УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ – БЕОГРАД

ЗОРАН РАНКОВИЋ

ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК

Приручник за студенте
академске 2015 / 2016.

Изговор и гласови
Облици
Хрестоматија

БЕОГРАД
2015.

Увод

Црквенословенски језик данас је богослужбени језик православних словенских народа. Раније, у средњем веку, он је био не само богослужбени језик, већ и језик писмености и културе словенског културног ареала. У то време црквенословенски језик, у својим националним редакцијама, био је у основи духовног живота Словена и њиховог међусобног општења.

Прасловенски језик. Најстарији словенски језик, од којег су се, непосредно или посредно, развили сви словенски језици, назива се *прасловенским* језиком. Лингвоним *прасловенски* је услован, јер се не зна како су тај језик називали људи који су њиме говорили. Прасловенски је језик без споменика писмености и све што се данас зна о том језику резултат је његове лингвистичке реконструкције, првенствено упоредно-историјским проучавањем словенских и индоевропских језика. Оне језичке црте које су заједничке словенским и неким несловенским индоевропским језицима вероватно су у прасловенском језику наслеђене из праиндоевропског, а оне језичке црте које су заједничке словенским језицима, а немају паралеле у другим индоевропским језицима највероватније су у тим језицима наслеђене из прасловенског, у којем су настале.

Време у којем је постојао прасловенски језик одређује се различито. У сваком случају треба имати на уму да је формирање појединих језика по правилу дуг процес и да је неопходно разликовати време почетне или неке касније фазе формирања прасловенског језика од времена његовог постојања као посебног језика. Са великим словенским сеобама почетком првог миленијума н. е. тај процес је несумњиво био започет. Са највише извесности може се, ипак, говорити о прасловенском језику од средине (или прве половине) I миленијума пре Христа до почетка I миленијума нове ере.

Ћирило и Методије. Почетак словенске писмености стоји у вези са светом и равноапостолном браћом Кирилом и Методијем. Њихова просветитељска делатност међу словенским народима започета је 863. године у Великој Моравској по позиву великоморавског кнеза Растислава (842-871). Он је наиме упутио је посланство византијском цару Михаилу (842-867) са молбом да му пошаље таквог „епископа и учитеља“ који би моравском народу објашњавао хришћанску веру на разумљивом, словенском језику. У Цариграду је понуда кнеза Растислава добро примљена и још боље схваћена и одлучено је да се у Моравску пошаље једна верско - културна мисија

нарочитог типа и метода рада, на чије су чело постављена браћа Константин Философ и игуман Методије, учени и угледни људи, већ искусни у пословима ове врсте, јер, како је то образложио сам цар Михајло Браћи*:* „обојица сте Солуњани, а Солуњани чисто говоре словенски“.

Браћа Константин (у монаштву назван Ћирило) и Методије били су родом из Солуна у коме је у то време живело много Словена, а нарочито је ближа и даља околина Солуна била густо насељена словенским живљем. Зато се и сматра да су Браћа, иако по народности Грци, већ у детињству добро научили словенски језик.

Старији брат Методије (око 815-885) једно време је управник области настањене Словенима у долини Струме, али се касније повукао у манастир Полихроно на Олимпу и замонашио.

Млађи брат Константин (827-869) још је у Солуну показао изузетну даровитост за науку, па га је царица Теодора довела у Цариград, где је заједно са будућим царем Михаилом студирао код најбољих професора и научника онога времена. По завршетку студија најпре је обављао дужност хартофилакса (библиотекара и архивара) Цариградске патријаршије, а потом је позван да на Великој школи у Цариграду предаје философију (отуда му надимак „Философ“).

Пре мисије у Моравској Константин је учествовао у двема мисијама: арапској мисији у Малој Азији код Сарацена и, заједно са Методијем, у хазарској мисији, приликом које је Константин, у граду Херсону, проучио самаријски дијалект и писмо, пронашао јеванђеље и псалтир на готском и научио тај језик и ту је пронашао мошти светог Климента Римског.

Пре поласка мисије на пут у Моравску, Константин је заједно са Методијем и другим сарадницима саставио азбуку за словенски језик и превео богослужбено јеванђеље и друге основне богослужбене књиге. Тако опремљени стигли су у Моравску 863. или најкасније 864. године.

У Моравској су Константину и Методију додељени ученици да их Браћа науче словенској писмености и припреме за свештенике. Поред тога, радили су на увођењу словенског богослужења и организовању националне цркве, а наставили су и са превођењем библијских и других богослужбених књига. Већ од првих дана овај и овакав

рад Браће наишао је на отворено непријатељство латинско - немачког свештенства, које је раније овде ширило хришћанство.

После четрдесет месеци боравка и рада у Моравској света Браћа су 867. године, на позив папе Николе I, заједно са својим ученицима кренула на пут у Рим. На путу за Рим, у Венецији, Браћа су имала диспут са тзв. тријезичницима, који су сматрали да су у писмености допуштена само три језика: јеврејски, грчки и латински, они језици на којима је био исписан натпис на Спаситељевом крсту. Ослањајући се на Свето Писмо и примере из црквене историје, Константин је доказао да сваки народ има право да слави Бога на свом језику.

У децембру 867. године Константин - Ћирило и Методије су, носећи са собом мошти светог Климента Римског, стигли у Рим, где их је дочекао нови папа Адријан II, који је одобрио вршење богослужења на словенском језику. У Риму се Константин изненада разболео, ступио у грчки манастир и замонашио се узевши монашко име Ћирило. Упокојио се 14. фебруара 869. године.

Идуће, 870 године, Методије је постављен за Панонско-моравског архиепископа. После Ћирилове смрти Методије се није одмах вратио у Моравску, већ је, на позив кнеза Коцеља, отишао у Панонију, где је наставио преводилачку и просветитељску делатност.

Међутим, ово наименовање је наишло на жесток отпор немачких бискупа (салцбуршког, посавског), који су, сматрајући те територије својим подручјем, настојали да спрече Методију преузимање дужности. На превару су га извели пред свој суд и скоро пуне три године држали у тамници у Баварској, из које је ослобођен тек на директну интервенцију папе Јована VIII и тако се, 874. године, вратио у Моравску. У Моравској је у међувремену дошло до великих политичких промена: уз помоћ Немаца Растислава је свргао са престола његов синовац Сватоплук, који је био противник словенске писмености. Методије се упокојио 6. априла 885. године, претходно указавши на Горазда, једног од својих ученика, као на наследника.

После Методијевог упокојења у Моравској су настали тешки дани за словенско богослужење и словенску писменост. Нови папа Стефан V није потврдио Горазда за Методијевог наследника, већ је на место Панонско - моравског архиепископа именовао немачког бискупа Вихинга и забранио богослужење на словенском језику. Ученици светог Ћирила и Методија протерани су из Моравске, а неки продани као робље.

Међутим, прогнани из Моравске, њихови многи ученици пренели су праксу словенске писмености у другим крајевима словенског света. Најјаче жариште словенске писмености, глагољске, распламсало се у Македонији, на обалама Охридског језера, где је нашао уточиште и деловао велики број прогнаних ученика на челу са Климентом и Наумом. За време владавине бугарског цара Симеона (893-927) развија се снажан центар словенске писмености на његовом двору у Преславу.

Познате су две словенске азбуке: глагољица и ћирилица. Глагољица је прво словенско писмо, њу је саставио Константин - Ћирило. Основни извор глагољице је грчки алфавит, али садржи и елементе преузете из старојеврејског писма и, можда, коптског. Ћирилица је настала од грчког уставног, свечаног писма, допуњена словима којих у грчком алфавиту није било, и то у Преславу, у време владавине цара Симеона. Током X и XI века у употреби су равноправна била оба писма – глагољица и ћирилица. Почетком XII века, међутим, ћирилица је код православних Словена на Балкану потиснула глагољицу и остала у употреби, у новијој варијанти, све до данас. Све до средине XIX века ћирилица је била службено писмо и у Влашкој и Молдавији.

Редакције старословенског језика. Хиљадугодишња историја словенског књижевног језика може се, у општим цртама, поделити у три периода.

Језик првог периода словенске писмености, засведочен у споменицима до XI века, настао на подлози дијалекта Словена настањених у околини Солуна, назива се *старословенски* језик. То је, дакле, први књижевни језик Словена, настао средином IX века, и на коме се ширила писменост међу Словенима у наредна два столећа. Старословенски језик веома је близак прасловенском, који није писмено посведочен, већ се реконструише у својој позној фази (V- IX век хришћанске ере) поредбеним путем, на основу историјског развоја појединих словенских језика проистеклих из дијалеката прасловенскога, на челу са старословенским.

Језик средњег периода, почев од XII века, који је у основи сачувао граматички склоп одражавајући измене које су плод утицаја живих словенских језика (руског, српског, бугарског, македонског), јесте старословенски језик редакцијске писмености или *средњоцрквенословенски*. Овај период познат је и као *период редакција*, јер су се у том периоду формирале националне редакције старословенскога језика (руска, српска, бугарска, румунска, македонска, у науци познате као *рускословенски* језик,

српскословенски језик итд.). Како су се те редакције формирале? Сматра се да један рукописни споменик припада одређеној редакцији на основу језичких црта које се у њему налазе и под редакцијом треба разумети *прилагођавање старословенског језика живом говору пишчевог краја*. Било је мало сачуваних језичких карактеристика у сачуваним споменицима, а претпоставља се да је потребно око двеста година за формирање једне редакције. Тако, када кажемо да је у X веку постојала српска редакција, онда већ у VII-VIII веку почиње формирање неке редакције коју можемо окарактерисати као српску редакцију. У том периоду, 1619. године, Мелетије Смотрицки саставио је граматику црквенословенскога језика, којом је извршена кодификација црквенословенског правописа, заснованог на руској ортоепији. На тај начин руска редакција старословенског језика постаје или добија име *црквенословенски* језик. После исправљања књига у Русији за време патријарха Никона (друга половина XVII века), црквенословенски језик добија тај облик и та ортографска правила, који се чувају до данашњих дана.

У новијем периоду, почев од XVIII века, старословенски језик руске редакције, познат као *црквенословенски* језик (*рускословенски* или *новоцрквенословенски*), преко богослужбених књига из Русије, постаје богослужбени језик православних Словена. Од тридесетих година XVIII века и код Срба се у богослужењу раширио *црквенословенски / рускословенски* језик.

О српској редакцији старословенског језика. Усвајање црквенословенског језика за богослужбени језик цркве у Срба може се, у кратким цртама, представити на следећи начин. Прихватање писмености у српским земљама текло је, вероватно, упоредо с примањем хришћанства у време византијског цара Василија I, а у време када је тадашњим српским областима владао кнез Мутимир. Ширење хришћанства и укључивање у панонско - моравску архиепископију условило је прихватање тековина Свете Браће које су допринеле општем културном напретку Срба, а најпре прихватање првог књижевног језика Словена – старословенског. Основна функција старословенског језика била је литургијска, али је временом старословенски постао општи књижевни језик Словена. Временом су црте народног језика почеле да продиру у старословенски и тако настају националне редакције старословенског језика.

Старословенски језик био је богослужбени језик, језик култа, али и први књижевни језик Словена. Исту улогу имао је и српскословенски језик. Створивши своју редакцију,

српски књижевни посленици на тај језик најпре су преводили богослужбене књиге. Тако су највећа дела византијске духовности рано зазвучала на српскословенском и поставила основе заједничке духовне песничке баштине. За потребе духовног поучавања највише су превођена житија, а потом и дела световне књижевности. Преко византијске књижевности дошла су, осим приповедака и романа, и дела из осталих области уметности и живота (законици, повеље, побожне приче). Српскословенским језиком су, дакле, писана дела богослужбене и црквене намене, али и уопште књижевне намене.

Основна карактеристика српскословенског језика јесте ***диглосија***. Диглосија означава „употребу двају језичких типова у истој друштвеној заједници, уз функционалну диференцијацију тих типова. Функцију „вишег стила“ обављао је српскословенски језик, док је народни језик функционисао као „нижи стил“, прикладан за писање о стварима из свакодневног живота.

Дуги ток посрбљавања старословенског језика и образовања српске редакције – српскословенског – завршио се током XII века. Тако од XII века па до 30 - их година XVIII века српскословенски врши функцију књижевног језика у Срба.

Црквенословенски језик у Срба. После велике сеобе Срба под Арсенијем III Чарнојевићем и доласком у нове крајеве, српски народ, изложен верском и језичком притиску католичке Аустроугарске, духовно се окреће Русији и обраћа јој се за помоћ. Наиме, увидевши да црква са својим кадром који је материјално, образовно и културно био на ниском ступњу, не може успешно обављати своју пастирско - националну службу, Мојсије Петровић – митрополит београдски и карловачки – обраћа се Русији и цару Петру Великом за помоћ. Резултат те српско - руске културне оријентације јесте отварање славенске школе у Сремским Карловцима 1726. године.

Прву славенску школу водио је Максим Суворов, често уз помоћ свога брата Петра, до 1731. године. Уместо Суворовљеве славенске, 1733. године почела је рад славенско - латинска школа у којој је предавала група руских учитеља из Кијева на челу с Емануилом Козачинским, а која је трајала до 1737. године. На тај начин русификовање српских школа, започето за време митрополита Мојсија, настављено је и у време митрополита Вићентија Јовановића. Његовим настојањем, крајем 30 - их година XVIII века цркве и манастири београдско - карловачке митрополије били су снабдевени руским

богослужбеним књигама. Тако је рускословенски језик, тада почео да постаје – и до данас остао – богослужбени језик Српске православне цркве.

У новој језичкој средини, српској, рускословенски се у извесној мери прилагодио српском језику. Такво србизирање одразило се, пре свега, у србизирању изговора: „У том смислу штампани рускословенски текстови читају се и пољу, углавном, према правилима фонетике стандардног српског језика. Српски изговор тих текстова донекле је учвршћен према моделима српскословенског, који је као српска редакција старословенског био веома сличан рускословенском (на нивоу морфологије, синтаксе и лексике) и који је и после треће деценије XVIII века имао одређени утицај на језик цркве и књижевности“. Различита гласовна вредност појединих слова заједничких рускословенској и српскословенској азбуци јесу елементи које су Срби морали учењем савлађивати у сусрету с рускословенским богослужбеним књигама

Са лингвистичког становишта, прелажење са српскословенског на нови тип црквеног и књижевног језика није представљало неку посебну тешкоћу. Међусобне сличности и истоветности руског црквеног и српског црквеног језика првих деценија XVIII века биле су велике: оба ова језика представљала су, заправо, варијетете једног истог, старословенског језика, првог словенског црквеног и књижевног језика. Стога, како се у науци истиче, замена српскословенског језика рускословенским у Срба није примана „као замена једног језика другим, већ само као примање друге варијанте једног истог језика који је имао ширу распрострањеност употребе и који је водио ка уједињењу са свом осталом културном сфером Slaviae Orthodoxae“. Сличности између ових двају црквених језика везаних за једну основу огледале су се нарочито у морфологији, синтакси и лексици. Разлике које су међу њима постојале јесу редакцијског карактера а оне се углавном тичу фонологије, графије и правописа. Стога не изненађује то што је усвајање рускословенског језика у српској говорној средини пратила извесна конфронтација тога језика како са српским тако и са српскословенским језиком, тј. како с народним тако и са књижевним. Под утицајем ових двају језика, рускословенски се на српском говорном подручју изменио, пре свега, на пољу фонетске реализације. У свом штампаном виду рускословенски језик остао је ван домашаја србизације, тј. у богослужбеним књигама тај језик је дат у складу с одговарајућим графијским, ортографским и језичким нормама. Србизирање је захватило рускословенски језик у читању и певању. Тако је настала српска

верзија, или, по речима П. Ђорђића, српска редакција рускословенског језика: „Назив „рускословенски“ може да се с правом односи само на језик у црквеним, богослужбеним књигама, на „мртво слово“. Али чим се на њему људи Богу моле, онда он природно престаје да буде само мртав језик. Иако он данас нема особине живог књижевног или разговорног језика у пуном смислу, он ипак тиме што се изговара (чита или пое) има своју живу фонетику, која дакако није идентична са фонологијом данашњег нашег језика...Сви такви изговори имају заједничку српску основицу, фонетску базу. Постоји, дакле, просечни изговор као специјално наш или српска редакција рускословенског језика. Јасно је, према томе, да код нас постоји разлика између црквеног језика у књигама и ван књига, у њиховом читању“. Стога се може рећи да се под термином „црквенословенски језик“[1] на српском подручју подразумева рускословенски језик са српским изговором.

Различита гласовна вредност појединих слова заједничких рускословенској и српскословенској азбуци јесу елементи које су Срби морали учењем савлађивати у сусрету с црквенословенским богослужбеним књигама. Руски изговор, који су преносили руски учитељи, није био прихваћен од стране српских ученика, јер је представљао „насиље“ над фонетским системом српског језика. Кроз читав 18. век и делом 19. – све до Вукове реформе, поједина слова заједничка рускословенској и српскословенској азбуци имају код српских писаца различиту гласовну вредност и различит начин обележавања.

Под утицајем ових двају језика, српског (говорног) и српскословенског (књижевног), рускословенски се на српском говорном подручју изменио, пре свега, на пољу говорне реализације. Тако је настала српска редакција рускословенског језика, код Срба позната као *црквенословенски* језик, чије основне одлике представљају резултат процеса србизирања рускословенског језика. Основицу црквенословенског језика у Срба представља, дакле, рускословенски језик прилагођаван српском изговору. У најкраћем, данашњи црквенословенски језик у Срба јесте рускословенски са српским изговором.

[1] За језик богослужбених књига православних Словена употребљава се више термина : руска редакција старословенског језика, рускословенски, новоцрквенословенски, рускоцрквенословенски, црквенословенски језик.

Азбука. У приложеној табели дају се слова заједно са њиховом бројном вредношћу, имена слова и гласовна вредност слова у транскрипцији.

Слово	Назив слова	Гласовна вредност	Бројна вредност
А а	ѧ̆зъ	а, ја	1
Б б	бꙋки	б	
В в	вѣ̆ди	в	2
Г г	глаго́ль	г, н	3
Д д	добро̀	д	4
Е е	ӗ́стъ	је, ´е	5
Ж ж	живѣ́те	ж	
Ѕ ѕ	ѕѣ́лꙋ̀	з	6
З з	землѧ̀	з	7
И и	й́же	и, ји, ´и, ј	8
І ї	ї̀	и, ј	10
К к	ка́ко	к	20
Л л	лю́дїе	л, љ	30
М м	мыслѣ́те	м	40
Н н	на́шь	н, њ	50
О о	о̆́нъ	о	70
П п	поко́й	п	80
Р р	рцы̀	р	100
С с	сло́во	с	200
Т т	тве́рдо	т	300
Ꙋ ꙋ	ѹ̆́къ	у, (в)	400
Ф ф	фе́ртъ	ф	500
Х х	хѣ́ръ	х	600
Ц ц	цы̀	ц	900
Ч ч	че́рвь	ч	90
Ш ш	ша̀	ш	
Щ щ	ща̀	шч	
ъ	ӗ́ръ	/	
ы	е̂ры̀	и	
ь	ӗ́рь	/	
Ѣ ѣ	ѣ̆́ть	је, ´е	
Ю ю	ю̀	ју, ´у	
Ѡ ѡ	ѡ̂ме́га	о	
Ѿ ѿ	ѿ́тъ	от	800
Ꙗ ꙗ	ꙗ̀	ја	
Ѧ ѧ	ѹ̆́съ ма́лый	ја, ´а	
Ѯ ѯ	ѯѝ	кс	60
Ѱ ѱ	ѱѝ	пс	700
Ѳ ѳ	ѳита̀	т	9
Ѵ ѵ	ѵ̆́жица	и, в, ј	

Напомене о изговору

Прво слово црквенословенске азбуке – az – одговара личној заменици 1. лица једнине. У глагољици ово слово има облик крста. Ова реч је по пореклу праиндоевропска, имала је значење *битисања, постојања* („моје постојање“, „моје присуство овде“). Слово а се изговара као и у српском – *а*: а҆ми́нъ а҆по́столъ. Када се, у страним речима, пише после самогласника – најчешће после ї, е (уместо ѧ), изговара се *ја*: и҆лі́а, лїтꙋргі́а, фїа́лъ.

Друго слово – buki – значи „слово“. Током времена схватање речи *буки* обогатило се новим садржајем: *књига, писмо, писменост* (нем. Buch, енгл. book). Ово слово није имало сличног слова у гршком алфавиту. Има гласовну вредност *б*: блажи́ти.

Име слова vjedi садржи значење „разумети, знати“. Има гласовни рефлекс као и у српском – *в*: восто́къ.

У основи четвртог слова азбуке – glagolj – стоји значење које изражава јединство речи и делања, које од искони постоји у Богу, који је речима саздао свет. Одговара гласовној вредности у српском – *г*: гла́съ. У речима страног порекла, г се испред г, к, х изговара као *н*: є҆ва́ггелїе, сѵ҆гкли́тъ, ке́гхреа. Реч а҆гге́й (име) представља изузетак (изговара се *Агеј*).

Следеће слово азбуке – dobro – као реч јавља се на првим страницама Библије: „И рече Бог: нека буде светлост. И би светлост. И виде Бог, светлост да је добра...“. Реч *добро* у контексту хришћанског учења има и друго значење: *лепо, савршено*. Има гласовну вредност *д*: держа́ва.

Следеће слово – jest – по својој граматичкој форми представља облик садашњег времена помоћног глагола који означава „постојање, егзистирање“ уопште. Јавља се у два облика, као *„уско“ јест* и као *„широко“ јест*.

Слово є (тзв. широко јест) пише се на почетку речи и изговара се *је*: є҆́смь, є҆ли́ко, є҆ле́й.
У речима страног порекла изговара се *е*: є҆гза́рхъ, є҆па́рхїа, є҆ѵхарі́стїа. На исти начин се изговара и у везнику є҆да̀.

Слово е (тзв. уско јест) има двојак изговор: *е* и *је*.
Као *е* изговара се када стоји после палаталних сугласника л и н (који се јотују): земле́ю, по не́мъ, занѐ, тꙋ́не и уопште после веларних сугласника: пре́йдеши, же, преда́ша, тещѝ.
Као *је* изговара се када стоји после самогласника: зна́менїе, моѐ, подоба́етъ, као и када је реч састављена од предлога и речи која почиње са є: ѡ҆бє́млю.

Следеће слово црквенословенске азбуке – živjete – значи „живите“, будите живи. Свему створеноме живот је удахнуо, Духом Светим, сам Бог, Давалац живота. Сам црквенословенски језик и данас је жив, јер се макар и на богослужењу данас изговара, и то уношењем у изговор елемената из савременог фонетског система. Има гласовну вредност као и у српском – *ж*: живо́тъ.

Име слова zjelo произашло је од прилога који има значење *веома*, *врло*, *пуно* а у циљу појачаног изражавања својства красоте и славе. Слово ѕ се изговара као српско *з:* ѕѣлѡ́, ѕмїєви́дный по́ѕохъ (архијерејски жезал).

У имену слова zemlja садржано је више значења. Најпре, назив слова указује на „прву и општу природу свега створеног света“, према речима Библије: „У почетку створи Бог небо и земљу“. Друго значење је „копно“. Следеће значење речи zemlja указује на „горњи плодоносни слој, тло“. Има гласовну вредност као и у српском – *з*: ѝзво́лити.

Назив слова иже (осмерично *и*) по пореклу је заменица, и својим именом указује на Творца: „Он Лично“, „баш Он“. Словенска азбука је мисионарска азбука, створена је за прослављање Бога. Овом заменицом указује се на Лице добро познато и сви знају о коме је реч.
Слово и изговара се *и* када стоји на почетку речи или после сугласника: ѝже, ѝзво́лити, бранѝти.
Као *и* са умекшавањем претходног сугласника изговара се после палаталних л и н (који се јотују): ко́ливо.
Као *ји* се изговара када стоји после самогласника: мои́мъ, ве́рвїихъ, ти́н, ко́и.
Као *ј* се изговара када је кратко, и у тим случајевима краткоћа је означена *слитном*: ко́ей, ки́й, мѫже́й, мо́й, тво́й. Код придева, за разлику од партиципа, крајње й може изостати у изговору – према српском примеру: свѧты́й.

Слово ї (десетерично *и*) се изговара као српско кратко *и*: фарїсе́й, лїтѹргі́а, їисѹ́съ хрїсто́съ.
Као *ј* изговара се у речи а҃ллилѹ́їа, али и у речима у којима после почетног ї следи самогласник, а које се и у српском језику изговарају с почетним *ј*: їѡ́на, їере́й, їерѹсали́мъ, їернхѡ́нъ, їа́списъ.

Име слова kako проистекло је из упитне заменице. Човек непрестано пита себе: *како постојати*, *како живети*, *како се спасти*? Одговор на ова питања налазимо у речима Јеванђеља: „Јер вам дадох пример да, као што ја учиних вама, и ви чините“ (Јован 13, 15). Има гласовну вредност као и у српском – *к*: ликова́ти.

Име слова ljudije (синоним ове речи јесте реч narod) означава нешто „што се умножава, расте“. Ова реч увек означава *мноштво*, *сабор*. Она указује на људе, народе и групе нечим обједињене. Сједињењем имена слова ljudije с именом наредног слова misljete чућемо позив: Људи, мислите!
Име слова naš проистиче од присвојне заменице. Употребљена без именице, ова заменица показује да се говори о изузетно блиском предмету. У контексту духоносне азбуке – то је Свемогући, Свемилостиви и Сведобри Господ. У глагољици слово naš по нацрту блиско је облику крста.
Слова л и н имају двојаку гласовну вредност: *л*, *љ* и *н*, *њ*. За одређивање изговора ових слова треба узети у обзир одговарајуће изговорне моделе у српском језику, односно, у недостатку таквих модела треба се ослонити на етимологију датог облика или морфологију.

Тако, изговорно *л* и *н* присутно је нпр. у облицима: лѣ́сть, ликова́ти, хва́льно, се́льный, поги́бель, въ поги́бели, поле́зное, прильпѣ́, днѝ, пѣ́снь, болѣ́знь, болѣ́зненъ.
Изговорно *љ* и *њ* присутно је нпр. у облицима: глаго́летъ, глаго́ли, по́ле, поле́й, моле́нїе, по́слеши, во́лею, дре́вле, на по́стели, внегда́, во́нь, занѐ, тѹ́не, во́ньже, вы́шнїй, и҃скреннїй, въ не́мъ, до́ндеже (овде је могућ и изговор *дондјеже*).

У основи имена слова misljete стоји значење: *памтити*, *мислити*, *схватати*. Способност да мисли је велики дар којим је Бог обдарио човека. Има гласовну вредност *м*: мы́лость.

Назив слова on (уско *о*) као личне заменице пре свега указује на лице које није присутно, далеко је, није видљиво, али је познато. Својим обликом ово слово симболизира јаје, које је символ васкрсења Христова. Јавља се у два морфолошка облика (о, ѻ), али једне исте гласовне вредности – *о*.

Наредно слово носи назив pokoj коме, као милости божијој, стреми човек. Према етимолошком речнику, ова реч има значење „стање неделања у тварном и духовном значењу, одмор, мир и тишина“. У духовном смислу, покој представља одлазак душе праведника у рајске обитељи, покој души дарује оспод опроштајем сагрешења. Такође, Горњи Сион, Црква Божија, и то је покој свих праведника. Има гласовну вредност као српско *п*: па́хл, патери́къ.

Назив слова rci представља заповедни начин глагола који значи „говорити“. У словенском језику израз rci не значи само „реци, причај“ него и „делај“. Господ је премудро речју саздао васељену. Стога се Света Браћа и обраћају свакоме од нас: „Реци реч чврсту“. Гласовна вредност коју изражава ово слово јесте *р*: ра́къ, ры́барь.

У језику се не може наћи тако свеобухватна реч као што је име слова које следи а назива се slovo. Сам Син Божији јесте Бог Слово, Логос. Овим именом указује се и на реч Божију и на реч људску. Човек, саздан по слици и прилици Божијој, једини је међу свим створеним бићима који је обдарен даром речи, али не само даром речи већ и разумом, он је природа разумна. Има гласовну вредност као српско *с*: сла́ва.

Слово tverdo изражава чврсто, непоколебиво, вољно делање. Истог је корена као и реч utvar која значи „украс“ (грчки „космос“). Има гласовну вредност као српско *т*: трапе́за.

Слово које следи има два морфолошка облика али једну гласовну реализацију – *у*. Диграм оу҃ (састоји се из два словна знака, али означава један глас) који носи име uk пише се на почетку речи: оу҃бо́же́ство, оу҃бѣ́жа́ти. Он представља пренос грчког дифтонга ου.
У средини или на крају речи пише се друга варијанта, позната као onik – ѹ: благоѹтро́бїе, бѹ́дѹ.

Име слова fert јесте загонетно име црквенословенске азбуке. Глас *ф* који се обележава овим словом Словени су преузели из грчког језика, тако да ни слово за овај глас нису имали. Стога се слово fert јавља у Светоме писму у речима несловенскога порекла: фелѡ́нъ, фі҃лосо́фі҃а.

Име слова hjer није до краја разјашњено. Неки научници сматрају да име слова hjer потиче из грчког језика. Може се, примера ради, име овог слова извести од грчке речи he, heres што значи „рука“, „руке“. Има мишљења да се име овога слова јавља као скраћено од речи heruvim. Гласовна реализација овог словног знака је *х*: **хрїсто́съ**.

Име слова сі готово да је скривено од савременог човека. Неки научници сматрају да је то упитна речца или везник. Можда се ово слово, које се налазило при крају азбуке Свете Браће, називало *Свети Оци* или само осі. Гласовна реализација је као српско *ц*: **ца́рство**.

Слово **щ** – šča –изговара се као двоглас *шч:* **не́мощь, щедро́та**.

Слова **ъ** и **ь** се не изговарају.

Слово **ы** се изговара као *и*: **бы́ти**.

Слова **ъ** и **ь** се не изговарају.

Слово **ы** се изговара као *и*: **бы́ти**.

Слово **ѣ** има двојаку фонетску реализацију. После палаталног сугласника изговара се *е*, уз умекшавање претходног сугласника: **лѣ́то, наединѣ̀, наслѣ́дство**. После веларног сугласника изговара се *је*: **дѣ́лати, гдѣ̀, рабѣ̀**.

Слово **ю** се изговара:
- као *ју* – када стоји на почетку речи, после самогласника и после веларног сугласника: **ю̀же, жено́ю, сꙋдїе́ю, творю̀**;
- као *у*, са умекшавањем претходног сугласника – када стоји иза палаталног сугласника: **любо́въ, возлю́бленъ**.
У страним речима пише се као **ї̂ꙋ** а изговара *ју*: **ї̂ꙋде́ѥмъ**.

Име слова omega је грчко и значи *о велико* (код нас је познато и као *широко о*, наспрам *широког јест*). Нема бројну вредност и зато чува несловенско име. За разлику од слова on (уско *о*), улога *широког о* је помоћна, макар и била важна – граматичка. Изговара се као српско *о*: **канѡ́нъ, плѡ́да, тогѡ̀, до́брагѡ**.

Слово **ѿ** је, као што се из нацрта графије види, састављено из графија **ѡ** и **т**, и зато се изговара *от*: **ѿдале́че, ѿи́ди**.

Слово **ꙗ** се изговара *ја*, а пише се на почетку речи: **ꙗ̀сли, ꙗ̀зва, ꙗ̀рость**. У средини и на крају речи пише се **ѧ** а изговара се:
- као *ја* – после веларног сугласника или самогласника: **вре́мѧ, по́ѧсъ, фїлосо́фїѧ**;
- као *а* – после палаталног сугласника који се умекшава: **недѣ́лѧ, милосты́нѧ**.

Слово ѯ се изговара као *кс*. Среће се, углавном, у речима позајмљеним из грчког језика: **а҆ѯїосъ, а҆леѯа́ндаръ, ѯе́нїѧ.**

Слово ѱ се изговара као *пс*. Среће се само у позајмљеним речима; њихов број није велики: **ѱало́мъ, ѱалти́ръ, ѱалмопѣ́вецъ, дави́дъ, самѱѡ́нъ.**

Слово ѳ се изговара као *т*: **ѳѡма̀, тїмоѳе́й, ѳаѵѡ́ръ, ѳѷмїа́мъ.**

Слово ѵ се пише у страним речима и изговара:
- као *и*: **ѵ҆ссо́пъ, кѵ́ръ, тѷмпа́нъ, мѵ́ро;**
- као *в* – ако испред њега стоји **а** или **е**: **па́ѵелъ, ла́ѵра, є҆ѵа, леѵі́тъ;**
- као *ј* – у речима које у српском, као еквиваленту, имају глас *ј*: **мѡѷсе́й, ѵ҆акі́нѳъ.**

Друге напомене о изговору

Непостојано *а*. Ово непостојано *а* не бележи се писмом. Непостојано *а* се јавља у групи нагомиланих сугласника од којих је један сонант, а има за циљ да олакша изговор тих сугласничких група. Тако, када се сонанти **р, л, м, н, в** налазе на крају речи или слога иза сугласника, односно, ако се налазе на почетку речи а последује им сугласник, онда се између њих умеће – изговара – *а*: **мзда̀, лжа̀, лжепроро́къ, лсти́въ, бо́дрствовати, мы́сль, ѻ҆́гнь, ѻ҆́смь, а҆враа́мль, і҆а́кѡвль, же́злъ, кора́бль, во́скъ, пѣ́снь, жи́знь, болѣ́знь, внѹ́трь.** Изговором непостојаног *а* понекад се указује и на различито значење речи: **тма** (σκότος, σκοτία = тама, мрак) треба изговарати *тама*, за разлику од речи **тма** (μυρίοι = мноштво, десет хиљада) где би непостојано *а* изостало. Ова гласовна појава је настала под утицајем некадашњег српскословенског изговора.

Сугласничке групе. Приликом изговора црквенословенског може доћи до *упрошћавања* сугласничких група или до *једначења* сугласника. Када се у речи нађу сугласничке групе, нпр. **здн, стн**, један сугласник из такве групе (**д** или **т**) испада приликом изговора: **пра́здникъ, дѹ́хъ пра́здности ... праздносло́вїѧ, честны́й, оу҆стнѣ̀, невѣ́ста неневѣ́стнаѧ, благоче́стнѡ.** Упрошћавање или губљење сугласника присутно је и у сугласничким групама **дт, тч**, нпр.: **предте́ча, ѻ҆́тче, при́тча.** Слично је и са примерима **со́лнце, се́рдце** - у изговору се изоставља један сугласник (*сонце, серце*). Пример су изговорни модели у српском језику. Код једначења сугласника приликом изговора, најчешће се дешава *једначење* сугласника по звучности и то тако што се први једначи према другом сугласнику: **возхвалѧ́тъ, без҆ сравне́нїѧ, возсыла́емъ, безсме́ртенъ.** Треба имати у виду да правила упрошћавања сугласничких група и једначења сугласника не могу сасвим доследно да се примене на све црквенословенске облике, јер би они у неким случајевима постали неразумљиви и непрепознатљиви.

Изговорно *о*. Када реч почиње сугласником а испред ње стоји предлог, самостално или је дошло до сједињавања са дотичном речи, која почиње истим или сличним сугласником, између њих може доћи до појаве изговорног *о*: **введѝ, ссла́вима, въ воню̀** (*воведи, сославима, во вођу*).

Ове напомене су битне за транслитерацију и транскрипцију црквенословенских текстова.
Транслитерација (trans - преко, littera - слово) представља преношење извесне речи из једног писма у друго, тако што се за сваки знак у једном писму узима посебан знак у другом. Ово је, може се рећи, дословни запис онога што видимо, преношење „слово по слово“. Тако нпр. речи **пра́здникъ**, **о҆тче**, **сла́вима** транслитерисали би као: *праздник*, *отче*, *сславима*.
Транскрипција (лат. trans - преко, scribere - писати) представља фонетско писање речи неког језика, тј. њихово преношење на други језик онако како се изговарају. То је, дакле, записивање говорне реализације. Тако нпр. речи **пра́здникъ**, **о҆тче**, **сла́вима** транскрибовали би као: *празник*, *оче*, *сславима*.

Акценат. Српско обележје изговора црквенословенских речи јесте и акцентовање речи према новоштокавском четвороакценатском систему којим се одликује савремени српски књижевни језик. Реч је, пре свега, о речима које су мање или више идентичне са српским. У црквенословенским речима које не одговарају сличним српским речима чува се правило само преношења акцента са последњег слога.

Напомене о правопису

Правопис подразумева правила за правилно писање. У црквенословенском језику постоје слова са истом изговорном вредношћу али се различито пишу. Употреба тих слова није произвољна, већ је одређена правописним правилима.

Слово **є** (тзв. *широко јест*) пише се на:
- почетку речи: **є҆сть**, **є҆ли́кω**, **є҆зеро**;
- у речима страног порекла: **є҆гза́рхъ**, **є҆па́рхїа**.

Осим тога, слово **є** користи се за разликовање падежних облика множине и двојине од истих облика једнине: **фарїсе́й**, **фарїсе́й**.
Слово **е** се пише у средини и на крају речи: **земле́ю**, **на не́мъ**, **занѐ**, **тъ́не**.

Основно слово за обележавање гласа *з* је **з**.
Слово **ѕ** се среће у речима: **ѕвѣ́рь**, **ѕвѣ́здà**, **ѕѣ́лїе**, **ѕла́къ**, **ѕло̀**, **ѕмі́й**, **ѕѣ́лὼ**, **ѕѣ́нница**, а такође и у речима које су од њих изведене: **ѕла́чный**, **ѕлы́й**, **памѧтоѕло́бїе** и друге.

Основно слово за обележавање гласа *и* је **и** (назива се и *осмерично и*), које се јавља у свим позицијама у речи.
Слово **ї** (назива се и *десетерично и*) пише се:
- испред самогласника: **па́стырїе**, **трі́е**, **ни́цїй**, **по́нтїй** (изузетак: **снώна царѧ̀ а҆морре́йска**);
- у речима грчког порекла, где одговара грчком слову ι или дифтонзима ει, οι: **хїтώнъ**, **їкосъ**, **їдωлъ**, **тїмїа́мъ**;
- у речима са словенским кореном: **вїно̀**, **ві́ноградъ** и **мі́ръ** (у значењу *васељена* – за разлику од **ми́ръ** у значењу *покој*, *тишина*).

Када је **ї** под акцентом онда стоји само *оксија* – **і́**.

Слово **о** пише се у средини и на крају речи: **ѡ҆нокъ**, **ко́ндакъ**, **лѣ́то**, **ча́до**, **мо́ре**. Слово **ѡ** среће се:

- на почетку речи: ѻ҆́трокъ, ѻ҆́чи, ѻ҆ба́че, ѻ҆вца̀;
- после префикса: соѡбще́нїе;
- у саставу сложеница: многоѡчи́тїи, первоѡбра́зное;
- у средини речи у примерима: і҆ѡрда́нъ, і҆ѡппі́а и ѿѡнꙋ́дꙋже.

Диграм оу (састоји се из два словна знака, али означава један глас) пише се на почетку речи: оу҆боже́ство, оу҆бѣ́жа́ти. Он представља пренос грчког дифтонга ου.
У средини или на крају речи пише се ꙋ: благоꙋтро́бїе, вскꙋ́ю, бꙋ́дꙋ.

Слова ъ и ь нити се изговарају, нити се пишу на почетку речи. Остали су у правопису због своје слоготворне функције, тј. због потребе да се слог заврши на самогласник. Не пишу се на почетку речи, али се обавезно пишу на крају речи када се реч завршава сугласником. Слово ъ означава веларност (тврдоћу) претходног сугласника: верте́пъ, въ. Понекад се замењује *пајерком* (ʽ): подѧ́ти, и҆зѧда́ти, под҆. Слово ь може означавати: а) палаталност претходног сугласника: зижди́тель, ко́нь, во́льнаѧ; б) припадање одређеној историјској именичкој основи: ко́нь (-jo- основе), пꙋ́ть (-ĭ- основе); в) разликовање значења речи: во́нь (у значењу - *унутра*), во́нъ (у значењу - *ван*, *напољу*).

Слово ы се не пише на почетку речи. У средини речи пише се по старословенском узору: сы́нове, бы́ти. Пише се после слова ц уместо и: въ се́рдцы. У облицима множине и двојине, како би се разликовали од облика једнине, у речима с основом на предњонепчане сугласнике (ч, ж, ш), допушта се писање слова ы: мꙋ́жи (И јд) - мꙋ́жы (А, И мн). Иначе, после к, г, х не пише се ы него и.

Пази! Словима ъ, ь и ы не почињу речи у црквенословенском језику.

Слово ѡ се пише на почетку речи:
- у префиксима и предлозима ѡ҆, ѡ҆б҆: ѡ҆чище́нїе, ѡ҆деснꙋ́ю, ѡ҆ грѣсѣ́хъ, ѡ҆бѧ́ти;
- као ѻ҆ среће се само у узвицима ѻ҆ и ѻ҆ле са облицима вокатива и генитива: ѻ҆ ро́де невѣ́ренъ; ѻ҆ле стра́шнагѡ та́инства.
У средини речи пише се:
- у речима позајмљеним из грчког језика и одговара грчком слову ω: канѡ́нъ, сі́мѡнъ, фараѡ́нъ;
- у облицима множине и двојине да би се разликовали од облика једнине: пло́дъ (И јд) - плѡ́дъ (Г мн), пло́да (Г јд) - плѡ́да (Н, А дв).
На крају речи пише се:
- на крају прилога: ꙗ҆́кѡ, та́кѡ, (али: ꙗ҆́коже, та́коже) оу҆́бѡ, за разлику од везника у којима се пише о: оу҆́бо;
- код заменица и придева одређеног вида у генитиву једнине: тогѡ̀, до́брагѡ, за разлику од акузатива једнине: того̀, до́браго.
Слово ѡ дакле показује или да је реч позајмљена или обележава неко граматичко својство.

Слово ѿ, састављено из ѡ и т, пише се у префиксима и предлозима: ѥ҆да̀ ли не ѿстꙋпи́тъ рꙋка̀ ѥ҆гѡ̀ ѿ ва́съ (1 Цар 6, 3). У речима ѻ҆́трокъ, ѻ҆троча̀ и другим од тога корена, префикс се не раздељује и зато се пишу оба слова.

Слово ꙗ се пише на почетку речи: ꙗ҆́сли, ꙗ҆́зва, ꙗ҆́рость. У средини и на крају речи пише се ѧ: вре́мѧ, по́ѧсъ, творѧ́й, милосты́нѧ.
У страним речима, после самогласника, уместо ѧ пише се а: марі́а, и҆лїа̀, галїле́а. Али – фїлосо́фїѧ.

Слово ѧ стоји на почетку речи ѧ҆зы́къ у значењу *језик* (део тела) и *дар говора*, за разлику од речи ꙗ҆зы́къ у значењу *народ* (незнабожачки). Словом ѧ је означен А мн и дв личне заменице за 3. лице (анафорске): ѧ҆̀.

Слово ѳ је позајмљено из грчког језика и обично се среће у речима које означавају:
- имена лица: ѳерапо́нтъ, ѳео́дѡръ, меѳо́дїй;
- географске називе: ѳавѡ́ръ.

Да се подсетимо!
У црквенословенском језику за означавање једног истог гласа, како самогласника тако и сугласника, може се употребити више словних облика, тзв. дублетних слова.

е	је
є	је
ѣ	је
и	и
ї	и
ѷ, ѵ҆, ѵ́	и
о	о
ѻ	о
ѡ, ѽ	о
ѧ	ја
ꙗ	ја
ѕ	з
ꙁ	з
в	в
ѵ	в
ѳ	т
т	т
й	ј
ѵ	ј
ѿ	от
ѻ҆т	от

Слично томе, нека слова пишу се само на почетку речи, а друга, исте гласовне вредности, у осталим позицијама у речи.

на почетку	у речи
ꙗ҆	ѧ
оу҆	ꙋ
ѻ҆	о

Вежбања.

1. Напишите сва слова црквенословенске азбуке која означавају самогласнике.

2. Означите у наведеним речима када слово г има изговорну вредност *г* а када неку другу: глаго́летъ, є҆ва́ггелїе, ѻ҆́гнь, сѵ́гкли́тъ, внегда̀, ке́гхреа.

3. Прочитајте и транскрибујте наведене речи.

а҆по́столъ, лїтꙋргі́а, глаго́лъ, є҆ва́ггелїе, є҆́смь, ѡ҆бє́млю, мои́мъ, ве́рбїихъ, ко́ей, кі́й, і҆ѡ́на, і҆ере́й, ле́сть, ликова́ти, поле́зное, пѣ́снь, жи́знь, глаго́летъ, моле́нїе, по́слеши, внегда̀, занѐ, тꙋ́не, во́ньже, въ не́мъ, до́ндеже, оу҆бо́жество, благоꙋтро́бїе, лѣ́то, дѣ́лати, мѵ́ро, па́ѵелъ, мѡѵ́се́й, ѯе́нїѧ, ѱало́мъ, ѕвѣ́рь, ѕвѣзда̀, ѻ҆́ле, ѧ҆зы́къ, ꙗ҆зы́къ, меѳо́дїй, мзда̀, лжа̀, лсти́въ, бо́дрствовати, мы́сль, ѻ҆́гнь, ѻ҆́смь, а҆враа́мль, пра́здникъ, оу҆стнѣ̀, предте́ча, ѻ҆́тче, со́лнце, се́рдце, возсыла́емъ, безсме́ртенъ, введѝ, ссла́вима.

4. Прочитајте реченице, извршите транслитерацију и транскрипцију.

сла́ва ѻ҆тцꙋ̀, и҆ сы́нꙋ, и҆ свѧто́мꙋ дꙋ́хꙋ, и҆ ны́нѣ и҆ при́снѡ, и҆ во вѣ́ки вѣкѡ́въ, а҆ми́нъ.
сла́ва въ вы́шнихъ бг҃ꙋ, и҆ на землѝ ми́ръ, въ человѣ́цѣхъ благоволе́нїе.

Провери своје знање!
Како се изговарају слова є и ѕ, а како слово и?
Како се одређује гласовна вредност слова л и н?
Како се изговара слово ѣ, а како слово ѵ?
Који се самогласници могу обележити са неколико слова?
Када се у изговору среће тзв. *непостојано а*?
Која се слова не пишу на почетку речи?
Која слова се пишу на крају речи када се реч завршава сугласником?
Која се слова користе за разликовање истих падежних облика?
Објасни разлику у употреби слова ꙗ и ѧ.

Дијакритички знаци и интерпункција

У црквенословенском језику употребљавају се нарочити знаци који се стављају изнад речи, над ред, и зову се *дијакритички знаци.* То су *акценти, спирити* (знак предаха, псила) и *знаци скраћивања речи* (титле), као и други знаци, нпр. *пајерак, слитнаја* и други. Систем дијакритичких знакова у црквенословенском језику формирао се у периоду 17 - 18. века.

Акценти

У црквенословенском језику постоје три акценатска знака: *оштри акценат, тешки акценат* и *камора*. Разликовање акценатских знакова није повезано с нарочитим произношењем. При читању црквенословенског текста, акценат за нас губи значај зато

што се речи наглашавају према српском акценту, тј. према новоштокавском акценатском систему. Тако, речи ра́бъ (Н јд) и ра̑бъ (Г мн) исто се изговарају.

Оштри акценат (узлазни) или ѻ҆ѯі́ѧ (acut) ставља се над самогласником на почетку и у средини речи: и҆́мѧ, дꙋ́хомъ.

Тешки акценат (силазни) или варі́ѧ (gravis) ставља се над самогласником на крају речи: молва̀, спасѝ, є҆го̀. Ако пак после такве речи (која се завршава акцентованим самогласником) стоје безакценатске речи: бо, же, ли или заменице: мѧ, ми, тѧ, ти, сѧ, си, ны, вы, онда се *тешки* акценат замењује *оштрим*: спаси́ мѧ, сꙋди́ ми. Ове две речи чине акценатску целину.

Камора (камо́ра, καμόρα, περισπομενῆ) или *облеченаја* (узлазно - силазни) пише се у облицима множине или двојине који гласе исто као и облици једнине да би се направила разлика између њих: ца́рь (Н јд) - ца̑рь (Г мн), ра́бъ (Н јд) - ѿ ра̑бъ (Г мн).

Спиритуси

Ако реч почиње самогласником, над тим самогласником ставља се, по узору на грчки језик, *спиритус* који се у црквенословенском назива зва́тельцо. Он се јавља као *тонкаја* (спиритус ленис - а̀) или као *густаја* (спиритус аспер - а̑). Овај знак у црквенословенском језику нема гласовну вредност.

Тонкаја стоји најчешће над почетним самогласником: є҆гѡ̀ оу҆тро́ба.

Густаја се ретко појављује, најчешће у речима које почињу *ижицом*: ѵ҆ссѡ́пъ, ѵ҆поста́съ.

Спиритус може стајати заједно с акцентом – оштрим или тешким. Свезе ових знакова имају посебне називе.

Свеза спиритуса и оштрог акцента назива се *исо* (и҆́со): є҆́смь, ꙗ҆́кѡ.

Свеза спиритуса и тешког акцента назива се *апостроф* (а҆́построфъ). Он обично стоји тамо где је потребно да реч иза тешког акцента буде једносложна. Таква реч је *лична заменица 3. лица* у А јд и мн: и҆̀, ю҆̀, є҆̀ (А јд), ѧ҆̀ (А мн).

За заменице ѻ҆́нъ и и҆́же у неким облицима *исо* и *апостроф* представљају знаке граматичког разликовања: и҆́же (Н јд) - и҆̀же (Н мн), и҆́мъ (И јд) - и҆̀мъ (Д мн), и҆́хъ (Г мн) - и҆̀хъ (А мн).

Исо и *апостроф* праве разлику и у категорији речи: оу҆ (adv.) - оу҆̀ (praep.). Заменица и҆̀ пише се с акцентом, везник и҆ - без акцента.

Титла

„Украс“ црквенословенског правописа јесте знак који се зове *титла* (҃). Сама реч „титла“ (ті́тло) потиче из латинског језика и значи *натпис*, *звање*, *титула*. Титла има двојаку функцију: означава скраћивање речи а показује и бројну вредност слова. Једна врста титле је *проста* титла, означена само знаком ҃, њоме се означавају скраћенице и бројна вредност слова. Друга врста титле се назива *словна* титла, названа по слову које се натписује: *добро* - титла, *глагол* - титла, *он* или *ончик* - титла, *рци* - титла, *слово* - титла и друге; њоме се означавају скраћенице. Има случајева када се знак титла не бележи, него само изостављено слово: ср҃це. Скраћено или „под титлом“ пишу се, пре свега, речи које означавају религијска имена, појмове и предмете („nomina sacra“), а такође и речи које су се често употребљавале.

Проста титла означава обично испуштање једног, ређе два или више слова. *Словна* титла се користи при испуштању више од једног слова. У натписима на иконама постоји нарочита традиција скраћивања, која не мора бити иста као у књигама.

Чешћи начин скраћивања је контракција (испушта се средина речи), ређи – суспензија (испушта се крај речи).

Пајерак

Пајерак (**пае́рокъ, є҆ро́къ**) или *апостроф* обележава место где је испуштен **ъ** или ређе **ь**. Пише се после предлога који се завршава на сугласник: **над҆ землє́ю, под҆ водо́ю**, као и после префикса који се завршава на сугласник коме последује самогласник: **ѡ҆б҆ѧвле́нїе, под҆ѧ́ти**.

Пајерак се не пише у једносложним предлозима: **къ, въ, съ**.

Слитна

Слитна или *врахија* (**кра́ткаѧ**) је знак који се ставља изнад слова **и** на крају слога, означава његову краткоћу и гласовну вредност *j*: **кра́й, мо́й**.

У црквенословенским текстовима за фус-ноте или објашњења испод текста користи се **кавы́ка** (˘ ˘). Она указује на лексичке варијанте, помоћу ње реч се прецизира, раскрива се смисао заборављених речи, појашњава се граматичка форма или се чине уметања, допуне. У неким текстовима ову улогу има *звездица (астериск*).

Две паралелне искошене цртице (̏) могу стајати изнад слова **ѵ**.

Знаци интерпункције

Знаци интерпункције у црквенословенском језику настајали су постепено и данашњи облик добили су у 18. веку. По нацрту они су нам познати и готово да одговарају истим у српском језику.

Запета (**запѧта́ѧ**) одговара истом знаку у српском језику. Строгих правила за писање запете у црквенословенском језику нема.

Тачка (**то́чка**) такође одговара истом знаку у српском језику.

Две тачке (**двоето́чїе**) имају, у односу на српски, двоструку функцију. Оне најпре значе исто што и две тачке у српском језику. С друге стране, у црквенословенским књигама уместо често понављаних молитава и возгласа наводе се само њихове прве речи (инципит), при чему се уместо три тачке – као у српском, стављају две тачке. Ако је у богослужбеној књизи написано **ѻ҆́ч҃е на́шъ**: то значи да се на том месту чита потпуна молитва Господња. Две тачке имају, између осталог, и функцију тачке са запетом.

Мала тачка (**ма́лаѧ то́чка**) има функцију тачке са запетом у српском. По размери она се не разликује од обичне тачке, само што се после ње реченица наставља малим словом.

Тачка са запетом (**вопроси́тельнаѧ**) има функцију коју има знак питања у српском језику.

Знак узвика (**оу҆диви́тельнаѧ**) одговара функцији истог знака у српском језику.

У црквенословенским текстовима срећу се и заграде (**вмѣстѝтельнаѧ**), које имају исту функцију као и у српском језику. Пошто се налазе у реду – помињемо их овде.

Бројна вредност слова

Поједина слова црквенословенске азбуке имају и бројну вредност. Над словом које има бројну вредност ставља се знак *титла*, слово ѿ може бити и без титле. Бројна вредност слова проистекла је из грчког писма, где бројна вредност прати *алфавит*. У црквенословенском језику немају сва слова бројну вредност.

а̀ в̀ г̀ д̀ є̀ ѕ̀ ꙁ̀ и́ ѳ́
1 2 3 4 5 6 7 8 9
і̀ к̀ л̀ м̀ н̀ ѯ̀ о̀ п̀ ч̀
10 20 30 40 50 60 70 80 90
р̀ с̀ т̀ оу̀/ѹ̀ ф̀ х̀ ѱ̀ ѿ ц̀
100 200 300 400 500 600 700 800 900
1000 **҂а̀**
10000 **тма̀** ⓐ
100000 **легеѡ́нъ** или **несвѣ́дь**
1000000 **леѡ́дръ**
10000000 **вра́нъ**
100000000 **коло́да**
милијарда **тма̀ те́мъ**

У бројевима 11-19 најпре се пишу јединице а потом десетица: **а҃і** - 11, **в҃і** - 12, **ѳ҃і** - 19 итд, док у писању бројева од 21 до 99 најпре иду десетице а потом јединице: **к҃а** - 21, **о҃д** - 74, **ч҃и** - 98. Стотине и хиљаде такође се пишу напред: **р҃в** - 102, **сл҃є** - 235, **҂ацїіг** - 1983. За ознаку бројне вредности слова ставља се један знак *титла*: код двоцифреног броја изнад оба, код троцифреног изнад средњег броја, код четвороцифреног изнад другог броја од краја.

Вежбања.

1. Наведите који су дијакритички знаци употребљени у следећим речима.
ра́бъ, вполста́хъ, молва̀, ѩ́кѡ, ѿ ра́бъ, и҆́же, оу҆́, кра́й, оу҆́, по҆дмо́сти, мѡ҆ч҃е́й, ѵ҆ака́нѳъ, о҆́че на́шъ:
2. Одредите знакове интерпункције у реченицама.
є҆да̀ мо́жетъ слѣпе́цъ слѣпца̀ води́ти; не о҆́ба ли въ ѩ́мꙋ впаде́таста (Лк 6, 39)
что̀ оу҆́бо є҆́сть, бра́тїе (1 Кор 14, 26)
ѻ҆ мꙋ́дросте и҆ сло́ве бж҃і́й и҆ си́ло!
3. Следеће бројеве, означене црквенословенским словима, напишите арапским цифрама.
ла҃ г҃ рм҃ѕ і҃ ҂ацїіг о҆҃ѳ҃ т҃ѕ҃ ч҃ ҂воу҆л҃є д҃і
4. Следеће бројеве напишите црквенословенским словима.
58 984 5508 9632 6748 17 495 74 2156 9988

Провери своје знање!
Који се дијакритички знаци користе у црквенословенском језику?
Када се ставља *оштри* акценат, а када *тешки*?

Коју функцију има *камора* у црквенословенском језику?
Када се стављају *спиритуси*?
Како се називају свезе *спиритуса* и *акцената*?
Да ли се при читању црквенословенских текстова држимо акценатских знакова у тексту?
Коју функцију има *слитна* или *врахија*?
Да ли знакови интерпункције у црквенословенском, по својој функцији, одговарају знацима интерпункције у српском језику?
Коју функцију има *титла*?

Гласови

Глас је звук настао пролазом ваздуха из плућа кроз гласне жице и говорне органе. Он је најмања говорна јединица без посебног значења. Обележавају се графичким знацима – словима.

Гласови се у црквенословенском језику, као и у српском, деле на самогласнике и сугласнике.

Самогласници могу бити *задњега* и *предњега* реда, према томе да ли више настају на задњем или предњем делу усне дупље, односно да ли се граде задњим или предњим делом језика. Самогласници *задњега реда* су веларни, јер при њиховом грађењу или артикулацији учествује задње или меко непце (velum), а по акустичком утиску су тврди. Самогласници *предњега реда* су палатални: при њиховом грађењу учествује предње или тврдо непце (palatum), а по акустичком утиску су меки. Сликовито би се то приказало на следећи начин:

самогласници задњега реда (тврди): **ѧ, ѻ, ѹ / ꙋ, ы**;

самогласници предњега реда (меки): **ѩ, ѫ, ѥ, ѣ, ю, и, ї, ѵ, й**.

У старословенском језику словима **ъ** и **ь** обележавани су гласови са особитом артикулацијом, неодређеном. Они су представљали гласове краће од самогласника – полусамогласнике. У савременом црквенословенском језику та особеност полусамогласника није се задржала: **ъ** и **ь** немају гласовну вредност.

Сугласници се, *по месту творбе* тј. месту у говорном каналу на коме се ствара препрека ваздушној струји, деле на :

задњонепчане: **г, к, χ**;

уснене: **б, в, п, ф**;

зубне: **д, ѕ, з, с, т, ѳ, ц**;

предњонепчане: **ж, ч, ш, щ** [**й**];

језичне: **л, р**;

усно-носне: **м**;

зубно-носне: **н**.

Слово **й** (кратко *и*) у граматикама се карактерише као *кратко* „и“ и убраја се у полугласнике, али пошто има фонетску реализацију *j* – овде је сврстано у сугласнике.

Гласови **ѕ** и **ѱ** су сложени и могу се назвати *мешовитим*.

По *звучности*, сугласници се деле на:

звучне: **б, в, г, д, ж, з; л, м, н, р**;

безвучне: **п, ф, к, т, с, ш; χ, ц, ч, щ**.

Звучни **б, в, г, д, ж, з** су парњаци са безвучним **п, ф, к, т, с, ш**.

Предњонепчани сугласници ж, ч, ш, щ су по своме пореклу – меки, и стога се спајају са меким вокалима ѣ и и. Писање тврдих а, о и ѹ после предњонепчаних следи из тога што су предњонепчани гласови резултат јотовања задњонепчаних сугласника (г > ж, к > ч, х > ш). У облицима множине и двојине допушта се писање ы и ѧ после предњонепчаних сугласника, јер вокали у том случају имају само функцију разликовања облика (јд: и, а - мн / дв: ы, ѧ). Понекад се после предњонепчаних, као падежни наставци, јављају о и ѣ.

Сугласници ж и ш у црквенословенском језику понашају се као тврди, а ч и щ као меки. Код именица мушког рода после предњонепчаних пише се ъ, а код именица женског рода пише се ь: мѹ́жъ, по́мощь. Код именица мушкога рода са завршетком на ч увек се пише ь: вра́чь, ме́чь. Придеви неодређенога вида мушкога рода пишу се са ъ: ло́жъ, то́щъ. Међутим, придеви неодређенога вида и партиципи претерита активног I неодређенога вида од глагола -i- врсте пишу се са ь на крају: о҆те́чь.

Сугласничка група жд по своме пореклу је мека, али је касније отврдла, стога се после ње среће колебање у писању меких и тврдих самогласника: наде́жда - наде́ждею, во́ждь - вождо́мь.

Сугласник ц у старословенском језику био је мек, али у савременом црквенословенском језику ц се у падежним наставцима сједињује са ы и ъ: о҆те́цъ, о҆тцы̀. Сједињавање ц са о се не допушта: о҆тце́мъ. Изузетак представља облик жерцо́въ (Макав 11, 1-2), али се среће и облик жерце́въ.

Гласовне промене

Гласовне промене су промене гласова унутар речи. То могу бити разна једначења, умекшавања (палатализација, јотовање), губљење сугласника.

Палатализација је промена задњонепчаних сугласника у вези са самогласницима предњега реда. Као гласовни процес – палатализација је врло стара појава, ствар општесловенске заједнице, резултат доисторијске епохе развитка словенских језика. Према условима, резултатима и времену – разликују се следеће три палатализације: *прва* регресивна палатализација, *друга* регресивна палатализација и *трећа* или прогресивна палатализација. Регресивна палатализација је артикулационо прилагођавање претходног сугласника следећем самогласнику.

Код *прве палатализације* задњонепчани сугласници испред самогласника предњега реда прелазе у предњонепчане сугласнике.

к			ч
г	+	ѣ, и, ѧ, ѣ	> ж
х			ш

Када се нпр. молитвом некоме обраћамо, употребљава се падешки облик вокатив, који често има наставак -ѣ. Ако пред тим наставком стоји задњонепчани сугласник, он прелази у предњонепчани: человѣ́къ – человѣ́че; бг҃ъ – бже́; дх҃ъ – дше́.

Код *друге палатализације* задњонепчани сугласници испред ѣ (од *oi, *ai) и (од *oi) прелазе у зубне.

к			ц
г	+	ѣ, и	> з
х			с

Наставак -ѣ дифтоншког происхођења (од *ai) јавља се нпр. у локативу једнине и множине именица м. р. -о- основа, а наставак -и (од *oi) у номинативу и вокативу множине (у облицима у којима је био наставак -ы, задњонепчани сугласници остајали су неизмењени): ѻ҆́трокъ – ѻ҆́троцѣ; бг҃ъ – бз҃ѣ - бо́зи; дꙋ́хъ – дꙋ́сѣ - дꙋ́си.
Промену задњонепчаних сугласника не спречава ни сугласник *в* који стоји између основе и наставка: во́лхвъ – волсви̑.
Резултати друге палатализације јављају се у облицима придевске промене: а҆́гг҃льскїй – а҆́гг҃льстѣмъ, а҆́гг҃льстѣй, а҆́гг҃льстїи; и҆́ноческїй – и҆́ночестѣмъ, и҆́ночестѣй, и҆́ночестїи. У овим примерима најпре се као резултат палатализације јавила гласовна група *-сц-*, која се затим упростила у *-ст-*.

Код *треће палатализације* задњонепчани сугласници иза е, и, ѧ прелазе у зубне сугласнике. Ова палатализација се врши када иза задњонепчаног сугласника не стоји други сугласник, већ самогласник или ь.

		к		ц
е, и, ѧ	+	г	>	з
		х		с

Овим процесом објашњава се извођење гласа *ц* у суфиксима именица на -ецъ, -ица: ѻ҆те́цъ, вдови́ца, а тако исто и промене код глаголских облика: воскли́кнꙋти – воскли́цати, прорекꙋ̀ – прорица́ти.

Јотовање је стапање сугласника *ј* с претходним сугласником у квалитативно нов, палатални сугласник или сугласничку групу. Као гласовни процес – јотовање је прасловенска појава, чији се резултати огледају у старословенском језику као регуларно смењивање сугласника и сугласничких група (*с, з, д, т, ст, зд, к, г, х, ск, зг, л, н, р, сн, зн, сл, др, тр, стр, б, в, м, п, тв*).

Зубни сугласници д, з, с, т, ц умекшавају се и прелазе у предњонепчане сугласнике или сугласничке групе.

д - жд: сꙋди́ти - сꙋждꙋ̀
з - ж: сказа́ти - скажꙋ̀
с - ш: писа́ти - пишꙋ̀
т - щ: хотѣ́ти - хощꙋ̀
ц - ч: ѻ҆те́цъ - ѻ҆те́ческїй

Група ск пред меким самогласником мења се у ст а пред *ј* у щ: галїле́йскъ - галїле́йстѣ, и҆ска́ти - и҆щꙋ̀.

Уснени сугласници б, в, п и м умекшавају се кроз уметање *епентетскога л* које се јотује: люби́ти - люблю̀; лови́ти - ловлю̀; кꙋпи́ти - кꙋплю̀; ломи́ти - ломлю̀.

Једначење сугласника по звучности. Када се звучни сугласник нађе пред безвучним у непосредном додиру – мења се одговарајући безвучни. У префиксима воз, и҆з, раз, када стоје пред безвучним сугласницима к, п, т, х, ц, ч мења се з у с: раско́пати, расто́ргнꙋти, и҆счеза́ти. Префикс низ не мења з пред наведеним безвучним сугласницима: низпосла́ти. Наведени префикси не мењају з ни пред ш: возше́лъ є҆сѝ.

Губљење сугласника. Сугласничке групе често се упрошћавају тако што се један сугласник из такве групе губи. Зубни сугласници **д,т** испред **л**, **м**, **н** и **с** испадају: **па́дати - па́лъ, плестѝ - пле́лъ.**

Вежбања.

1. Објасните гласовне промене у следећим речима. (Нпр. **Ꙗ҆́кѡ сѐ, грѣ́шницы налѧко́ша лꙋ́къ, оу҆гото́ваша стрѣ́лы въ тꙋ́лѣ, сострѣлѧ́ти во мра́цѣ пра̑выѧ се́рдце мъ** (Пс. 10, 2). Облик **грѣ́шницы** је номинатив множине именице код кога је дошло до друге палатализације (-**ѣ** дифтоншког происхођења од *ai).)

ѻ҆́троцѣ, дꙋ́си, пишꙋ̀, ловлю̀, дш҃е, бз҃ѣ, ѻ҆те́ческїй, бж҃е, галїле́йстѣ

2. Прочитајте реченице, пронађите и објасните гласовне промене.

дрꙋ́же, да́ждь мѝ взаи́мъ трѝ хлѣ́бы (Лк 11, 5)

человѣ́че, ѡ҆ставлѧ́юттисѧ грѣсѝ твоѝ

ви́дите рꙋ̑цѣ моѝ и҆ нѡ́зѣ моѝ, ꙗ҆́кѡ са́мъ а҆́зъ є҆́смь (Лк 24, 39)

Провери своје знање!
Како се деле самогласници?
Како се, по месту творбе, деле сугласници?
Који су звучни, а који безвучни сугласници?
Каква је гласовна промена *палатализација*?
Који гласови се јављају као резултат *прве палатализације*, а који *друге*?
Каква је гласовна промена *јотовање*?
Како се јотују уснени сугласници **б**, **в**, **п** и **м**?

О речима
Променљиве и непроменљиве речи

Према облику у коме се јављају вршећи своју службу у реченици, све речи се деле у две групе: *променљиве* – које, добијајући различите наставке у реченици, тим својим различитим облицима показују различна стварна значења међу собом и различне односе према другим речима у реченици; и *непроменљиве* – које увек остају у једном истом, непромењеном облику.

Променљиве речи међу собом се разликују у две подгрупе: речи са *деклинацијом* – које имају облике падежа, броја и рода, и речи са *конјугацијом* – које имају облике лица и броја, као и времена, начина и стања.

Речи са деклинацијом или тзв. *имена* обухватају следеће појединачне врсте: именице (substantiva), заменице (pronomina), придеви (adiectiva) и бројеви (numeralia).
Речи са конјугацијом су глаголи (verba).

У оквиру непроменљивих речи издвајају се следеће појединачне врсте: предлози (praepositiones), прилози (adverbia), везници (coniunctiones), узвици (interiectiones) и речце (particulae).

Систем деклинације обухвата разликовање следећих трију граматичких категорија: падежа, броја и рода. У црквенословенском језику, као и у српском, има седам падежа: номинатив, генитив, датив, акузатив, вокатив, инструментал и локатив. Падежи се јављају како без предлога, тако и са предлозима.

И код имена и код глагола налазе се три броја: једнина (singularis), множина (pluralis) и двојина (dualis). Има појединачних речи или група речи које се јављају у

облику само једног броја, нпр. само у једнини (singularia tantum), само у множини (pluralia tantum), само у двојини (dualia tantum).

Као и у српском језику и у црквенословенском се срећу три рода: мушки (masculinum), женски (femininum) и средњи (neutrum).

Именице

Деклинационе врсте именица

У индоевропском прајезику именице су се делиле на деклинационе врсте према различном основинском наставку: ако је то био самогласник онда су то биле *самогласничке* основе, ако сугласник – *сугласничке*, а постојале су и *мешовите* самогласничко - сугласничке основе. Међутим, већ у старословенском језику у великој мери изгубиле су се некадашње разлике међу основама и граматички род је преузео улогу примарног критеријума груписања именица у деклинационе врсте. Стога је и најупутније груписати именице према њиховом граматичком роду и, потом, у оквиру сваког рода разликовати основе.

Именице мушког рода основа на -о- / -јо-

У промену по овим основама спадају именице мушког рода које се у номинативу једнине завршавају на -ъ, -ь, -й. Приликом деклинације по овим основама разликују се *тврда*, *мека* и *мешовита* варијанта. На *тврду* варијанту односе се именице са завршетком на -ъ а на *меку* варијанту са завршетком на -ь, -й. Именице са основом на непчане сугласнике (к, г, х, ч, ж, ш, щ), жд и сугласник ц спадају у *мешовиту* промену, тј. имају наставке и тврде и меке варијанте промене.

Тврда промена

	једнина	множина	двојина
Н	ра́бъ	рабѝ	раба̑
Г	раба̀	ра̑бъ, -ѡ́въ	рабꙋ̑
Д	рабꙋ̀	рабѡ́мъ	рабо́ма
А	раба̀	рабы̀	раба̑
В	ра́бе	рабѝ	раба̑
И	рабо́мъ	рабы̀	рабо́ма
Л	рабѣ̀	рабѣ́хъ	рабꙋ̑

Мека промена

	једнина	множина	двојина
Н	ко́нь	ко́ни	конѧ̑
Г	конѧ̀	ко̑нь, -е́й	коню̑
Д	коню̀	ко́нємъ	коне́ма
А	конѧ̀	ко́ни	конѧ̑
В	коню̀	ко́ни	конѧ̑
И	коне́мъ	ко́ни, -ьмѝ	коне́ма
Л	конѝ	ко́нехъ	коню̑

	једнина	множина	двојина
Н	кра́й	кра̂н	кра̂ѧ
Г	кра́ѧ	кра̂й, -ѣвъ	кра̂ю
Д	кра́ю	кра́ѣмъ	кра́ема
А	кра́й	кра̂н	кра̂ѧ
В	кра́ю	кра̂н	кра̂ѧ
И	кра́емъ	кра̂н	кра́ема
Л	кра́н	кра́хъ	кра̂ю

Мешовита промена

	једнина	множина	двојина
Н	дрꙋгъ	дрꙋзи	дрꙋга
Г	дрꙋга	дрꙋгъ	дрꙋгꙋ
Д	дрꙋгꙋ	дрꙋгѡмъ	дрꙋгома
А	дрꙋга	дрꙋги	дрꙋга
В	дрꙋже	дрꙋзи	дрꙋга
И	дрꙋгомъ	дрꙋги	дрꙋгома
Л	дрꙋзѣ	дрꙋзѣхъ	дрꙋгꙋ
	једнина	множина	двојина
Н	прорóкъ	прорóцы	прорѡ́ка
Г	прорóка	прорѡ́къ	прорѡ́кꙋ
Д	прорóкꙋ	прорóкѡмъ	прорóкома
А	прорóка	прорóки	прорѡ́ка
В	прорóче	прорóцы	прорѡ́ка
И	прорóкомъ	прорѡ́ки	прорóкома
Л	прорóцѣ	прорóцѣхъ	прорѡ́кꙋ
	једнина	множина	двојина
Н	дꙋхъ	дꙋси	дꙋха
Г	дꙋха	дꙋхъ	дꙋхꙋ
Д	дꙋхꙋ	дꙋхѡмъ	дꙋхома
А	дꙋха	дꙋхи	дꙋха
В	дꙋше	дꙋси	дꙋха
И	дꙋхомъ	дꙋхи	дꙋхома
Л	дꙋсѣ	дꙋсѣхъ	дꙋхꙋ

	једнина	множина	двојина
Н	мꙋжъ	мꙋжи, мꙋжїе	мꙋжа
Г	мꙋжа	мꙋже́й	мꙋжꙋ
Д	мꙋжꙋ	мꙋжѣ́мъ	мꙋжема
А	мꙋжа	мꙋжы	мꙋжа
В	мꙋжꙋ	мꙋжи, мꙋжїе	мꙋжа
И	мꙋжемъ	мꙋжы	мꙋжема
Л	мꙋжи	мꙋже́хъ, мꙋжа́хъ	мꙋжꙋ

	једнина	множина	двојина
Н	ѻ́тє́цъ	ѻ̂тцы̀	ѻ̂тца̂
Г	ѻ̂тца̀	ѻ̂тє́цъ, ѻ̂тцє́въ	ѻ̂тцꙋ
Д	ѻ̂тцꙋ	ѻ̂тцє́мъ	ѻ̂тце́ма
А	ѻ̂тца̀	ѻ̂тцы̀	ѻ̂тца̂
В	ѻ̆тче	ѻ̂тцы̀	ѻ̂тца̂
И	ѻ̂тце́мъ	ѻ̂тцы̀	ѻ̂тце́ма
Л	ѻ̂тцѣ̀	ѻ̂тцѣ́хъ	ѻ̂тцꙋ

Код деклинације именица са основом на **ч** и **щ** мешовитост промене је само ортографске природе – после слова **ч** и **щ** пишу се **ѧ**, **ꙋ** а не **ѧ**, **ю** како би требало код меке промене.

По овим основама мењају се и нека лична имена мушког рода.

Н	Тꙋ́хшнъ	Нїколя́й
Г	Тꙋ́хшна	Нїколя́а
Д	Тꙋ́хшнꙋ	Нїколя́ю
А	Тꙋ́хшна	Нїколя́а
В	Тꙋ́хшне	Нїколя́е
И	Тꙋ́хшномъ	Нїколя́емъ
Л	Тꙋ́хшнѣ	Нїколя́н

Именица **бра́тъ** у множини се деклинира на следећи начин:

Н	бра́тїѧ
Г	бра́тїй
Д	бра́тїѧмъ
А	бра́тїй
В	бра́тїе
И	бра́тїѧми
Л	бра́тїѧхъ

Старе основе на -ŭ-. Као именице мушкога рода основа на -о- деклинирају се и именице мушкога рода старих основа на -ŭ-: **сы́нъ**, **до́мъ**. Примивши наставке именица основа на -о-, именице старих основа на -ŭ- имају и своје особености. Код деклинације ових именица издвајају се наставци у генитиву, дативу и локативу једнине, номинативу, генитиву, дативу и инструменталу множине.

	једнина	множина
Н	сы́нъ	сы́новє
Г	сы́нꙋ	сы́новъ
Д	сы́нови	сы́новшмъ
И		сы́нми
Л	сы́нꙋ	

У групу именица мушкога рода старих основа на -ŭ- спадају: **сы́нъ, до́мъ, ве́рхъ, дꙋ́хъ, по́лъ, ни́зъ** и друге.

Наставак датива једнине именица старих основа на -ŭ- примиле су и неке именице основа на -о- / -јо-: **ми́рови, дꙋ́хови, вра́чеви, царе́ви.** Наставак **-ови, -еви** добијале су и именице које су означавале лична имена, занимање: **петро́ви, а҆рхїере́ови.**

Облици ове старе промене потврђени су у црквенословенским текстовима, нпр: Г јд: **ѿ до́мꙋ рабо́ты** (Изл 20, 2), **съ ѻ҆ногѡ по́лꙋ і҆ѻрда́на** (Мт 4, 25), **до ни́зꙋ** (Мк 15, 38); Л јд: **въ домꙋ̀ ѻ҆ц҃а̀ моегѡ̀** (Јн 14, 2), **ста̀ верхꙋ̀** (Мт 2, 9) итд.

Напомене!

Једнина:

У дативу многе именице осим наставка -ꙋ, -ю, могу имати још и наставке **-ови, -еви: б҃гови, дꙋ́хови, ке́сареви, царе́ви.**

Акузатив је једнак генитиву када именица означава биће. Акузатив може бити једнак номинативу а не генитиву и када именица означава биће: **и҆ приве́дше теле́цъ оу҆пита́ный, заколи́те** (Лк 15,23).

Код личних имена са завршетком на **-й**, вокатив има наставак **-е**: **А҆нтѡ́нїе, Моѷсе́е.**

Именице **ѻ҆те́цъ** и **кнѧ́зь** образују вокатив особеним начином, од старих основа, са алтернацијом сугласника: **ѻ҆́тче, кнѧ́же.** На исти начин образују вокатив и именице са суфиксом **-ец-**: **вѣне́цъ - вѣ́нче** (и **вѣнцѐ**), **ста́рецъ - ста́рче.**

У локативу код именица *меке* промене обично се среће наставак **-и**, али се може срести и **-ѣ** и промена **к, г, х** у **ц, з, с**: **проро́цѣ, дрꙋ́зѣ, дꙋ́сѣ.**

Множина:

Номинатив карактерише наставак **-и**, при чему се испред наведеног наставка сугласници **к, г, х** мењају у **ц, з, с**. Срећу се такође и наставци **-їе, -є** – код именица са завршетком на **-тель** (**свидѣ́телїе, преда́телє**). Именица **дѣ́латель** има тројаке облике: **дѣ́лателїе, дѣ́латєли, дѣ́лателє.** Осим тога, неке именице могу имати и наставке **-ове, -еве**: **вра́чеве.** Именице које означавају имена народа а завршавају се на **-инъ** имају такође наставак **-е**: **галїле́анинъ - галїле́ане, назарѧни́нъ - назарѧ́не.** У ову групу спада и : **мїрѧни́нъ - мїрѧ́не.**

У генитиву, код именица *тврде* промене срећу се наставци **-ѡвъ** и *нулти*. Једна иста именица може имати обе варијанте наставка: **Сподо́би ѧ҆̀ ви́дѣти ча̑да ча́дѡвъ. вѣне́цъ ста́рыхъ ча̑да ча́дъ** (Прич 17, 6). Код именица са нултим наставком, ради разликовања од номинатива једнине, користе се особена графичка средства, тј. пишу се слова **є, ѡ** и *камора*. Код *меке* промене могући су наставци **-ей, -євъ**: **царе́й, і҆ере́євъ.**

У дативу се понекад пред наставком **-ѡмъ** појављује уметнут слог **-ов-**: **гра́довѡмъ, ли́совомъ.** Наставци **-ѡмъ** и **-ємъ** у дативу пишу се са **ѡ** и **є** да би се разликовали од наставака **-омъ** и **-емъ** у инструменталу једнине. У страним речима које се завршавају на **-ей**, датив може имати наставак **-ѡ** уместо **-є**: **а҆рхїере́ѡмъ** и **а҆рхїере́ємъ, і҆ꙋде́ѡмъ** и **і҆ꙋде́ємъ.**

У акузативу и инструменталу именица са основом на предњонепчани сугласник среће се наставак **-ы** да би се ови облици разликовали од облика номинатива множине: Н мн: **мꙋ́жи** - А, И мн: **мꙋ́жы.**

Вокатив се слаже с номинативом.

У инструменталу се понекад појављују наставци -ми, -ами: ѕвѣрмѝ, скота́ми, га́дами (Пост 1, 28).

У локативу *тврде* варијанте промене чешће се среће наставак -ѣхъ, а у *мекој* варијанти -ехъ. Осим тога, срећу се наставци -ѧхъ, -ахъ: . . . на четы́рехъ краѧ́хъ ѻ҆де́жды своеѧ̀ (Понз 22, 12), ... на ѻ҆бои́хъ крае́хъ є҆гѡ̀ (Изл 26, 25).

Двојина:

У двојини се подударају номинатив, акузатив и вокатив, а такође генитив и локатив, као и датив и инструментал. Ово је својствено свим именичким променама.

У писању облика номинатива, акузатива и вокатива, а да би се разликовали од облика генитива једнине, користе се особена графичка средства, тј. пишу се слова є, ѡ или *камора*:

Г јд:	рабà	Н, А, В дв:	рабâ
	ѻ҆́трока		ѻ҆́трѡка
	і҆ере́а		і҆ерє́а

Графички се разликују и облици генитива и локатива двојине од датива једнине:

Д јд:	рабꙋ̀	Г, Л дв:	рабꙋ̂
	ѻ҆́трокꙋ		ѻ҆́трѡка
	і҆ере́ю		і҆ерє̀ю

Вежбања.

1. Пронађите именице мушкога рода основа на -о- / -јо- и одредите облик и номинатив једнине.
   тогда̀ глаго́ла рабѡ́мъ свои̑мъ (Мт 22, 8)
   запрети́ же і҆и҃съ дꙋ́хови нечи́стомꙋ, и҆ и҆сцѣлѝ ѻ҆́трока (Лк 9, 42)
   и҆ поклонѧ́тсѧ є҆мꙋ̀ всѝ ца́рїе зе́мстїи (Пс 71, 11)
   воздади́те оу҆̀бо ке́сарева ке́сареви и бж҃їѧ бг҃ови (Мт 22, 21)
   прїиди́те, покло́нимсѧ цр҃е́ви на́шемꙋ бг҃ꙋ.
2. Имајући у виду ортографска средства, одредите падеж и напишите облике множине.
   Пример: јд: ѻ҆те́цъ мн: ѻ҆тє́цъ

једнина	множина
глаго́лъ	----------
проро́комъ	----------
человѣ́къ	----------
кра́емъ	----------
коне́цъ	----------
дꙋ́хъ	----------

3. Одредите други облик генитива множине (рабѡ́въ - ра̑бъ).
   нѣ́сть ми́ра въ косте́хъ мои́хъ ѿ лица̀ грѣхѡ́въ ( ) мои́хъ.
   гдⷭ҇ь низложѝ си̑льныѧ со престо́лѡвъ ( ) и҆ вознесѐ смирє́нныѧ.
4. Деклинирајте у једнини и множини именице гла́съ и ца́рь.

Провери своје знање!

Које се именице мушкога рода деклинирају по -о- / -јо- основама?

Како се деклинирају именице мушкога рода старих основа на -ŭ-?

Ако облици једнине и множине или двојине исто гласе, која се ортографска средства користе да би се ови облици разликовали?
У којим падежима се јављају варирања у наставцима?

Именице средњег рода основа на -о- /-јо-

По овим основама деклинирају се именице средњег рода које се у номинативу једнине завршавају на -о, -є (-їє). Приликом деклинације по овим основама разликују се, као и код именица мушког рода ових основа, *тврда*, *мека* и *мешовита* варијанта. На *тврду* варијанту односе се именице са завршетком на -о а на *меку* варијанту са завршетком на -є (-їє). Именице с основом на предњонепчане сугласнике и сугласник ц спадају у *мешовиту* промену, тј. имају наставке и тврде и меке варијанте промене.

Тврда промена

	једнина	множина	двојина
Н	ча́до	ча̑да	ча̑да
Г	ча́да	ча̑дъ, -ѡвъ	ча̑дꙋ
Д	ча́дꙋ	ча́дѡмъ	ча́дома
А	ча́до	ча̑да	ча̑да
В	ча́до	ча̑да	ча̑да
И	ча́домъ	ча́ды	ча́дома
Л	ча́дѣ	ча́дѣхъ	ча̑дꙋ

Мека промена

	једнина	множина	двојина
Н	мо́ре	морѧ̀	мѡ́ри
Г	мо́рѧ	море́й	мѡ́рю
Д	мо́рю	морє́мъ	мо́рема
А	мо́ре	морѧ̀	мѡ́ри
В	мо́ре	морѧ̀	мѡ́ри
И	мо́ремъ	мѡ́ри	мо́рема
Л	мо́ри	морѧ́хъ	мѡ́рю

	једнина	множина	двојина
Н	зна́менїе	зна́мєнїѧ	зна́мєнїи
Г	зна́менїѧ	зна́менїй	зна́мєнїю
Д	зна́менїю	зна́менїємъ	зна́менїема
А	зна́менїе	зна́мєнїѧ	зна́мєнїи
В	зна́менїе	зна́мєнїѧ	зна́мєнїи
И	зна́менїемъ	зна́мєнїи, зна́мен(ь)ми	зна́менїема
Л	зна́менїи	зна́менїихъ, -ѧхъ	зна́мєнїю

Мешовита промена

	једнина	множина	двојина
Н	лицѐ	ли́ца	лица̑

Г	лицà	ли́цъ	лицꙋ
Д	лицꙋ	ли́цемъ	лице́ма
А	лицѐ	ли́ца	лицâ
В	лицѐ	ли́ца	лицâ
И	лице́мъ	ли́цы	лице́ма
Л	лицѣ̀	ли́цехъ	лицꙋ

Напомене!

Код именица средњег рода номинатив, акузатив и вокатив су једнаки.

У инструменталу множине понекад се, под утицајем руског језика, сређе наставак -**ѡмн**.

У локативу множине *меке* и *мешовите* промене сређу се и наставци -**нхъ** и -**ехъ** односно -**ахъ**; код *меке* промене сређе се и наставак -**ѡхъ**.

Падежи

Падежи су именски облици којима се означавају различити односи у реченици. Како постоји више односа него што има падежа, то уз падеже постоје и предлози који „држе“ речи у систему реченица и одређују њихове односе са другим речима у реченици. Сама реч „падеж“ значи *мењање*. То би се сликовито могло приказати као „котрљање“ речи низ степенице, при чему свака степеница представља „степен палости“ који даје функцију речи која се на њему налази.

Падежи се по својој употреби деле на *падеже без предлога* – номинатив и вокатив и *падеже са предлогом* – генитив, датив, акузатив, инструментал и локатив. Локатив се употребљава само с предлозима. Номинатив и вокатив имају своје пуно значење и ван реченице, јер сами изражавају пуне појмове и зато се они називају и *самосталним* (*апсолутним*) или *независним* падежима. Остали падеж добијају своје значење само у реченици и због тога се називају *несамосталним* или *зависним* падежима.

Независни падежи

Номинатив је граматички термин са латинским називом за први падеж у систему падежа. Основно значење номинатива је да представља субјекат у реченици: **а҃зъ є҃смь па́стырь до́брый** (Јн 1, 11).

Номинатив са речима **а҃ко, а҃коже** у црквенословенском језику употребљава се за упоређење: **человѣ́къ, а҃ко трава̀ дніѐ є҃гѡ̀, а҃ко цвѣ́тъ се́льный, та́ко ѡ҆цвѣте́тъ** (Пс 102, 15).

Номинатив се употребљава и уместо инструментала: **и҆̂ глаго́ла и҃̂мъ: пи́сано є҃сть: хра́мъ мо́й, хра́мъ моли́твы наре́чется** (Мт 21, 13).

Вокатив је независни падеж и служи за *дозивање*, *обраћање* или као *израз осећања*, односно *скретања пажње на нешто*: **бл҃гословѝ, дꙋшѐ моѝ гд҃а. гд҃и бо́же мо́й, возвели́чился є҃сѝ зѣ́лѡ̀** (Пс 103, 1). Када жели јаче да се истакне, испред облика вокатива ставља се узвик: **ѡ҃ мꙋ́дрости, и҆̂ сло́ве бж҃і́й, и҆̂ си́ло!**

Вежбања.

1. Пронађите именице средњега рода основа на -о- / -јо- и одредите облик и номинатив једнине.

вѣне́цъ ста́рыхъ ча̑да ча́дъ: похвала́ же ча́дωмъ о҃цы̀ и҆́хъ (Приче 17, 6)
ѿврати̑ лицѐ твоѐ ѿ грѣ̑хъ мои́хъ, и҆ всѧ̑ беззакѡ́нїѧ моѧ̑ ѡ҆чи́сти (Пс 50, 9).

2. Имајући у виду ортографска средства, одредите падеж и напишите облике множине.
   Пример:
   јд: ча́да мн: ча̑да
   једнина множина
   село́мъ ----------
   по́ли ----------
   мо́ремъ ----------
   ча́домъ ----------
   зна́менїѧ ----------
   мо́ри ----------
3. Деклинирајте у једнини и множини именице ста́до и со́нмище.

Провери своје знање!

Које се именице средњега рода деклинирају по -о- / -јо- основама?
Који су падежи код именица средњег рода једнаки?
Ако облици једнине и множине или двојине исто гласе, која се ортографска средства користе да би се ови облици разликовали?
У којим се падежима јављају варирања у наставцима?

Именице женског и мушког рода основа на -а- / -ја-

По овим основама деклинирају се именице женског и малобројне именице мушког рода које се у номинативу једнине завршавају на -а или -ѧ. Именице ових основа деле се на три подгрупе, образујући *тврду*, *меку* и *мешовиту* варијанту промене. У *тврду* варијанту улазе именице с основом на тврди самогласник (-а), у *меку* – с основом на меки самогласник (-ѧ) и на *-ј* (сꙋдїѧ̀). Именице са основом на непчани сугласник или на -ц- мењају се по *мешовитој* промени.

Тврда промена
Женски род

	једнина	множина	двојина
Н	жена̀	жены̀	женѣ̀
Г	жены̀	же́нъ	женꙋ̀
Д	женѣ̀	жена́мъ	жена́ма
А	женꙋ̀	жены̀	женѣ̀
В	же́но	жены̀	женѣ̀
И	жено́ю	жена́мы	жена́ма
Л	женѣ̀	жена́хъ	женꙋ̀

Мушки род

	једнина	множина	двојина
Н	воево́да	воєво́ды	воєво́дѣ
Г	воево́ды	воево́дъ	воєво́дꙋ

Д	кокѡ́дѣ	кокѡ́дамъ	кокѡ́дама
А	кокѡ́дꙋ	кокѡ́ды	кокѡ́дѣ
В	кокѡ́до	кокѡ́ды	кокѡ́дѣ
И	кокѡ́дою	кокѡ́дами	кокѡ́дама
Л	кокѡ́дѣ	кокѡ́дахъ	кокѡ́дꙋ

Мека промена

Женски род

	једнина	множина	двојина
Н	землѧ̀	зе́мли	зємлѝ
Г	землѝ	земе́ль	зе́млю
Д	землѝ	землѧ́мъ	зе́млама
А	зе́млю	зе́мли	зємлѝ
В	землѐ	зе́мли	зємлѝ
И	земле́ю	землѧ́ми	зе́млама
Л	землѝ	землѧ́хъ	зе́млю

Мушки род

	једнина	множина	двојина
Н	сꙋдїѧ̀	сꙋдїѝ	сꙋдїѝ
Г	сꙋдїѝ	сꙋдїй, сꙋдей	сꙋдїѝ
Д	сꙋдїѝ	сꙋдїѧ́мъ	сꙋдїѧ́ма
А	сꙋдїѭ	сꙋдїѝ	сꙋдїѝ
В	сꙋдїѐ	сꙋдїѝ	сꙋдїѝ
И	сꙋдїе́ю	сꙋдїѧ́ми	сꙋдїѧ́ма
Л	сꙋдїѝ	сꙋдїѧ́хъ	сꙋдїѝ

Мешовита промена

Женски род

	једнина	множина	двојина
Н	дꙋшѧ̀	дꙋ́ши	дꙋшѝ
Г	дꙋшѝ	дꙋ́шъ	дꙋшꙋ
Д	дꙋшѝ	дꙋша́мъ	дꙋша́ма
А	дꙋ́шꙋ	дꙋ́шы	дꙋшѝ
В	дꙋшѐ	дꙋ́ши	дꙋшѝ
И	дꙋше́ю	дꙋша́ми	дꙋша́ма
Л	дꙋшѝ	дꙋша́хъ	дꙋшꙋ

Мушки род

	једнина	множина	двојина
Н	ѭ̃ноша	ѭ̃нѡши	ѭ̃нѡши
Г	ѭ̃ноши	ѭ̃ношъ	ѭ̃нѡшꙋ
Д	ѭ̃ноши	ѭ̃ношамъ	ѭ̃ношама

А	ю҆́ношꙋ	ю҆́ношы	ю҆́нѡши
В	ю҆́ноше	ю҆́нѡши	ю҆́нѡши
И	ю҆́ношею	ю҆́ношами	ю҆́ношама
Л	ю҆́ноши	ю҆́ношахъ	ю҆́ношꙋ

Именице са основом на задњонепчани сугласник
Мушки и женски род

	једнина	множина	двојина
Н	влады́ка	влады̑ки	влады̑цѣ
Г	влады́ки	влады́къ	влады̑кꙋ
Д	влады́цѣ	влады́камъ	влады́кама
А	влады́кꙋ	влады̑ки	влады̑цѣ
В	влады́ко	влады̑ки	влады̑цѣ
И	влады́кою	влады́ками	влады́кама
Л	влады́цѣ	влады́кахъ	влады̑кꙋ

	једнина	множина	двојина
Н	слꙋга̀	слꙋги̑	слꙋзѣ̑
Г	слꙋгѝ	слꙋ́гъ	слꙋгꙋ̑
Д	слꙋзѣ̀	слꙋга́мъ	слꙋга́ма
А	слꙋгꙋ̀	слꙋги̑	слꙋзѣ̑
В	слꙋго̀	слꙋги̑	слꙋзѣ̑
И	слꙋго́ю	слꙋга́ми	слꙋга́ма
Л	слꙋзѣ̀	слꙋга́хъ	слꙋгꙋ̑

	једнина	множина	двојина
Н	снохà	снѡхѝ	снѡсѣ̀
Г	снохѝ	сно́хъ	снѡхꙋ̀
Д	сносѣ̀	снoха́мъ	снoха́ма
А	снохꙋ̀	снѡхѝ	снѡсѣ̀
В	снохо̀	снѡхѝ	снѡсѣ̀
И	снохо́ю	снoха́ми	снoха́ма
Л	сносѣ̀	снoха́хъ	снѡхꙋ̀

По овим основама мењају се и нека лична имена мушког и женског рода.

Н	Лꙋка̀	И҆са́їа	Марі́а
Г	Лꙋкѝ	И҆са́їи	Марі́и
Д	Лꙋцѣ̀	И҆са́їи	Марі́и
А	Лꙋкꙋ̀	И҆са́їю	Марі́ю
В	Лꙋко̀	И҆са́їе	Марі́е
И	Лꙋко́ю	И҆са́їею	Марі́ею
Л	Лꙋцѣ̀	И҆са́їи	Марі́и

Напомене!

Именице мушког рода на -ïа у локативу једнине могу имати наставак -емъ: и҆са́їемъ.

Пред ѣ у дативу и локативу једнине и номинативу, акузативу и вокативу двојине именица с основом на к, г, х, ови крајњи сугласници мењају се у ц, з, с. Изузетак је именица па́сха, где се х мења не у с, већ у ц: па́сцѣ.

Вокатив једнине у варијанти тврде промене увек има наставак -о: воево́до, лꙋко̀, татїа́но; у мекој варијанти наставак је -е: и҆са́їе, дꙋшѐ, ната́лїе.

Именице које се завршавају на -ча, -жа, -ша, -ща, -ца (мре́жа, при́тча, сꙋ́ша, кꙋ́ща, дѣви́ца) у вокативу једнине имају наставак -е уместо -о, а у инструменталу -ею уместо -ою.

Именице са основом на ц имају у генитиву, дативу и локативу једнине наставке тврде промене -ы односно -ѣ. Нпр. о҆трокови́ца - Г јд: о҆трокови́цы - Д, Л јд: о҆трокови́цѣ. Генитив множине може бити разнообразан: землѧ̀ - земе́ль, мольба̀ - моле́бъ, при́тча -при́тчей, кꙋ́ща - кꙋ́щей и кꙋ́щъ, тма̀ - тє́мъ, смо́ква - смо́квей и смо́квїй, та́йна - та́ннъ.

Код облика множине и двојине који су једнаки са облицима једнине, користе се особена графичка средства (є, ѡ и *камора*) да би се они разликовали од облика једнине. У акузативу множине пише се наставак -ы после непчаних сугласника да би се овај облик разликовао од облика локатива једнине: Л јд: ю҆́ноши - А мн: ю҆́ношы.

Вежбања.

1. Пронађите именице женскога и мушкога рода основа на -а- / -ја- и одредите облик и номинатив једнине.
   Богоро́дице дѣ́во ра́дꙋйсѧ, благода́тнаѧ марі́е, госпо́дь съ тобо́ю: благослове́на ты̀ въ жена́хъ ...
   велича́емъ ва́съ, свѧты̑ѧ мꙋ́чєницы, вѣ́ро, наде́ждо, любы̀ и҆ софі́е.
2. Имајући у виду ортографска средства, одредите падеж и напишите облике множине или двојине.
   Пример:
   јд: жены̀ мн: жєны̀

једнина	множина / двојина
женѣ̀	----------
землѝ	----------
сꙋдїѝ	----------
зе́млю	----------
влады́ки	----------
снохѝ	----------

3. Деклинирајте у једнини и множини именице вѣ́ра и трапе́за.

Провери своје знање!

Које се именице женскога рода деклинирају по -а- / -ја- основама?

Које се именице мушкога рода деклинирају по -а- / -ја- основама?

Ако облици једнине и множине или двојине исто гласе, која се ортографска средства користе да би се ови облици разликовали?

У које се сугласнике мењају крајњи сугласници именица са основом на **ѯ**, **г**, **х** пред **ѣ** у дативу и локативу једнине и номинативу, акузативу и вокативу двојине?

Да ли се у генитиву множине могу јавити више падежних облика?

Именице основа на -і-

По овим основама деклинирају се именице углавном женског и мали број именица мушког рода које се у номинативу једнине завршавају на **-ь**, али код којих не долази до умекшавања крајњег сугласника основе.

У старим текстовима по овим основама деклинирале су се и многе именице мушког рода (**та́ть, го́лѹбь, го́сть** и друге), које се сада мењају као именице основа на -o-/-jo-.

Женски род

	једнина	множина	двојина
Н	**ра́дость**	**ра́дости**	**ра́дости**
Г	**ра́дости**	**ра́достей, -їй**	**ра́достїю**
Д	**ра́дости**	**ра́достемъ**	**ра́достьма, -ема**
А	**ра́дость**	**ра́дости**	**ра́дости**
В	**ра́достє, -и**	**ра́дости**	**ра́дости**
И	**ра́достїю**	**ра́достьми**	**ра́достьма**
Л	**ра́дости**	**ра́достехъ**	**ра́достїю**

По овом обрасцу деклинирају се именице: **скрижа́ль, свѣ́тлость, запове́дь, мѹ́дрость, вла́сть, пѣ́снь, жи́знь, печа́ль, поги́бель, две́рь, сме́рть, ми́лость, ско́рбь** и друге.

Мушки род

	једнина	множина	двојина
Н	**пѹ́ть**	**пѹтїѥ**	**пѹти̑**
Г	**пѹтѝ**	**пѹте́й, -їй**	**пѹтїю**
Д	**пѹтѝ**	**пѹтє́мъ**	**пѹтьма̀**
А	**пѹ́ть**	**пѹти̑**	**пѹти̑**
В	**пѹ́ть, -ѥ**	**пѹтїѥ**	**пѹти̑**
И	**пѹте́мъ**	**пѹтьмѝ**	**пѹтьма̀**
Л	**пѹтѝ**	**пѹте́хъ**	**пѹтїю**

У ову групу спада и именица мушкога рода **горта́нь**, која се понекад употребљава у женком роду: **горта́нь моѝ** (Јов 6, 30). Именица **горта́нь** не среће се у вокативу једнине.

Осим тога, по овим основама мењају се и именице које имају само облике множине (pluralia tantum): **ѫ̑гли, пе́рси, мо́щи, лю́дїе.**

Н	**лю́ди, лю́дїе**	**мо́щи**
Г	**люде́й**	**моще́й**
Д	**лю́демъ**	**моще́мъ**
А	**лю́ди**	**мо́щи**
В	**лю́ди, лю́дїе**	**мо́щи**
И	**людьмѝ**	**мощьмѝ**
Л	**лю́дехъ**	**моще́хъ**

Именица госпо́дь у Г, Д и Л јд има облике -о- основа, а у осталим падежима и у множини има промену по овим основама.

Н	госпо́дь	госпо́дїе
Г	го́спода	госпо́дїй, господе́й
Д	го́сподꙋ, го́сподеви	господѡ́мъ, господє́мъ
А	го́спода	госпо́дїй
В	го́споди	госпо́дїе
И	го́сподомъ, -емъ	госпо́дьми, господы̀
Л	го́сподѣ	господѣ́хъ

Напомене!

Вокатив једнине именица женскога рода има наставак -е: ра́досте, свѣ́тлосте.

Вокатив једнине именице пꙋ́ть, када се користи при молитвеном обраћању Господу Исусу Христу, Богородици и светима, може имати наставак именица основа на -јо- и гласити: пꙋтю̀. Стари наставак вокатива једнине -и чува само именица госпо́дь: госпо́дь - го́споди.

Именица мꙋ́дрость, када се односи на Христа, има вокатив једнине с наставком -е: ѿ мꙋ́дросте, и҆ сло́ве бж҃їй, и҆ си́ло (Пс 17, 2).

Именица гꙋ́сли среће се и у облику једнине: ѱалти́рь съ гꙋ́слїю воспрїимѝ дв҃де, и҆ пѣсновоспо́й (Минеј, 9. децембар).

Зависни падежи

Падежи који добијају своје значење само у реченици називају се *несамосталним* или *зависним* падежима. То су сви падежи осим номинатива и вокатива.

Генитив је граматичка ознака за други падеж а његово основно значење састоји се у томе што се њиме казује *чије је нешто, коме нешто припада* и *од кога нешто потиче*. Разликује се више врста генитива.

Посесивни (присвојни) генитив показује коме нешто припада: въ домꙋ̀ ѻ҆ц҃а̀ моегѡ̀ ѻ҆би́тели мнѡ́ги сꙋ́ть (Јн 14, 2).

Партитивни генитив означава неку количину и казује да се узима део нечега: ꙗ҆́ша мно́жество ры́бъ (Лк 5,6); ѻ҆ч҃е, да́ждь мѝ досто́йнꙋю ча́сть и҆мѣ́нїѧ (Лк 15, 12); бл҃гослови́вый пѧ́тъ хлѣ́бѡвъ и҆ пѧ́тъ ты́сѧщъ наси́тивый (Молитва благосиљања петохлебнице).

Аблативни генитив показује од чега нешто потиче или од чега се раставља или удаљава: є҆да̀ чесогѡ̀ лишени́и бы́сте (Лк 22, 35). Аблативним се сматра и генитив који стоји уз глаголе који означавају душевно стање: и҆́же бо а҆́ще постыди́тсѧ менѐ и҆ мои́хъ слове́съ въ ро́дѣ се́мъ (Мк 8, 38), но а҆́ще рече́мъ, ѿ чл҃вѣ́къ: боѧ́хꙋсѧ люде́й (Мк 11, 32).

Временски (темпорални) генитив указује на време вршења радње, а распознаје се као одговор на питање *када*: є҆гда́ же прибли́жисѧ вре́мѧ плодѡ́въ, посла̀ рабы̀ своѧ̀ къ дѣ́лателємъ (Мт 21, 34). Уместо временског генитива често се употребљава датив.

Квалитативни генитив означава каквоћу (порекло, карактер, узраст, материјал, предназначење итд.) имена уз које стоји: чл҃ѣ́къ нѣ́кїй добра̀ ро́да и҆́де на странꙋ̀ дале́че (Лк 19, 12), хра́мъ мо́й, хра́мъ моли́твы нарече́тсѧ (Мт 21, 13).

Компаративни генитив употребљава за сравњење нечега с нечим или неким: **чⷮнѣ́йшꙋю херꙋвíмъ и̂ слáвнѣйшꙋю бе́зъ срáвнéнїѧ серафíмъ** (песма Богородици). У српском језику преводи се додавање предлога *од*.

Одрични (словенски) генитив употребљава се као допуна уз глаголе одрицања или са одричним речцама **не, ни, нижѐ**: **нѣ́сть спсе́нїѧ е̂мꙋ̀ въ бз̑ѣ̀ е̂гѡ̀** (Пс 3, 3).

Узвични генитив употребљава се у вези са узвицима **ѡ̑, ѡ̑ле**: **ѡ̑ преслáвнагѡ чꙋдесѐ.**

Узрочни (каузални) генитив изражава узрок или порекло радње: **рaхи́ль плáчꙋщисѧ чáдъ своúхъ, и̂ не хотя́ше оу̑тѣ́шитисѧ, ꙗ̆кѡ не сꙋ́ть** (Мт 3, 18).

Генитивом се изражава и мера величине предмета: **и̂ притвóръ, йже пред̀ лицéмъ хрáма, двáдесѧти лакѡ́тъ долготà е̂гѡ̀ въ широтꙋ̀ дóмꙋ, и̂ десѧтѝ лакѡ́тъ широтà е̂гѡ̀ пред̀ лицéмъ дóмꙋ** (3 Цар 6, 3).

Предлог **рáди** одређује генитив и ставља се после именице или заменице, односно придева. Ако одређује две речи, ставља се између њих: **нáсъ рáди человѣ́къ, и̂ нáшегѡ рáди спасéнїѧ** (Символ вере).

Генитивом се исказују допуне глагола који изражавају жељу, надање, очекивање и разна осећања: **блж̑éнн ѫ̆лчꙋщїи и̂ жáждꙋщїи прáвды** (Мт 5, 6).

Датив је граматичка ознака за трећи падеж који се најчешће употребљава уз глаголе који значе давање, намењивање, упућивање, усмереност. Основна намена датива је да казује коме или чему је намењено или чему се као циљу нешто упућује. Укратко – датив је падеж намене и циља: **речѐ гдⷭ̀ оу̑ченикѡ́мъ своúмъ** (Лк 20, 45). У зависности од употребе, разликује се више облика датива.

Посесивни датив употребљава се уместо посесивног генитива и показује припадност: **вѣ́рꙋю во е̂дúнаго бг̑а о̂ц̑а̀ вседержúтеля, твоцà нб̑ꙋ и̂ земл҃ѝ** (Символ вере).

Датив користи (comodi) и датив штете (incomodi) изражава радњу која се врши некоме на корист или на штету: **что́ е̂сть мнѣ̀ и̂ тебѣ̀ жéно, не оу̑ прїúде чáсъ мóй** (Јн 2, 4).

Датив интересовања (етички датив) изражава интересовање лица које говори за лице са којим говори или о чему се говори: **мню́ бо, ꙗ̆кѡ бг̑ъ ны послáнники послѣ́днїѧ ꙗ̆вѝ ꙗ̆кѡ насмéртники занѐ позóръ бы́хомъ мíрꙋ и̂ ѫ̆гг̑лѡмъ и̂ человѣ́кѡмъ** (1 Кор 4, 9).

Датив са инфинитивом у црквенословенском језику је конструкција која одговара у потпуности латинском и грчком акузативу са инфинитивом и употребљава се онда када се субјекат инфинитива разликује од субјекта главне реченице. То је у ствари конструкција која кида везу главне и споредне реченице у формалном смислу да би је сачувала у логичком: **въ тóй дéнь пристꙋпúша къ немꙋ̀ сaддꙋкéе, йже гл҃ютъ не бы́ти воскресéнїю** (Мт 22, 23). Овај се датив са инфинитивом преводи на српски са *да*.

Вежбања.

1. Пронађите именице женскога и мушкога рода основа на -i- и одредите облик и номинатив једнине.
   рáдꙋйсѧ, свѣ́тлосте зáповѣ́дей бж̑їнхъ невгасúмаѧ (Из Акатиста светоме Николају)
   рáдꙋйсѧ, рáдосте нáша, покры́й нáсъ ѿ всѧ́кагѡ зла̀ честны́мъ твои́мъ о̂мофóромъ (Из Акатиста покрову Богородице)
   мнóгими пꙋтьмѝ твои́ми трꙋдúлсѧ е̂сѝ (Ис 57, 10)
2. Имајући у виду ортографска средства, одредите падеж и напишите облике множине или двојине.
   Пример:

јд: ра́дости мн: ра́дости

једнина	множина / двојина
ра́достїю	----------
пѫ́тѝ	----------
пѫте́мъ	----------
го́сподомъ	----------

3. Деклинирајте у једнини и множини именице скрижа́ль и пѣ́снь.

Провери своје знање!

Које се именице женскога рода деклинирају по -i- основама?

Које се именице мушкога рода деклинирају по -i- основама?

Ако облици једнине и множине или двојине исто гласе, која се ортографска средства користе да би се ови облици разликовали?

Које именице, које припадају -i- основама, имају само облике множине?

Именице мушког рода основа на -n-

У промену по овим основама улазе именице мушког рода које се у номинативу једнине завршавају на **-нь**, уз продужавање основе у косим падежима. Ове именице у старини су имале завршетак на **-ы**, понекад с додатком суфикса **-къ**: ка́мыкъ (Лк 17, 29). Карактеристична особина промене по овим основама је наставак генитива једнине **-е**. Код именица де́нь, степе́нь и ко́рень нема ове измене у основи.

	једнина	множина	двојина
Н	пла́мень, пла́мы	пла́мєни, -е	пла́мєни
Г	пла́мене	пла́менїй, -ей	пла́менѹ
Д	пла́мени	пла́менємъ	пла́меньма, пла́менема
А	пла́мень	пла́мєни	пла́мєни
В	пла́мы, пла́мень	пла́мєни	пла́мєни
И	пла́менемъ	пла́меньми	пла́меньма, пла́менема
Л	пла́мени	пла́менехъ	пла́менѹ

	једнина	множина	двојина
Н	де́нь	дни́, дні́е	дни́
Г	днѐ, дня́	дне́й, дні́й	дні́ю, дню̀
Д	днѝ, дне́ви	дне́мъ	де́н(ь)ма
А	де́нь	дни́	дни́
В	де́нь	дни́, дні́е	дни́
И	дне́мъ, дні́ю	де́ньми	де́ньма
Л	днѝ	дне́хъ	дні́ю, дню̀

Као именица пла́мень мењају се именице: ка́мень, реме́нь, креме́нь, степе́нь и ко́рень, а можда и є́ле́нь.

Код именице ка́мень уместо облика множине користи се збирни облик ка́менїе.

Именице ка́мень и степе́нь, када имају преносно значење, добијају наставке именица мушког рода основа на -о- / -јо-: ка́меню, степе́ню, ка́меневи.

Именице женског рода на -и-

У ову групу спадају именице женског рода које у свим облицима, осим номинатива једнине, имају проширење основе **-ов-**. Осим тога, у ову групу спадају и именице **кро́вь** и **це́рковь**, код којих основа номинатива одговара основама косих падежа.

	једнина	множина	двојина
Н	**свекры̀**	**свекро́вы**	**свекро́вы**
Г	**свекро́ве**	**свекро́вей**	**свекро́вїю**
Д	**свекро́ви**	**свекро́вамъ**	**свекро́вама**
А	**свекро́вь**	**свекро́вы**	**свекро́вы**
В	**свекры̀**	**свекро́вы**	**свекро́вы**
И	**свекро́вїю**	**свекро́вами**	**свекро́вама**
Л	**свекро́ви**	**свекро́вахъ**	**свекро́вїю**

	једнина	множина	двојина
Н	**це́рковь**	**це́ркви**	**це́ркви**
Г	**це́ркве**	**церкве́й**	**це́ркшвїю**
Д	**це́ркви**	**це́рквамъ**	**це́рквама**
А	**це́рковь**	**це́ркви**	**це́ркви**
В	**це́ркве, це́рковь**	**це́ркви**	**це́ркви**
И	**це́рковїю**	**це́рквами**	**це́рквама**
Л	**це́ркви**	**це́ркваχъ**	**це́ркшвїю**

По обрасцу именице **свекры̀** мењају се именице: **любы̀, прелюбы̀, непло́ды, кро́вь.**

Именице **любы̀, прелюбы̀** користе се обично само у једнини, а у изразу **любы̀ (прелюбы̀) твори́ти** чувају стари акузатив без проширења основе. Када стоји у множини, именица **любы̀** има значење „вечера љубави“, „агапа“.

Именица **кро́вь** не среће се у облицима двојине.

Именице женског рода основа на -r-

У промену по овим основама спадају две именице женског рода које се у номинативу једнине завршавају на **-и**, а у осталим облицима имају проширење основе на **-ер-.**

	једнина	множина	двојина
Н	**ма́ти**	**ма́тєри**	**ма́тєри**
Г	**ма́тере**	**ма́терїй, ма́терей**	**ма́терїю**
Д	**ма́тери**	**ма́теремъ**	**ма́терема**
А	**ма́терь**	**ма́тєри**	**ма́тєри**
В	**ма́ти**	**ма́тєри**	**ма́тєри**
И	**ма́терїю**	**ма́терьми**	**ма́терема**
Л	**ма́тери**	**ма́терехъ**	**ма́тєрїю**

	једнина	множина	двојина
Н	**дщѝ, дще́рь**	**дщє́ри**	**дщє́ри**

Г	дщéре	дщéрїй, дщéрей	дщє́рїю
Д	дщéри	дщéремъ	дщéрема
А	дщéрь	дщє́ри	дщє́ри
В	дщѝ	дщє́ри	дщє́ри
И	дщéрїю	дщéрьми	дщéрема
Л	дщéри	дщéрехъ	дщє́рїю

Аналогијом према косим падежима у којима долази до проширења основе, у номинативу једнине може доћи до уопштавања проширене основе: дщéрь.

Именице средњег рода основа на -n-, -t- и -s-

У промену по овим основама спадају именице средњег рода с продужавањем основе у косим падежима. У овој промени могућно је издвојити подгрупе.

1. Именице које се у номинативу, акузативу и вокативу једнине завршавају на -мѧ, а у осталим падежима имају проширење -ен-.

	једнина	множина	двојина
Н	и҆́мѧ	и҆менà	и҆́мєни
Г	и҆́мене	и҆мéнъ	и҆менꙋ̀
Д	и҆́мени	и҆́менємъ, и҆менѡ́мъ	и҆менéма, -áма
А	и҆́мѧ	и҆менà	и҆́мєни
В	и҆́мѧ	и҆менà	и҆́мєни
И	и҆́менемъ	и҆менꙑ̀	и҆менéма, -áма
Л	и҆́мени	и҆́менѣхъ	и҆менꙋ̀

У ову подгрупу спадају именице: врéмѧ, плéмѧ, сѣ́мѧ брéмѧ и друге именице које се у номинативу једнине завршавају на -мѧ.

2. Именице које се у номинативу, акузативу и вокативу једнине завршавају на -ѧ (-а), а у осталим падежима имају проширење -ѧт- (-ат-).

	једнина	множина	двојина
Н	ѻ҆трочà	ѻ҆трочáта	ѻ҆трѡчáти
Г	ѻ҆трочáте	ѻ҆трочáтъ	ѻ҆трочáтꙋ
Д	ѻ҆трочáти	ѻ҆трочáтємъ, ѻ҆трочáтѡмъ	ѻ҆трочáтема, -ама
А	ѻ҆трочà	ѻ҆трочáта	ѻ҆трѡчáти
В	ѻ҆трочà	ѻ҆трочáта	ѻ҆трѡчáти
И	ѻ҆трочáтемъ	ѻ҆трочáты	ѻ҆трочáтема, -ама
Л	ѻ҆трочáти	ѻ҆трочáтѣхъ	ѻ҆трочáтꙋ

По овом обрасцу мењају се и именице: жребѧ̀, козлѧ̀, ѻ҆вчà, ѻ҆рлѧ̀, ѻ҆слѧ̀, ю҆нчà, ꙗ҆гнѧ̀ и друге.

3. Именице које се у номинативу, акузативу и вокативу једнине завршавају на -о, а у осталим облицима имају проширење -ес-.

	једнина	множина	двојина
Н	не́бо	небеса̀	небєсѝ
Г	небесѐ	небе́съ	небесꙋ̀
Д	небесѝ	небесє́мъ	небесе́ма
А	не́бо	небеса̀	небєсѝ
В	не́бо	небеса̀	небєсѝ
И	небесе́мъ	небесы̀	небесе́ма
Л	небесѝ	небесѣ́хъ	небесꙋ̀

По овом обрасцу мењају се и именице: сло́во, чꙋ́до, тѣ́ло, ко́ло, ѻ҆́ко, оу҆́хо и друге.

Именице ѻ҆́ко и оу҆́хо у једнини и множини мењају се с проширењем -ес-, а у двојини без проширења основе.

Н	ѻ҆́чи	оу҆́ши
Г	ѻ҆́чїю	оу҆́шїю
Д	ѻ҆чи́ма	оу҆ши́ма
А	ѻ҆́чи	оу҆́ши
В	ѻ҆́чи	оу҆́ши
И	ѻ҆чи́ма	оу҆ши́ма
Л	ѻ҆́чїю	оу҆́шїю

Напомене!

Именица сло́во у једнини образује облике како с проширењем основе тако и без проширења. Проширење одсуствује у том случају када именица сло́во означава Христа. У том случају користи се облик вокатива сло́ве. Треба напоменути да се код именица средњег рода вокатив слаже с номинативом. Облик сло́ве у значењу Бог – Слово, Христос, представља изузетак.

Именица тѣ́ло образује облике без проширења основе онда када означава Тело Христово у Светим Даровима.

Проширење основе, обично само у облицима множине, имају и именице: ра́мо, чре́во, дре́во, дѣ́ло, а такође и именица мушкога рода оу҆́дъ: во оу҆десѣ́хъ мои́хъ (шеста молитва пред причешћем), благода́рными оу҆десы̀ мо́ими (седма молитва пред причешћем).

Независни падежи (наставак)

Акузатив је четврти падеж у систему падежа. То је падеж узрочне, тесне везе и падеж целовитости, јер се њиме означава предмет (објекат) на коме се врши радња: чтѝ ѻ҆ц҃а̀ твоего̀ и҆ ма́терь твою̀, да бл҃го тѝ бꙋ́детъ, и҆ да долголѣ́тенъ бꙋ́деши на землѝ бла́зѣ, ю҆́же гдⷭ҇ь бг҃ъ тво́й дае́тъ тебѣ̀ (2 Мојс 20, 12).

Акузативом се одређује и време вршења радње: ꙗ҆́коже бо бѣ̀ і҆ѡ́на во чре́вѣ ки́товѣ трѝ днѝ и҆ трѝ нѡ́щи (Мт 12, 40).

Глаголи: и҆збра́ти, поста́вити, положи́ти, нарица́ти, зва́ти, сотвори́ти, посла́ти, и҆менова́ти, ѡ҆брѣстѝ и други захтевају два акузатива, од којих је други одређење главне допуне: кто̀ тѧ̀ поста́ви кнѧ́зѧ и҆ сꙋдїю̀ (2 Мојс 2, 14).

Акузатив са инфинитивом јавља се у црквенословенском језику под утицајем грчког, а на српски језик преводи се уметањем речце *да*: гл҃ахꙋ бг҃а того̀ бы́ти (ДА 28, 6).

Инструментал је граматичка ознака за шести падеж, који има два основна значења: *инструментално* и *социјативно*. То значи да је инструментал падеж оруђа, средства: писа́хъ ва́мъ мое́ю рꙋко́ю (Гал 6, 11) и падеж друштва, заједнице: сотвори̑ со вхо́домъ на́шимъ вхо́дꙋ ст҃ы́хъ а҆гг҃лѡвъ бы́ти, сослꙋжа́щихъ на́мъ, и҆ сославосло́вѧщихъ твою̀ бл҃гость (Молитва входа на Литургији Ј. Златоуста).

Инструментал се употребљава и за исказивање времена и места вршења радње и начина на који се радња врши: се́й прїи́де ко і҆и҃сꙋ но́щїю (Јн 3, 2), ми́ромъ гдⷭ҇ꙋ помо́лимсѧ (Велика јектенија).

Инструменталом се може изражавати количина нечега: є҆ди́нъ бѣ̀ до́лженъ пѧтїю́сѡтъ дина́рїй, дрꙋгі́й же пѧтїю́десѧть (Лк 7, 41) или се може исказати ближе одређење субјекта: жена́ же нѣ́каѧ и҆́менемъ ма́рѳа (Лк 10, 38).

Локатив је граматичка одредница за седми падеж, којим се исказује место, време и начин вршења радње. Долази само са предлозима, а уколико су сачувани неки облици који наговештавају локатив без предлога, они су у црквенословенском језику више скамењени облици локатива са функцијом предлога или су добили одговарајући предлог. Среће се са предлозима: въ, на, по, при, ѡ҆: сѐ стою̀ при две́рехъ и҆ толкꙋ̀ (Откр 3, 20).

Вежбања!

1. Пронађите именице и одредите облик и номинатив једнине.
   і҆и҃се, ка́меню драгі́й, просвѣти̑ мѧ̀
   оу҆же́ бо и҆ сѣки́ра при ко́рени дре́ва лежи́тъ... (Мт 3, 10)
   стра́ха нѣ́сть въ любви̑, но соверше́нна любы̀ во́нъ и҆згонѧ́етъ стра́хъ (1 Јн 4, 18)
   и҆ вѣ́роваша словеси̑ є҆гѡ̀, и҆ воспѣ́ша хвалꙋ̀ є҆гѡ̀ (Пс 105, 12)
   и҆ ты̀, ѻ҆троча̀, проро́къ вы̀шнѧгѡ нарече́шисѧ (Лк 1, 76)
   вѣ́сте, ꙗ҆́кѡ по двою̀ дню̀ па́сха бꙋ́детъ (Мт 26, 2)
   ѿ мꙋ́дросте и҆ сло́ве бж҃їй и҆ си́ло!
2. Имајући у виду ортографска средства, одредите падеж и напишите облике множине или двојине.
   Пример:

јд: небеси̑	дв: небєси̑
једнина	множина / двојина
дне́мъ	----------
це́ркви	----------
дще́рїю	----------
и҆́мени	----------
ѻ҆троча́темъ	----------
це́рковїю	----------

3. Одредите други облик нађене именице (пример: ѻ҆троча́тємъ - ѻ҆троча́тѡмъ).
   Прїи́дꙋтъ же дні́е, є҆гда̀ ѿ'ѧ́тъ бꙋ́детъ ѿ ни́хъ жени́хъ, и҆ тогда̀ постѧ́тсѧ въ ты̑ѧ дни̑ (Лк 5, 35)
   Дще́рь ма́тере твоеѧ̀ ты̀ є҆си̑ (Јез 16, 45)

и҆ спи́тъ, и҆ востае́тъ но́щїю и҆ дні́ю (Мк 4, 27)

4. Деклинирајте у једнини, множини и двојини именице ка́мень, кро́вь и сло́во.

Провери своје знање!

По чему се деклинација ових именица разликује од промене осталих именица?

У чему се састоји особеност промене именица ка́мень и степе́нь?

Која именица средњег рода може имати облик вокатива који се разликује од номинатива?

Које значење има именица любы̀ када стоји у облику множине?

Које именице немају проширење основе у облицима двојине?

Да ли именице ових основа имају у српском одговарајуће моделе са проширењем основе при деклинацији?

Заменице

Заменице су променљиве речи којима се замењују именице, придеви или бројеви, односно њима се упућује на лица и предмете или на њихове особине.

По своме *значењу* заменице се деле у следеће групе:

- личне: а҆́зъ, ты̀, о҆́нъ (ѻ҆на̀, ѻ҆но̀);
- повратна: себѐ;
- показне: то́й (та̀ / та́ѧ, то̀ / то́е), се́й (сїѧ̀, сїѐ), о҆́въ (о҆́ва, о҆́во), о҆́вый (о҆́ваѧ, о҆́вое), такі́й (така́ѧ, тако́е), таковы́й (такова́ѧ, таково́е), толи́къ (толи́ка, толи́ко), сицевы́й (сицева́ѧ, сицево́е);
- присвојне: мо́й, тво́й, сво́й, на́шъ, ва́шъ;
- упитне: кто̀, что̀; кі́й, чі́й; какі́й, како́въ / каковы́й, ꙗ҆ко́въ / ꙗ҆ковы́й, коли́къ / коли́кїй, кото́рый;
- односне: и҆́же (ꙗ҆́же, є҆́же), є҆ли́къ / є҆ли́кїй, ꙗ҆́къ / ꙗ҆́кїй;
- одређене: ве́сь, всѧ́къ / всѧ́кїй, са́мъ / са́мый, кі́йждо, и҆́нъ / и҆́ный, всѧ́ческїй;
- неодређене: нѣ́кто, нѣ́что, нѣ́кїй;
- одричне: никто̀, ничто̀, никто́же, ничто́же, никі́й, никото́рый.

Имају посебан тип промене, тзв. *заменичку деклинацију*. По *типу* промене, заменице се деле у две групе. У прву групу спадају заменице а҆́зъ, ты̀, себѐ, упитне кто̀, что̀, неодређене нѣ́кто, нѣ́что и одричне никто̀, ничто̀. То су тзв. једнородне заменице, тј. не мењају се по родовима. Остале заменице - тророднe - спадају у другу групу и мењају се не само по падежима и бројевима, већ и по родовима. Такође, одвајају се *тврда* и *мека* варијанта промене. У варијанту меке промене спадају заменице: и҆̑же (ꙗ҆̑же, є҆́же), мо́й, тво́й, сво́й, се́й (сїѧ̀, сїѐ), чі́й, кі́й, а образац за њихову промену је заменица о҆́нъ (ѻ҆на̀, ѻ҆но̀). У тип тврде промене спадају заменице: са́мъ, о҆́въ (о҆́ва, о҆́во), и҆́нъ, є҆ли́къ, коли́къ, толи́къ, ꙗ҆ко́въ, всѧ́къ, какі́й, такі́й, а образац за њихову промену је заменица то́й (та̀ / та́ѧ, то̀ / то́е). Заменице на́шъ, ва́шъ, ве́сь имају наставке и тврде и меке варијанте промене.

Личне заменице

Личне заменице за 1. и 2. лице и повратна заменица имају исте наставке, само повратна заменица нема облике множине и двојине, а у једнини нема облика номинатива.

Заменицама за 1. и 2. л. упућивало се на говорно лице или лица коме је говор упућен, тако да те заменице и ефективно значе та лица. Зато те заменице немају разликовање рода, јер се под говорним лицем и оним коме се говори може подразумевати и мушко и женско лице, а тако исто и лице средњег рода; али, наравно, имају разликовање броја.

Личне заменице за 1. и 2. лице

Код личних заменица 1. и 2. лица упућивало се на говорно лице или лица коме је говор упућен, тако да те заменице и ефективно значе та лица. Зато те заменице немају рода, јер се под говорним лицем и оним коме се говори може подразумевати лице и мушког и женског рода, а тако исто и лице средњег рода; али, наравно, имају број.

	једнина	множина	двојина
Н	ѧ̆зъ	мы̀	вѣ̀, мы̀
Г	менѐ	на́съ	на́ю
Д	мнѣ̀, мѝ	на́мъ	на́ма
А	менѐ, мѧ̀	на́съ, ны̀	ны̀
В	-	-	-
И	мно́ю	на́ми	на́ма
Л	мнѣ̀	на́съ	на́ю

	једнина	множина	двојина
Н	ты̀	вы̀	ва̀, вы̀
Г	тебѐ	ва́съ	ва́ю
Д	тебѣ̀, тѝ	ва́мъ	ва́ма
А	тебѐ, тѧ̀	ва́съ, вы̀	вы̀
В	-	-	-
И	тобо́ю	ва́ми	ва́ма
Л	тебѣ̀	ва́съ	ва́ю

Повратна заменица

Повратна заменица указује на предмет који се јавља објектом свог сопственог делања. Другим речима, повратна заменица указује на истоветност субјекта и објекта.

Н	-
Г	себѐ
Д	себѣ̀, сѝ
А	себѐ, сѧ̀
В	-
И	собо́ю
Л	себѣ̀

Личне заменице за 1. и 2. лице и повратна заменица имају исте наставке, само повратна заменица нема облике множине и двојине, а у једнини нема облика номинатива, јер се не употребљава са службом субјекта. Исти облик употребљава се за сва три броја:

И҆ поставлѧ́етъ себѐ досто́йнымъ, по своемꙋ̀ мечта́нїю, бы́ти па́стыремъ ѻ҆ве́цъ, и҆ пꙋтеводи́тельствовати и҆̀хъ – О҆́ви же ѿ ни́хъ, подꙋ́щаеми дїа́воломъ, са́ми себѐ ᲂу҆би́ша.

Обратите пажњу на то, да:

- у генитиву једнине стоји наставак -є, а у акузативу -е;
- у дативу и локативу једнине имају наставак -ѣ.

Као карактеристична особеност деклинације личних заменица јавља се **суплетивизам** основа, тј. појава код које се различити облици падежа једне исте речи образују од различитих основа. Овде видимо да Н гласи: а҆́зъ (Н јд) : мы̀ (Н мн), менѐ (Г јд) : на́съ (Г мн).

У дативу и акузативу једнине и акузативу множине могућа су два облика - пуни и кратки. Ови пуни и кратки облици имају исто значење (Гд҃и, спаси́ мѧ -Гд҃и, спаси́ менѐ). Када кратки облици стоје после речи која има акценат на крајњем вокалу, онда кратки облици заменице губе свој акценат, а код претходне речи мења се акценат у оштри (спаси́ мѧ; тѣ́мже молю́ вы). Ови кратки облици заменица називају се *енклитичким*. Међутим, ако на овим заменицама пада логички акценат, онда оне тај акценат не губе, нити се мења акценат претходне речи (никто́же своегѡ̀ сѝ да и҆́щетъ).

Ако се акузатив повратне заменице додаје глаголу, глагол постаје повратни: мо́лимъ - мо́лимсѧ. Између глагола и повратне заменице може се појавити краћи облик личне заменице (у том случају без акцента), везници же и бо, и тада је могућно раздвојено писање: мо́лим ти сѧ, Гд҃и; не прикаса́ютъ бо сѧ.

Лична заменица за 3. лице

Лична заменица 3. лица добила је значење личног доста касно. У старим текстовима заменица ѻ҆́нъ има значење показне заменице „тај“. У овом значењу она се понекад среће и у савременим богослужбеним књигама. Деклинација ове заменице разликује се од деклинације заменица за 1. и 2. лице и повратне: ова заменица мења се не само по падежима и бројевима, већ и по родовима. Заменицом 3. л. упућивало се на одређену именицу као и на лице које не учествује у говору те је била могућност и разликовања и у роду и у броју према роду именица на које се упућивало. Ова заменица истиснула је из номинатива старе облике личних заменица и҆̀, ѧ҆̀, є҆̀, које су се ипак сачувале у акузативу једнине.

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	ѻ҆́нъ (и҆̀)	ѻ҆на̀, (ѧ҆̀)	ѻ҆но̀ (є҆̀)
Г	є҆гѡ̀	є҆ѧ̀	є҆гѡ̀
Д	є҆мꙋ̀	є҆́й	є҆мꙋ̀
А	є҆го̀, и҆̀, нь	ю҆̀	є҆̀
В	-	-	-
И	и҆́мъ	є҆́ю	и҆́мъ
Л	є҆́мъ	є҆́й	є҆́мъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	ѻ҆нѝ	ѻ҆нѣ̀	ѻ҆нѝ
Г	и҆́хъ	и҆́хъ	и҆́хъ

Д	и҆́мъ	и҆́мъ	и҆́мъ
А	и҆́хъ, ѧ҆̀	и҆́хъ, ѧ҆̀	ѧ҆̀
В	-	-	-
И	и҆́ми	и҆́ми	и҆́ми
Л	и҆́хъ	и҆́хъ	и҆́хъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	о҆́на	о҆́нѣ	о҆́на
Г	є҆ю̀	є҆ю̀	є҆ю̀
Д	и҆́ма	и҆́ма	и҆́ма
А	ѧ҆̀	ѧ҆̀	ѧ҆̀
В	-	-	-
И	и҆́ма	и҆́ма	и҆́ма
Л	є҆ю̀	є҆ю̀	є҆ю̀

Обратите пажњу на то, да заменице м. р. у генитиву једнине имају наставак -ѡ, а у акузативу -о.

У синтагмама, вокатив је једнак номинативу.

У косим падежима, после предлога, лична заменица добија н- које се обавезно јотује: ѡ҆ не́мъ, за ню̀, на нѧ̀. Заменица м. р. у акузативу и҆̀ скраћује се у ь: на́нь, во́нь, за́нь.

Облици генитива ове заменице користе се за означавање присвојне заменице 3. лица *његов, његова, његово*. Облик присвојне заменице є҆гѡ́въ посведочен је једним примером: а҆́ще же кто̀ дх҃а хр҃то́ва не и҆́мать, се́й нѣ́сть є҆гѡ́въ (Римљ 8, 9).

За разликовање истих облика користе се графичка средства: и҆́хъ у генитиву множине (са исо акцентом) и и҆̀хъ у акузативу множине (са апострофом). Са *апострофом* се пише и облик и҆̀мъ у дативу множине, за разлику од инструментала једнине и҆́мъ.

Везник и҆ нема самостални акценат, а над заменицом и҆̀ (А јд м. р.) стоји акценат *апостроф*.

Пази! Заменица о҆́нъ, о҆на̀, о҆но̀ представља образац промене меке варијанте промене заменица.

Гото́во се́рдце є҆гѡ̀ ᲂу҆пова́ти на гд҃а: ᲂу҆тверди́сѧ се́рдце є҆гѡ̀, не ᲂу҆бои́тсѧ, до́ндеже воззри́тъ на враги̑ своѧ̑.

Пои́стиннѣ вели́кимъ да́ромъ ѿ бг҃а почте́нъ бы́въ, ст҃и́телю і҆ѡа́нне, ꙗ҆́кѡ сподо́билсѧ є҆сѝ послꙋжи́ти чꙋдесѝ ст҃ы́ѧ бц҃ы, преди́вномꙋ є҆ѧ̀ зна́менїю.

И҆ житїѧ̀ и҆́хъ подража́тельми бы́ти потща́тисѧ хода́тайствомъ и҆́хъ, и҆ съ ни́ми и҆ наслѣ́дники цр҃твїѧ твоегѡ̀ бы́ти да сподо́бѧтсѧ.

Показне заменице

Показне заменице су врсте тророднихзаменица којима се упућује на лица или предмете или се указује на особине лица и предмета уз чије име стоје. У показне заменице црквенословенскога језика спадају: то́й (та̀ / та́ѧ, то̀ / то́е), се́й (сїѧ̀, сїѐ), ѻ҆́въ (ѻ҆́ва, ѻ҆́во),

ѻ́вый (ѻ́вам, ѻ́вое), такі́й (така́м, тако́е), таковы́й (таковы́м, таково́е), толи́къ (толи́ка, толи́ко), сицевы́й (сицева́м, сицево́е).

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	то́й	та́м, та̀	то́е, то̀
Г	тогѡ̀	тоа̀	тогѡ̀
Д	томѹ	то́й	томѹ
А	то́й, тогѡ̀	тѹ́ю, тѹ	то́е, то̀
В	-	-	-
И	тѣ́мъ	то́ю	тѣ́мъ
Л	то́мъ	то́й	то́мъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	ті́н	тыі́м	та̂м, та̂
Г	тѣ́хъ	тѣ́хъ	тѣ́хъ
Д	тѣ́мъ	тѣ́мъ	тѣ́мъ
А	тыі́м, тѣ́хъ	тыі́м, тѣ́хъ	та̂м, та̂
В	-	-	-
И	тѣ́ми	тѣ́ми	тѣ́ми
Л	тѣ́хъ, тыі́хъ	тѣ́хъ, тыі́хъ	тѣ́хъ, тыі́хъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	та̂	тѣ̀	та̂, тѣ̀
Г	тѡ́ю	тѡ́ю	тѡ́ю
Д	тѣ́ма	тѣ́ма	тѣ́ма
А	та̂	тѣ̀	та̂, тѣ̀
В	-	-	-
И	тѣ́ма	тѣ́ма	тѣ́ма
Л	тѡ́ю	тѡ́ю	тѡ́ю

Пази! Заменица то́й, та̀, то̀ представља образац деклинације тврде варијанте промене заменица.

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	се́й, сі́й	сїа̀	сїѣ́, сѣ̀
Г	сегѡ̀	сеа̀	сегѡ̀
Д	семѹ	се́й	семѹ
А	сего̀, се́й	сїю̀	сїѣ́, сѣ̀
В	-	-	-
И	си́мъ	си́мъ	си́мъ
Л	се́мъ	се́мъ	се́мъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	сі́н	сїа̂	сїа̂

Г	си́хъ	си́хъ	си́хъ
Д	си̑мъ	си̑мъ	си̑мъ
А	си́хъ, сїѧ̑	сїѧ̑	сїѧ̑
В	-	-	-
И	си́ми	си́ми	си́ми
Л	си́хъ	си́хъ	си́хъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	сїѧ̑	сїѝ	сїѝ
Г	сею̀	сею̀, сїю̑	сею̀
Д	си́ма	си́ма	си́ма
А	сїѧ̑	сїѝ	сїѝ
В	-	-	-
И	си́ма	си́ма	си́ма
Л	сею̀	сею̀	сею̀

По обрасцу заменице то́й, та̀, то̀ мењају се заменице: то́йжде, са́мъ, и҆́нъ, о҆́въ, та́къ, ꙗ҆́къ, толи́къ, є҆ли́къ, коли́къ, всѧ́къ, кото́рый.

Код заменица са основом на задњонепчане сугласнике (всѧ́къ,толи́къ, є҆ли́къ, коли́къ и друге) у локативу једнине м. и ср. рода може имати наставке ѣ или о: толи́цѣмъ и толи́комъ. Двојни облици срећу се и у дативу и инструменталу једнине ж. р.: всѧ́кой и всѧ́цѣй.

Број є҆ди́нъ употребљава се у значењу неодређене заменице (є҆ди́нъ человѣ́къ - нѣ́кїй человѣ́къ), и мења се по обрасцу заменице то́й.

Присвојне заменице

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	мо́й	моѧ̀	моѐ
Г	моегѡ̀	моеѧ̀	моегѡ̀
Д	моемꙋ̀	мое́й	моемꙋ̀
А	моего̀, мо́й	мою̀	моѐ
В	-	-	-
И	мои́мъ	мое́ю	мои́мъ
Л	мое́мъ	мое́й	мое́мъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	моѝ	моѧ̑, (мѡѧ̀)	моѧ̑, (мѡѧ̀)
Г	мои́хъ	мои́хъ	мои́хъ
Д	мои̑мъ, (мѡи́мъ)	мои̑мъ, (мѡи́мъ)	мои̑мъ, (мѡи́мъ)
А	моѧ̑, мои́хъ	моѧ̑, мои́хъ	моѧ̑, (мѡѧ̀)
В	-	-	-
И	мои́ми	мои́ми	мои́ми
Л	мои́хъ	мои́хъ	мои́хъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	моѧ	моѝ	моѝ
Г	моего́	моего́	моего́
Д	мои́ма	мои́ма	мои́ма
А	моѧ,	моѝ	моѝ
В			
И	мои́ма	мои́ма	мои́ма
Л	моего́	моего́	моего́

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	на́шъ	на́ша	на́ше
Г	на́шегѡ	на́шеѧ	на́шегѡ
Д	на́шемѹ	на́шей	на́шемѹ
А	на́шъ, на́шего	на́шѹ	на́ше
В	-	-	-
И	на́шимъ	на́шею	на́шимъ
Л	на́шемъ	на́шей	на́шемъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	на́ши	на́шѧ	на̂ша
Г	на́шихъ	на́шихъ	на́шихъ
Д	на́шимъ	на́шимъ	на́шимъ
А	на́шѧ, на́шихъ	на́шѧ	на̂ша
В	-	-	-
И	на́шими	на́шими	на́шими
Л	на́шихъ	на́шихъ	на́шихъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	на̂ша	на́ши	на́ши
Г	на́шею	на́шею	на́шею
Д	на́шима	на́шима	на́шима
А	на̂ша	на́ши	на́ши
В	-	-	-
И	на́шима	на́шима	на́шима
Л	на́шею	на́шею	на́шею

Присвојне заменице **мо́й, тво́й, сво́й** понекад се замењују кратким облицима датива заменица за 1. и 2. лице и повратне (**мѝ, тѝ, сѝ**).

Заменице **на́шъ, ва́шъ** припадају *мешовитој* промени, тј. оне се углавном мењају по мекој промени, само што се јотовани вокали замењују тврдим. У множини наставак **-ѧ** има функцију разликовања падежа.

Упитне заменице

Упитна заменица **кі́й, ка́ѧ, ко́е** образује своје облике од две основе, а има наставке заменице **и̑, ѧ̑, е̑**.

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	**кі́й, ко́й**	**ка́ѧ**	**ко́е**
Г	**ко́егѡ**	**коеѧ̀**	**ко́егѡ**
Д	**ко́емꙋ**	**ко́ей**	**ко́емꙋ**
А	**кі́й, ко́его**	**кꙋ́ю**	**ко́е**
В	-	-	-
И	**ко́имъ, кі́имъ**	**ко́ею**	**ко́имъ, кі́имъ**
Л	**ко́емъ**	**ко́ей**	**ко́емъ**

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	**кі́и, ко́и**	**кі́ѧ, ко́ѧ**	**ка̂ѧ**
Г	**ко́ихъ, кі́ихъ**	**ко́ихъ, кі́ихъ**	**ко́ихъ, кі́ихъ**
Д	**ко̂имъ (кѡ́имъ), кі̂имъ**	**ко̂имъ (кѡ́имъ), кі̂имъ**	**ко̂имъ (кѡ́имъ), кі́имъ**
А	**ко́ѧ, кі́ѧ, ко́ихъ, кі́ихъ**	**ко́ѧ, кі́ѧ, ко́ихъ, кі́ихъ**	**ка̂ѧ**
В	-	-	-
И	**ко́ими, кі́ими**	**ко́ими, кі́ими**	**ко́ими, кі́ими**
Л	**ко́ихъ, кі́ихъ**	**ко́ихъ, кі́ихъ**	**ко́ихъ, кі́ихъ**

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	**ка̂ѧ**	**кі́и**	**кі́и**
Г	**кѡ́ею (ко̂ею)**	**кѡ́ею (ко̂ею)**	**кѡ́ею (ко̂ею)**
Д	**ко́има, кі́има**	**ко́има, кі́има**	**ко́има, кі́има**
А	**ка̂ѧ**	**кі́и**	**кі́и**
В	-	-	-
И	**ко́има, кі́има**	**ко́има, кі́има**	**ко́има, кі́има**
Л	**кѡ́ею (ко̂ею)**	**кѡ́ею (ко̂ею)**	**кѡ́ею (ко̂ею)**

Као заменица **кі́й, ко́й** деклинирају се заменице: **чі́й, нѣ́кїй, никі́й, кі́йждо**.

Упитна заменица за лица је **ктѡ̀** а за ствари **чтѡ̀**. Облици Г, Д, А и Л заменице **чтѡ̀** каткад укључују у себе и формант **-ѥго (-ѥѡ)**.

Н	**ктѡ̀**	**чтѡ̀**
Г	**когѡ̀**	**чегѡ̀, чеѥѡ̀, чеѥогѡ̀**
Д	**комꙋ, ко́емꙋ**	**чемꙋ, чеѥомꙋ**
А	**когѡ̀**	**чтѡ̀, чеѥѡ̀**
В	-	-
И	**ки́мъ**	**чи́мъ**
Л	**ко́мъ**	**че́мъ, чеѥ́мъ**

Упитне заменице **ктѡ̀, чтѡ̀** мењају се само у једнини. Као оне мењају се и заменице: **никтѡ̀, ничтѡ̀, никто́же, ничто́же, нѣ́кто, нѣ́что**.

Ако се одрична заменица здружује с предлогом, он се ставља између **нн** и заменице: **нерадѝши нн ѡ̀ кѡ́мже** (Мт 22, 16).

Општа (одређена) заменица

Ова заменица деклинира се по мешовитој промени.

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	**вѣ́сь**	**вса̀**	**всѐ**
Г	**всегѡ̀**	**всеа̀**	**всегѡ̀**
Д	**всемꙋ̀**	**все́й**	**всемꙋ̀**
А	**всегѡ̀, вѣ́сь**	**всю̀**	**всѐ**
В	-	-	-
И	**всѣ́мъ**	**все́ю**	**всѣ́мъ**
Л	**все́мъ**	**все́й**	**все́мъ**

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	**всѝ**	**вса̂**	**вса̂**
Г	**всѣ́хъ**	**всѣ́хъ**	**всѣ́хъ**
Д	**всѣ̂мъ**	**всѣ̂мъ**	**всѣ̂мъ**
А	**вса̂, всѣ́хъ**	**вса̂**	**вса̂**
В	-	-	-
И	**всѣ́ми**	**всѣ́ми**	**всѣ́ми**
Л	**всѣ́хъ**	**всѣ́хъ**	**всѣ́хъ**

Заменица **вѣ́сь** има облике и по мекој и по тврдој промени. Двојину, по свом значењу, ова заменица нема. Двојину такође нема ни заменица која је из ње проистекла - **вса́къ.**

Односне заменице

Односна заменица **и҆́же, ꙗ҆́же, є҆́же** изведена је од сугласничког корена *j* од кога је настала анафорска или заменица за 3. лице у косим падежима. Додавањем речце **же** настала је ова односна заменица. У старословенски језик увели су је Света Браћа и њихови сарадници као средство које организује структуру групе речи и реченица разних типова.

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	**и҆́же**	**ꙗ҆́же**	**є҆́же**
Г	**є҆гѡ́же**	**є҆а́же**	**є҆гѡ́же**
Д	**є҆мꙋ́же**	**є҆́и҆же**	**є҆мꙋ́же**
А	**и҆́же, є҆гоже**	**ю҆́же**	**є҆́же**
В	-	-	-
И	**и҆́мже**	**є҆́ю҆же**	**и҆́мже**
Л	**є҆́мже**	**є҆́и҆же**	**є҆́мже**

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	**и҆̂же**	**ꙗ҆̂же**	**ꙗ҆̂же**

Г	и҆́хже	и҆́хже	и҆́хже
Д	и҆̀мже	и҆̀мже	и҆̀мже
А	и҆̀хже, ꙗ҆̀же	и҆̀хже, ꙗ҆̀же	ꙗ҆̀же
В	-	-	-
И	и҆́мнже	и҆́мнже	и҆́мнже
Л	и҆́хже	и҆́хже	и҆́хже

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	ꙗ҆̀же	ꙗ҆̀же	ꙗ҆̀же
Г	є҆ю́же	є҆ю́же	є҆ю́же
Д	и҆́маже	и҆́маже	и҆́маже
А	ꙗ҆̀же	ꙗ҆̀же	ꙗ҆̀же
В	-	-	-
И	и҆́маже	и҆́маже	и҆́маже
Л	є҆ю́же	є҆ю́же	є҆ю́же

Код заменице и҆́же, ꙗ҆́же, є҆́же и осталих заменице које се завршавају речцом -же или -ждо мења се само први део, а речца -же, -ждо остаје непромењена.

Приликом превођења на српски језик, заменица и҆́же, ꙗ҆́же, є҆́же има значење односне заменице *који, која, које*, затим може се превести допунским циљем с везником *да би*, а може остати и без превода.

Сꙋ́щи а҆́гг҃лъ честнѣ́йши, зижди́телѧ а҆́гг҃лѡвъ во ᲂу҆тро́бѣ носи́ла є҆сѝ, и҆ родила̀ є҆сѝ неизрече́ннѡ, є҆мꙋ́же всѝ пое́мъ.

Прїимѝ бж҃е моле́нїе на́ше, сотвори́ ны достѡ́йны бы́ти, є҆́же приноси́ти тебѣ̀ моле́нїѧ и҆ мѡльбы̀, и҆ же́ртвы безкрѡ́вныѧ ѡ҆ всѣ́хъ лю́дехъ твои́хъ.

Вежбања.

1. Одредите падеж, број и род заменица.

и҆́же бо а҆́ще хо́щетъ дꙋ́шꙋ свою̀ спастѝ, погꙋби́тъ ю҆̀: а҆ и҆́же погꙋби́тъ дꙋ́шꙋ свою менѐ ра́ди, се́й спасе́тъ ю҆̀ (Лк 9, 24)

вопроша́ю вы̀ ᲂу҆̀бо, коеѧ̀ ра́ди вины̀ посла́сте по менѐ (ДА 10, 29)

твоѧ̑ ѿ твои́хъ тебѣ̀ приносѧ́ще ѡ҆ всѣ́хъ и҆ за всѧ̑ (литургијски возглас)

рече́ же къ ни́ма что̀ сꙋ́ть словеса̀ сїѧ̑, ѡ҆ ни́хже стѧза́етасѧ къ себѣ̀ и҆дꙋ́ще (Лк 24, 17).

2. Одредите алтернативне падежне облике наведених заменица.

менѐ ----------

чесѡ̀ ----------

ны̀ ----------

ко́имъ ----------

сѧ̀ ----------

є҆го̀ ----------

3. Одредите други облик личне заменице. Пример: ва́съ - вы̀.

дꙋ́шꙋ мою̀ за тѧ̀ ( ) положꙋ̀ (Јн 13,37)

никто́же возложѝ на́нь ( ) рꙋкѝ (Јн 7, 30).

4. Деклинирајте у једнини, множини и двојини заменице нѣ́кїй, ѻ҆́ва и є҆ли́ко.

Провери своје знање!
Како се по своме значењу деле заменице?
Како се по типу промене деле заменице?
Које су то тзв. једнородне заменице?
Које заменице имају наставке и тврде и меке варијанте промене?
Коју улогу у деклинацији заменица имају дублетна слова и надредни знаци?
Која заменица представља образац меке промене а која тврде промене?
Да ли је у синтагмама вокатив заменице једнак номинативу?

Поне́же мы̀ ᲂу҆вѣ́дали, ꙗ҆́кѡ въ нѣ́кихъ страна́хъ, въ трисвѧто́й пѣ́сни, по́слѣ сло́въ: ст҃ы́й безсме́ртный, въ ка́чествѣ дополне́нїѧ, возглаша́ютъ: распны́йсѧ за ны̀, поми́лꙋй на́съ: но сїѐ дре́вними свѧты́ми ѻ҆тца́ми, ка́кѡ чꙋ́ждое благоче́стїѧ, ѿ сеѧ̀ пѣ́сни ѿри́нꙋто, кꙋ́пнѡ съ беззако́ннымъ є҆ретїко́мъ, нововводи́телемъ си́хъ сло́въ: и҆ мы̀ пре́жде благоче́стнѡ постано́вленное свѧты́ми ѻ҆тца́ми на́шими ᲂу҆тверждаѧ́, по настоѧ́щемъ ѡ҆предѣле́нїи, таково́е сло́во въ це́ркви прїе́млющихъ, и҆лѝ и҆ны́мъ каки́мъ ѡ҆́бразомъ къ трисвѧто́й пѣ́сни примѣ́шивающихъ, а҆наѳема́тствꙋемъ.

Придеви

Придеви обично стоје уз именице и ближе их одређују. Са именицом уз коју стоје слажу се у роду, броју и падежу. Разликујемо два облика придева: кратки (прости) или неодређени вид и дуги (сложени) или одређени вид (до́бръ - до́брый). Кратки и пуни облици придева исти су по значењу али су различити по употреби у реченици. Неодређени вид има именску промену а одређени вид заменичку. Придеви се у погледу рода прилагођавају именицама уз које стоје и разликују облике сва три рода (тзв. моција рода).

Придеви неодређеног вида

У ову групу придева спадају придеви који се у номинативу једнине завршавају на -ъ или -ь (м. р.), -а или -ѧ (ж. р.) и -о или -е (ср. р.). Та двојакост завршетка сврстава придеве неодређеног вида у две варијанте промене – тврду и меку. Како имају наставке промене именица, промена придева неодређеног вида спада у *именску* промену.

Тврда промена

У ову промену спадају придеви који се у номинативу једнине завршавају на -ъ (м. р.), -а (ж. р.) и -о (ср. р.). Придеви мушког и средњег рода мењају се по обрасцу промене именица мушког и средњег рода основа на -о-, а придеви женског рода по обрасцу промене именица женског рода основа на -а-.

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	до́бръ	добра̀	добро̀
Г	добра̀	добры̀	добра̀
Д	добрꙋ̀	добрѣ̀	добрꙋ̀

А	до́бръ, добра̀	добрꙋ̀	добро̀
В	до́бре	добра̀	добро̀
И	до́брымъ	до́брою	до́брымъ
Л	добрѣ̀	добрѣ̀	добрѣ̀

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	добри̇̀	дѡбры̀	дѡбра̀
Г	дѡ́бръ, до́брыхъ	дѡ́бръ, до́брыхъ	дѡ́бръ, до́брыхъ
Д	дѡ́брымъ	дѡ́брымъ	дѡ́брымъ
А	дѡбры̀	дѡбры̀	дѡбра̀
В	добри̇̀	дѡбры̀	дѡбра̀
И	дѡбры̀	до́брыми	дѡбры̀
Л	до́брыхъ	до́брыхъ	до́брыхъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	дѡбра̀	дѡбрѣ̀	дѡбрѣ̀
Г	дѡбрꙋ̀	дѡбрꙋ̀	дѡбрꙋ̀
Д	до́брыма, -ома	до́брыма	до́брыма
А	дѡбра̀	дѡбрѣ̀	дѡбрѣ̀
В	дѡбра̀	дѡбрѣ̀	дѡбрѣ̀
И	до́брыма, -ома	до́брыма	до́брыма
Л	дѡбрꙋ̀	дѡбрꙋ̀	дѡбрꙋ̀

У вокативу једнине ж. р. не јавља се наставак именске промене.

У генитиву, дативу, инструменталу и локативу множине, дативу и локативу двојине ж. р. наставци се разликују од наставака именске промене.

Мека промена

У ову промену спадају придеви који се у номинативу једнине завршавају на -ь (м. р.), -ѧ (ж. р.) и -е (ср. р.). Придеви мушког и средњег рода мењају се по обрасцу промене именица мушког и средњег рода основа на -јо-, а придеви женског рода по обрасцу промене именица женског рода основа на -ја-.

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	си́нь	си́нѧ	си́не
Г	си́нѧ	си́ни	си́нѧ
Д	си́ню	си́ни	си́ню
А	си́нь, си́нѧ	си́ню	си́не
В	си́нь	си́нѧ	си́не
И	си́нимъ	си́нею	си́нимъ
Л	си́ни	си́ни	си́ни

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	си̑ни	си̑ни	си̑нѧ

Г	сѝнь	сѝнь	сѝнь
Д	сѝннмъ	сѝннмъ	сѝннмъ
А	сѝнни	сѝнни	сѝнѧ
В	сѝнни	сѝнни	сѝнѧ
И	сѝнни	сѝнними (-нѧми)	сѝнни
Л	сѝнихъ	сѝнихъ	сѝнихъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	сѝнѧ	сѝнни	сѝнни
Г	сѝню	сѝню	сѝню
Д	сѝнима	сѝнима	сѝнима
А	сѝнѧ	сѝнни	сѝнни
В	сѝнѧ	сѝнни	сѝнни
И	сѝнима	сѝнима	сѝнима
Л	сѝнню	сѝнню	сѝнню

Напомене.

Именска промена придева одступа од промене именица у следећим падежима: инструменталу једнине м. и ср. р; дативу и локативу множине м, ср. и ж. р. Вокатив једнине једнак је с номинативом, али када је вокатив употребљен самостално, онда има именички наставак **-е**: **вѣ́зумне, въ сїю но́щь ду́шу твою̀ и҆стя́жутъ ѿ тебѐ** (Лк 12, 20).

Придеви одређенога вида

Одређени вид придева има заменичку промену а назива се тако зато што су ови придеви настали додавањем облика анафорске заменице **и҆̀, ѧ̀, ѥ̀** на облике неодређеног вида чиме им је давано значење одређености, тј. указивано на то да је овде реч о признаку већ познатих предмета. При томе, у косим падежима долази до једначења почетног вокала заменице и финалног вокала придевског облика, контракције и испадања.

Тврда промена

У ову промену спадају придеви који се у номинативу једнине завршавају на **-ый** (м. р.), **-ѧ** (ж. р.) и **-о** (ср. р.).

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	до́брый	до́брѧ	до́бро
Г	до́брагѡ	до́брыѧ	до́брагѡ
Д	до́бромꙋ	до́брѣй, -ой	до́бромꙋ
А	до́браго, до́брый	до́брꙋю	до́бро
В	до́брый	до́брѧ	до́бро
И	до́брымъ	до́брою	до́брымъ
Л	до́брѣмъ, -омъ	до́брѣй, -ой	до́брѣмъ, -омъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	до́брын	дѡ́брыѧ	дѡ́брѧ

Г	дѡ́брыхъ	дѡ́брыхъ	дѡ́брыхъ
Д	дѡ́брымъ	дѡ́брымъ	дѡ́брымъ
А	дѡ́брыѧ, -ыхъ	дѡ́брыѧ, -ыхъ	дѡ́браѧ
В	дѡ́брын	дѡ́брыѧ	дѡ́браѧ
И	дѡ́брыми	дѡ́брыми	дѡ́брыми
Л	дѡ́брыхъ	дѡ́брыхъ	дѡ́брыхъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	дѡ́браѧ	дѡ́брѣй	дѡ́брѣй
Г	дѡ́брꙋ	дѡ́брꙋ	дѡ́брꙋ
Д	дѡ́брыма	дѡ́брыма	дѡ́брыма
А	дѡ́браѧ	дѡ́брѣй	дѡ́брѣй
В	дѡ́браѧ	дѡ́брѣй	дѡ́брѣй
И	дѡ́брыма	дѡ́брыма	дѡ́брыма
Л	дѡ́брꙋ	дѡ́брꙋ	дѡ́брꙋ

Мека промена

У ову промену спадају придеви који се у номинативу једнине завршавају на **-їй** (м. р.), **-ѧѧ** (ж. р.) и **-ее** (ср. р.).

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	сѝнїй	сѝнѧѧ	сѝнее
Г	сѝнѧгѡ	сѝнїѧ	сѝнѧгѡ
Д	сѝнемꙋ	сѝней	сѝнемꙋ
А	сѝнїй, сѝнѧго	сѝнюю	сѝнее
В	сѝнїй	сѝнѧѧ	сѝнее
И	сѝннмъ	сѝнею	сѝннмъ
Л	сѝнемъ, -ѣмъ	сѝней, -ѣй	сѝнемъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	сѝнїн	сѝ̂нїѧ	сѝ̂нѧѧ
Г	сѝннхъ	сѝннхъ	сѝннхъ
Д	сѝ̂ннмъ	сѝ̂ннмъ	сѝ̂ннмъ
А	сѝ̂нїѧ, сѝннхъ	сѝ̂нїѧ, сѝннхъ	сѝ̂нѧѧ
В	сѝнїн	сѝ̂нїѧ	сѝ̂нѧѧ
И	сѝннми	сѝннми	сѝннми
Л	сѝннхъ	сѝннхъ	сѝннхъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	сѝ̂нѧѧ	сѝнїн	сѝнїн
Г	сѝ̂нюю	сѝ̂нюю	сѝ̂нюю
Д	сѝннма	сѝннма	сѝннма
А	сѝ̂нѧѧ	сѝнїн	сѝнїн
В	сѝ̂нѧѧ	сѝнїн	сѝнїн

И	сѝннмѧ	сѝннмѧ	сѝннмѧ
Л	сѝнюю	сѝнюю	сѝнюю

Поједини облици меке промене потичу из заменичке меке промене. Тако нпр. у дативу и локативу једнине мушког и средњег рода, исто тако у дативу и локативу једнине женскога рода, наставци потичу из заменичке меке промене.

Заменичког порекла је такође и завршетак у инструменталу једнине придева женског рода и тврде и меке промене.

Мешовита промена

Придеви с основом на **ж, ч, ш, щ** и **жд** имају мешовиту промену. После ових сугласника не пишу се **ѧ, ю** већ **а, у**. Такви су нпр. придеви **чꙋ́ждь, лжі́й**.

Неодређени вид

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	ни́щь	ни́ща	ни́ще
Г	ни́ща	ни́щи	ни́ща
Д	ни́щꙋ	ни́щи	ни́щꙋ
А	ни́щь, ни́ща	ни́щꙋ	ни́ще
В	ни́щь	ни́ща	ни́ще
И	ни́щимъ	ни́щею	ни́щимъ
Л	ни́щи	ни́щи	ни́щи

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	ни́щи	ни́щи	ни́щи
Г	ни́щь	ни́щь	ни́щь
Д	ни́щымъ	ни́щымъ	ни́щымъ
А	ни́щы	ни́щы	ни́щи
В	ни́щи	ни́щи	ни́щи
И	ни́щы	ни́щимн	ни́щы
Л	ни́щихъ	ни́щихъ	ни́щихъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	ни́ща	ни́щи	ни́щи
Г	ни́щꙋ	ни́щꙋ	ни́щꙋ
Д	ни́щима	ни́щима	ни́щима
А	ни́ща	ни́щи	ни́щи
В	ни́ща	ни́щи	ни́щи
И	ни́щима	ни́щима	ни́щима
Л	ни́щꙋ	ни́щꙋ	ни́щꙋ

Одређени вид

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	ни́щіи	ни́щаѧ	ни́щее
Г	ни́щаго	ни́щіѧ	ни́щаго

Д	ни́щемѹ	ни́щей	ни́щемѹ
А	ни́щаго, ни́щїй	ни́щюю	ни́щее
В	ни́щїй	ни́щаѧ	ни́щее
И	ни́щимъ	ни́щею	ни́щимъ
Л	ни́щемъ	ни́щей	ни́щемъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	ни́щїи	ни́щыѧ	ни̂щаѧ
Г	ни́щихъ	ни́щихъ	ни́щихъ
Д	ни́щымъ	ни́щымъ	ни́щымъ
А	ни́щыѧ, ни́щихъ	ни́щыѧ, ни́щихъ	ни̂щаѧ
В	ни́щїи	ни́щыѧ	ни̂щаѧ
И	ни́щими	ни́щими	ни́щими
Л	ни́щихъ	ни́щихъ	ни́щихъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	ни̂щаѧ	ни́щїи	ни́щїи
Г	ни̂щюю	ни̂щюю	ни̂щюю
Д	ни́щима	ни́щима	ни́щима
А	ни̂щаѧ	ни́щїи	ни́щїи
В	ни̂щаѧ	ни́щїи	ни́щїи
И	ни́щима	ни́щима	ни́щима
Л	ни̂щюю	ни̂щюю	ни̂щюю

Опште напомене.

За разликовање истоветних облика једнине и множине или двојине користе се одговарајућа графичка средства (промена слова о у ѡ, е у є, оштрог и тешког акцента у *облеченоје*, а такође и замена и у ы).

Код придева, као и код именица, у неким облицима долази до умекшавања сугласника: бла́гъ - бла́же (В јд). Суфикс -ск- пред -ѣ и -н прелази у -ст-: человѣ́че-ск-їй – человѣ́че-ст-ѣмъ – человѣ́че-ст-їи.

Пази! Придеви: и̂спо́лнь, свобо́дь, оу̑до́бь, о̂сто́бь спадају у *индеклинабилне*, чине групу придева - прилога. Ови придеви постали су непроменљиви зато што се по својој основи нису могли уклопити у нормалну придевску промену, која има, као што знамо, само две продуктивне основе са тврдом и меком варијантом.

Присвојни придеви имају само облике неодређеног вида и образују се додавањем суфикса на именичку основу.

1. Суфиксом -ов-, -ев-, образују се присвојни придеви од именица мушког рода на сугласник: а̂да́мъ - а̂да́мовъ, жени́хъ - женихо́въ. Од њих се образују облици женског и средњег рода додавањем наставака -а односно -о: а̂да́мова, а̂да́мово.
2. Суфиксом -ин- образују се присвојни придеви од именица женског и мушког рода на -а, -я и мушког рода на меки сугласник: мари́а -мари́инъ, воево́да - воево́динъ, звѣ́рь - звѣри́нъ.

3. Суфиксом -їй образују се присвојни придеви бж҃їй, вра́жїй, ра́бїй, а такође и многи придеви изведени од назива животиња: ли́съ - ли́сїй, ѻ҆вца̀ - ѻ҆вчїй и други.
4. Суфиксом - ень образују се придеви влады́чень, господе́нь, ма́терень. Крајњи сугласник у овим примерима јотује се при изговору.
5. Среће се мали број присвојних придева који су образовани додавањем суфикса - нь на основу личних мушких имена на -а: хꙋза́нь, а҆вїа́нь. Крајњи сугласник и у овим примерима јотује се при изговору.
6. Додавањем суфикса -ь и умекшавањем крајњег сугласника основе образују се присвојни придеви углавном од именица на -ъ које означавају лица или животиње или представљају лична имена: а҆аро́нъ - а҆аро́нь, вавѷлѡ́нъ - вавѷлѡ́нь.

После уснених сугласника б, п, в, ф, м среће се *епентетско л* које се обавезно јотује (у изговору се јавља тзв. непостојано *а*): а҆враа́мъ - а҆враа́мль. Задњонепчани сугласници г, к, х алтернирају са ж, ч, ш: пра́ведникъ - пра́ведничь. Именица ѻ҆те́цъ и друге именице на -ецъ, као и именица кнѧ́зь, образују присвојне придеве, као и вокатив једнине – од старих основа на к или г: ѻ҆те́цъ - ѻ҆те́чь, ста́рецъ - ста́рчь, кнѧ́зь - кнѧ́жь. На исти начин образују присвојне придеве и неке именице женскога рода: дѣви́ца - дѣви́чь, вдови́ца - вдови́чь.

Присвојни придеви се деклинирају као и други придеви неодређеног вида.

Поређење придева

Описни придеви врше посебну улогу тиме што служе за упоређивање лица, предмета или појмова. Њима се указује да неко лице или предмет поседује неку особину у већој или мањој мери од другог лица или предмета. Систем компарације састоји се од схеме: основни придев - позитив, први степен поређења - компаратив и други степен поређења - суперлатив. *Позитивом* се означава особина појма уз чије име придев стоји, као присутна, постојећа. *Компаративом* се означава особина у вишем степену од оне означене позитивом придева. *Суперлативом* се означава особина у највишем степену између свих појмова са којима се дотични појам са датом особином пореди. Облици компаратива могу имати значење како компаратива тако и суперлатива.

Компаратив се гради на три начина :

1. када се на основу придева додају наставци :

м. р.	ж. р.	ср. р.
-шїй	-шаѧ	-шее

высо́къ - вы́шшїй; ни́зокъ - ни́жшїй; го́рекъ - го́ршїй

На овај начин врши се поређење придева са суфиксом -ок-, -ек-, при чему:

а. после уснених сугласника б, п додаје се епентетско л које се јотује (а у изговору се додаје тзв. непостојано *а*):

глꙋбо́къ - глꙋ́бльшїй; крѣ́покъ - крѣ́пльшїй

б. зубно д даје жд, с даје ш: сла́докъ - сла́ждшїй, высо́къ - вы́шшїй

2. када се наставци -ый, -їй замене наставцима:

-ѣй	-ѣйши	-ѣе

бога́тый - богатѣ́й, богатѣ́йши, богатѣ́е

3. када се на основу придева додају наставци:

-ѣйшїй	-ѣйшаѧ	-ѣйшее

при чему се г, д, з мењају у ж, к у ч, х у ш, ѣ у а. По овом обрасцу обично се врши компарација придева који се завршавају на: -гїй, -дый, -кїй, -хїй.

Неодређени вид

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	богатѣ́й	богатѣ́йши	богатѣ́е, -ѣ́йше
Г	богатѣ́йша	богатѣ́йши	богатѣ́йша
Д	богатѣ́йшꙋ	богатѣ́йши	богатѣ́йшꙋ
А	богатѣ́йша, -ѣ́йшъ	богатѣ́йшꙋ	богатѣ́е, -ѣ́йше
В	богатѣ́й	богатѣ́йши	богатѣ́е, -ѣ́йше
И	богатѣ́йшимъ	богатѣ́йшею	богатѣ́йшимъ
Л	богатѣ́йши	богатѣ́йши	богатѣ́йши

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	богатѣ́йше	богатѣ́йшы, -шѧ	богатѣ́йша
Г	богатѣ́йшихъ	богатѣ́йшихъ	богатѣ́йшихъ
Д	богатѣ́йшымъ	богатѣ́йшымъ	богатѣ́йшымъ
А	богатѣ́йшы, -шѧ	богатѣ́йшы, -шѧ	богатѣ́йша
В	богатѣ́йше	богатѣ́йшы, -шѧ	богатѣ́йша
И	богатѣ́йшы, -ими	богатѣ́йшими	богатѣ́йшы, -ими
Л	богатѣ́йшихъ	богатѣ́йшихъ	богатѣ́йшихъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	богатѣ́йша	богатѣ́йши, -ѣ́йшы	богатѣ́йши
Г	богатѣ́йшꙋ	богатѣ́йшꙋ	богатѣ́йшꙋ
Д	богатѣ́йшима	богатѣ́йшима	богатѣ́йшима
А	богатѣ́йша	богатѣ́йши, -ѣ́йшы	богатѣ́йша
В	богатѣ́йша	богатѣ́йши, -ѣ́йшы	богатѣ́йша
И	богатѣ́йшима	богатѣ́йшима	богатѣ́йшима
Л	богатѣ́йшꙋ	богатѣ́йшꙋ	богатѣ́йшꙋ

Одређени вид

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	богатѣ́йшїй	богатѣ́йшаѧ	богатѣ́йшее
Г	богатѣ́йшаго	богатѣ́йшїѧ	богатѣ́йшаго
Д	богатѣ́йшемꙋ	богатѣ́йшей	богатѣ́йшемꙋ
А	богатѣ́йшїй, -аго	богатѣ́йшꙋю	богатѣ́йшее
В	богатѣ́йшїй	богатѣ́йшаѧ	богатѣ́йшее
И	богатѣ́йшимъ	богатѣ́йшею	богатѣ́йшимъ
Л	богатѣ́йшемъ	богатѣ́йшей	богатѣ́йшемъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	богатѣ́йшїи	богатѣ́йшыѧ	богатѣ́йшаѧ
Г	богатѣ́йшихъ	богатѣ́йшихъ	богатѣ́йшихъ
Д	богатѣ́йшымъ	богатѣ́йшымъ	богатѣ́йшымъ

А	богатѣ́йшыѧ, -ихъ	богатѣ́йшыѧ, -ихъ	богатѣ́йшаѧ
В	богатѣ́йшїѧ	богатѣ́йшыѧ	богатѣ́йшаѧ
И	богатѣ́йшими	богатѣ́йшими	богатѣ́йшими
Л	богатѣ́йшихъ	богатѣ́йшихъ	богатѣ́йшихъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	богатѣ́йшаѧ	богатѣ́йшїѧ	богатѣ́йшїѧ
Г	богатѣ́йшꙋю	богатѣ́йшꙋю	богатѣ́йшꙋю
Д	богатѣ́йшима	богатѣ́йшима	богатѣ́йшима
А	богатѣ́йшаѧ	богатѣ́йшїѧ	богатѣ́йшїѧ
В	богатѣ́йшаѧ	богатѣ́йшїѧ	богатѣ́йшїѧ
И	богатѣ́йшима	богатѣ́йшима	богатѣ́йшима
Л	богатѣ́йшꙋю	богатѣ́йшꙋю	богатѣ́йшꙋю

У српском језику придеви у компаративу имају само одређени вид а мењају се као и придеви у основном облику, тј. у позитиву. У црквенословенском језику је другачије: придеви и у компаративу могу имати оба вида – и неодређени и одређени вид.

Неправилно поређење

У црквенословенском језику, као у српском и у другим индоевропским језицима, неколико придева образује облике компаратива од другог корена у односу на позитив. То је *допунски* или **суплетивни** компаратив.

вели́кїй ве́лїй	бо́лїй	бо́льшин	бо́лѣе, -льше	бо́льшїй	бо́льшаѧ	бо́льшее
вели́кїй	ва́цїй	ва́цишин	ва́це, -ше	ва́цшїй	ва́цшаѧ	ва́цшее
ма́лый	мнїй	ме́ньшин	мнѣ́е, ме́ньше	ме́ньшїй	ме́ньшаѧ	ме́ньшее
до́брый	лꙋ́чїй	лꙋ́чшин	лꙋ́чше	лꙋ́чшїй	лꙋ́чшаѧ	лꙋ́чшее
благо́й	оу҃нїй	оу҃ншин	оу҃нѣе, оу҃не, -ше	оу҃ншїй	оу҃ншаѧ	оу҃ншее
зълы́й	го́рїй	го́ршин	горѣ́е, го́рше	го́ршїй	го́ршаѧ	го́ршее

Паралеле суплетивног компаратива из црквенословенског налазимо и у српском језику. У српском језику срећемо однос позитив : компаратив *велик* : *већи* (компаратив) а у црквенословенском вели́кїй или ве́лїй : бо́лїй; односу *добар* : *бољи* у српском језику одговара у црквенословенском однос до́брый : лꙋ́чїй.

Суперлатив нема посебне наставке, у образовању суперлатива користе се наставци са суфиксом **-ѣйш-**, некада и **-ьш-**, а разлика између компаратива и суперлатива састоји се у смислу њихове употребе.

Суперлатив се може исказати стављањем префикса **все-**, **веле-**, **тре-**, **трн-**, **пре-** на основни облик придева.

Суперлатив може бити изражен и свезом компаратива и заменица **всѣ́хъ** и **҃о҃** **всѣ́хъ** или предлога **҃о҃**, **къ**, **ме́жды**: (зе́рно горꙋ́шично) е҆́же малѣ́йше оу҃бѡ е҆́сть **҃о҃** **всѣ́хъ** сѣ́менъ (Мт 13, 32).

Вежбања.

1. Одредите падеж, број, род, вид и основни облик придева.

ра́бъ смы́сленъ ѡ҆блада́етъ влады́ки безꙋ́мными (Приче 17, 2)

всѧ̑ оу҆́бѡ чи̑ста чи̑стымъ: ѡ҆скверне́нымъ же и҆ невѣ́рнымъ ничто́же чи́сто (Тит 1, 15)

ѿ па́сха ве́лїѧ и҆ сщ҃е́ннѣйшаѧ, хр҃те

не дꙋша̀ ли бо́льши є҆́сть пи́щи, и҆ тѣ́ло ѻ҆де́жди (Мт 6, 25)

подоба́етъ оу҆́бѡ є҆п҃кпꙋ бы́ти непоро́чнꙋ, є҆ди́ныѧ жены̀ мꙋ́жꙋ, тре́звенꙋ, цѣломꙋ́дрꙋ, бл҃гоговѣ́йнꙋ, че́стнꙋ, страннолюби́вꙋ, оу҆чи́телнꙋ (1 Тим 3, 2).

2. Образујте одређени вид придева од неодређеног.

свѣ́телъ ----------

свѧ́тъ ----------

крѣ́покъ ----------

высо́къ ----------

красе́нъ ----------

госпо́день ----------

3. Ставите придеве у одговарајући облик.

нападо́ша на мѧ̀ (крѣ́пкїй) ----------

(мно́гъ) ---------- дщє́ры стѧжа́ша бога́тство

сѐ, приведо́ша къ немꙋ̀ человѣ́ка (нѣ́мъ) ----------

Провери своје знање!

Који придеви спадају у придеве неодређеног вида а који у придеве одређенога вида?

Који придеви припадају тврдој промени а који мекој промени?

Који придеви припадају мешовитој промени?

Која се графичка средства користе за разликовање истоветних облика једнине и множине или двојине?

Који су придеви непроменљиви?

Како се образују присвојни придеви?

Који придеви имају облике само неодређеног вида?

Како се образује суперлатив?

Код којих се придева приликом изговора јотује крајњи сугласник?

Бројеви

Бројеви су несамосталне, одредбене речи које показују колико има нечега што означава именица уз коју стоје и у каквом се то редоследу налази. По основном значењу деле се на: *основне* (главне, просте, кардиналне) - показују колико је чега на броју и одговарају на питање „колико“, *редне* (ординалне) - показују у којем се реду шта налази, *дистрибутивне* ж казују по колико се пута нешто дешава (двапут, трипут), *мултипликативне* – указују на многострукост, и *збирне* - показују колико чега има на збиру.

Бројеви се обично не употребљавају самостално већ уз друге речи. Они се обично односе на именице и ближе их одређују.

Речи са значењем бројева немају своје посебне промене, већ се мењају као именице, заменице или придеви.

У црквенословенском језику бројеви имају mutatis mutandis онакав гласовни састав какав је данас у српском и осталим словенским језицима. Изузетно, за број хиљаду у српском, македонском и бугарском језику у данашњој али и давнашњој употреби је грчка по пореклу реч *хиљада*. Затим, редни број *други* у црквенословенском је **вторы́й**, одатле и назив дана **вто́рникъ** : у српском *уторак*, односно, други дан у недељи. Већа је међутим разлика између црквенословенског и српског језика у морфолошким особинама основних бројева.

Број 1 означава се речју **є́динъ** и мења се по тврдој варијанти заменичке промене (по обрасцу заменице **то́й**). Ако реч **є́динъ** указује на један предмет, тј. употребљава се као број, онда се деклинира само у једнини. Ако реч **є́динъ** има значење неодређене заменице„неки“ (**є́динъ человѣ́къ - нѣ́кїй человѣ́къ**) онда се деклинира не само у једнини него и у множини и двојини. Уз именице које имају само множину а означавају један појам (pluralia tantum) срећу се и облици множине:

И́ да́ждь на́мъ є́дино́мꙋ ѹ̑стꙑ̀ и҆ є́дино́мъ се́рдцемъ сла́вити и҆ воспѣва́ти пречⷭ́тно́е и҆ великоле́пое и҃мѧ твоѐ, о҆ц҃а̀, и҆ сн҃а, и҆ свⷭҭа́гѡ дх҃а, нꙑне́ и҆ при́сно, и҆ во вѣ́ки вѣкѡ́въ.

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	**є́динъ**	**є́дина**	**є́дино**
Г	**є́динагѡ**	**є́диноѧ, є́диныѧ**	**є́динагѡ**
Д	**є́диномꙋ**	**є́динѣ, є́диной**	**є́диномꙋ**
А	**є́динъ, є́динаго**	**є́динꙋ, є́динꙋю**	**є́дино**
В	-	-	-
И	**є́динѣмъ**	**є́диною**	**є́динѣмъ**
Л	**є́динѣ, є́диномъ**	**є́динѣ, є́диной**	**є́динѣ, є́диномъ**

У значењу придева „јединствени“ реч **є́динъ** може имати облик вокатива: **гд҃и бж҃е вседержи́телю, є́дине сн҃е.**

Имајући употребу у значењу заменице или придева ова реч има кратке и пуне облике: **є́динъ** и **є́диный**.

Број 2 се означава речима **два̀** и **о́ба**, има само облике двојине и мења се по тврдој варијанти заменичке промене (по обрасцу заменице **то́й**).

	м. р.		ж. р.		ср. р.	
Н	**два̀**	**о́ба**	**дв҃ѣ**	**о́бѣ**	**дв҃ѣ**	**о́бѣ**
Г	**двою́, двꙋ́**	**о́бою́**	**двою́, двꙋ́**	**о́бою́**	**двою́, двꙋ́**	**о́бою́**
Д	**дв҃ѣма̀**	**о́бѣма**	**дв҃ѣма̀**	**о́бѣма**	**дв҃ѣма̀**	**о́бѣма**
А	**два̀**	**о́ба**	**дв҃ѣ**	**о́бѣ**	**дв҃ѣ**	**о́бѣ**
В	-	-	-	-	-	-
И	**дв҃ѣма̀**	**о́бѣма**	**дв҃ѣма̀**	**о́бѣма**	**дв҃ѣма̀**	**о́бѣма**
Л	**двою́, двꙋ́**	**о́бою́**	**двою́, двꙋ́**	**о́бою́**	**двою́, двꙋ́**	**о́бою́**

У номинативу и вокативу ове речи разликују се по родовима: **два̀, о́ба** (м. р.) – **дв҃ѣ, о́бѣ** (ж. р.).

Бројеви 3 и 4 имају само облике множине по именичкој промени са основом на -і-, осим генитива: **трїе́хъ, четы́рехъ**. За број 3 у м. р. могуће је грађење облика од две основе: **трїѐ, трѝ** (Н), **трїе́хъ, тре́хъ** (Г) итд.

	м. р.		ж. и ср. р.	м. р.	ж. и ср. р.
Н	**трїѐ**	**трѝ**	**трѝ**	**четы́ре, четы́ри**	**четы́ри, четы́ре**
Г	**трїе́хъ**	**тре́хъ**	**тре́хъ**	**четы́рехъ**	**четы́рехъ**
Д	**трїе́мъ**	**тре́мъ**	**тре́мъ**	**четы́ремъ**	**четы́ремъ**
А	**трїе́хъ**	**тре́хъ, трѝ**	**трѝ**	**четы́ре, четы́ри**	**четы́ри, четы́ре**
В	-	-	-	-	-
И	**трїе́ми**	**тремѝ**	**тремѝ**	**четы́рьми**	**четы́рьми**
Л	**трїе́хъ**	**тре́хъ**	**тре́хъ**	**четы́рехъ**	**четы́рехъ**

Сви ови бројеви слажу се са именицама у роду, броју и падежу: **є҆ди́нъ пло́дъ, два̀ плода̀, трїѐ** или **четы́ри пло́ди**.

Бројеви од 5 до 9 имају само облике једнине и мењају се исто као именице женског рода са основом на -і-.

Н	**пѧ́ть**	**ше́сть**	**се́дмь**	**о҆́смь**	**де́вѧть**
Г	**пѧтѝ**	**шестѝ**	**седмѝ**	**о҆смѝ**	**девѧтѝ**
Д	**пѧтѝ**	**шестѝ**	**седмѝ**	**о҆смѝ**	**девѧтѝ**
А	**пѧ́ть**	**ше́сть**	**се́дмь**	**о҆́смь**	**де́вѧть**
В	-	-	-	-	-
И	**пѧтїю̀**	**шестїю̀**	**седмїю̀**	**о҆смїю̀**	**девѧтїю̀**
Л	**пѧтѝ**	**шестѝ**	**седмѝ**	**о҆смѝ**	**девѧтѝ**

Ове речи – бројеви спајају се са генитивом именица: **се́дмь хлѣбѡ́въ, седмѝ хлѣбѡ́въ** итд. У дативу, инструменталу и локативу ови бројеви се слажу са именицама: **пѧтѝ о҆вца́мъ, пѧтїю̀ о҆вца́ми, пѧтѝ о҆вца́хъ**.

Број 10 се мења исто као и бројеви 5-9 (осим облика датива и инструментала двојине и генитива множине који одговарају облицима консонантске деклинације).

	једнина	множина	двојина
Н	**де́сѧть**	**десѧ́ти, десѧ́те**	**десѧ́тѣ, десѧ́ти**
Г	**десѧтѝ**	**десѧ́тъ, десѧти́хъ**	**десѧ́тꙋ**
Д	**десѧтѝ**	**десѧ́темъ, десѧти́мъ**	**десѧтьма̀**
А	**де́сѧть, десѧтѐ**	**десѧ́ти, десѧ́те**	**десѧ́тѣ, десѧ́ти**
В	-	-	
И	**десѧтїю̀**	**десѧтьмѝ**	**десѧтьма̀**
Л	**десѧтѝ**	**десѧ́техъ, десѧтѝхъ**	**десѧ́тꙋ**

У генитиву, дативу и локативу множине срећу се и облици с придевским наставцима: **десѧти́хъ, десѧти́мъ**.

Бројеви 11-19 мењају се на три начина: 1. мења се први део сложеног броја: **и҆ до́мъ сво́й созда̀ соломѡ́нъ тре́минадесѧтъ**; 2. мења се други део сложеног броја који при

томе има наставке придевске промене: **мѣ́ра є҆гѡ̀ четырена́десѧтихъ лакѡ́тъ**; 3. мењају се оба дела сложеног броја: **по пѧтина́десѧти рѧ̑дъ.**

Називи бројева 20-90 образују се од јединица које указују на количину десетица и речи **де́сѧть: два́десѧтъ, три́десѧтъ, четы́редесѧтъ, пѧтьдесѧ́тъ, шестьдесѧ́тъ, се́дмьдесѧтъ, ѻ҆́смьдесѧтъ, де́вѧтьдесѧтъ.**

Код бројева 20, 30 и 40 мења се само други део речи: **не погꙋблю̀ три́десѧтихъ ра́ди** (Пост 18, 30).

Бројеви 50, 50, 70, 80 и 90 деклинирају се на два начина: 1. мења се први део а други остаје у генитиву множине: **по пѧти́десѧтъ, пѧтїю́десѧтъ**; 2. мењају се оба дела: **ѡ҆ девѧти́десѧтихъ и҆ девѧтѝ пра̑ведникъ** (Лк 15, 7), **съ пѧтїю́десѧтьми** (4 Цар 1, 14).

Број 100 има промену именица средњег рода -о- основа.

	једнина	множина	двојина
Н	**сто̀**	**ста̑**	**стѣ̑**
Г	**ста̀**	**сѡ́тъ**	**стꙋ̑**
Д	**стꙋ̀**	**стѡ́мъ**	**сто́ма**
А	**сто̀**	**ста̑**	**стѣ̑**
В	-		-
И	**сто́мъ**	**сты̀**	**сто́ма**
Л	**стѣ̀**	**стѣ́хъ**	**стꙋ̑**

Називи бројева 200-900 образују се на следећи начин: **двѣ́стѣ** (оба дела броја стоје у двојини), **три́ста, четы́реста, пѧтьсѡ́тъ, шестьсѡ́тъ, седмьсѡ́тъ, ѻ҆смьсѡ́тъ, девѧтьсѡ́тъ.**

При деклинацији бројева 200, 300 и 400 мењају се оба дела при чему се они често и пишу одвојено: **и҆ гна̀ съ четы́рьми сты̀ мꙋже́й, двѣ́сти же мꙋже́й ѡ҆ста́шасѧ** (1 Цар 30, 10).

При деклинацији бројева 500-900 мења се само први део: **є҆ди́нъ бѣ̀ до́лженъ пѧтїюсѡ́тъ дина́рїй** (Лк 7, 41).

Бројеви 1 000 и 10 000 означавају се речима **ты́сѧща** и **тьма̀** и деклинирају се исто као именице женског рода основа на -а- / -ја- (**дꙋша̀, жена̀**). Реч **тьма̀** има значење „мноштво“, „велика количина“. Велики бројеви: **ты́сѧща** (1 000), **тьма̀** (10 000), **легеѡ́нъ** (100 000), **леѡ́дръ** (1 000 000) и други спајају се са јединицама на исти начин као десетице или стотине, али се пишу раздељено: **четы́ре ты́сѧщи, пѧ́ть ты́сѧщъ.**

У црквенословенском језику се срећу и **збирни** бројеви: **дво́е, ѻ҆боѐ, троѐ, четверты̀, пѧтеры̀, шестеры̀** (номинативу се могу срести и облици: **двоѝ, дво́ѧ, ѻ҆боѝ, ѻ҆боѧ̀, тро́и, тро́ѧ**), али ретко.

Редни бројеви су *бројни придеви* (бројеви у служби придева) и у црквенословенском, као и у српском језику, углавном се узимају у атрибутској употреби. Будући да сасвим одређено одговарају на питање *који* (*која*, *које*) *по реду*, редни бројеви деклинирају се по роду и деклинацијом се ни у чему не разликују од деклинације придева одређенога вида: **пе́рвый, пе́рвагѡ, пе́рвомꙋ** (упореди **до́брый, до́брагѡ, до́бромꙋ**), **втора́ѧ, вторы́ѧ, вторѣ́й** (упореди **до́браѧ, до́брыѧ, до́брѣй, -ой**) итд.

Вежбања.

1. Пронађите бројеве и одредите облик и номинатив једнине.
   тогда̀ оу҆подо́бисѧ цр҃твїе нб҃сное десѧти́мъ дѣ́вамъ ... пѧ́ть же бѣ̀ ѿ ни́хъ мꙋдры̀, и҆ пѧ́ть ю҆рѡ́дивы (Мт 25, 1-2).
   и҆ ꙗ҆̀же къ мо́рю четы́ре ты́сѧщи и҆ пѧ́ть сѡ́тъ мѣ́рою: врата̀ тро́ѧ, врата̀ є҆ди̑на га́дова .... (Јез 48, 34).
   и҆ бы́сть въ четыредесѧ́тное и҆ въ четве́ртосо́тное лѣ́то и҆схо́да сынѡ́въ і҆сра́илевыхъ и҆з̾ є҆гѵ́пта, въ лѣ́то четве́ртое, въ мѣ́сѧцъ вторы́й ... (3 Вар 6, 1).
   ѡ҆ста́вите расти̑ ѻ҆боѐ кꙋ́пнѡ до жа́твы (Мт 13, 30).
   не погꙋблю̀ десѧты́хъ ра́ди (Пост 18, 32).

2. Одредите други облик истог падежа (**є҆ди́ноѧ - є҆ди́ныѧ**).
   є҆ди́ной ----------
   десѧ́тъ ----------
   тре́хъ ----------
   двою̀ ----------
   є҆ди́нꙋю ----------
   десѧ́тѣ ----------

Провери своје знање!
Када се број 1 мења кроз сва три граматичка броја?
Који се бројеви деклинирају по тврдој варијанти заменичке промене?
Који се бројеви деклинирају као именице женског рода са основом на -і-?
Како се образују бројеви 11-19?

Глаголи

Глагол је променљива реч која означава радњу, стање или збивање. Црквенословенски глаголски систем наслеђен је у многоме из старословенског. Према своме значењу и понашању у реченици глаголски облици деле се на 2 групе: личне глаголске облике и неличне. Код *личних* глаголских облика одређено је лице као вршилац радње. Карактеристичне граматичке категорије ових облика су: лице (прво, друго, треће), број (једнина, множина, двојина), време (прошло, садашње, будуће), начин (заповедни, погодбени) и стање (активно, пасивно). *Безлични* глаголски облици означавају радњу која нема вршиоца, глагол стоји у безличном облику а то је 3. лице једнине. Основни облик глагола је *инфинитив*. Инфинитив се у црквенословенском језику завршавао тројако: **-ти**, **-сти** и **-щи**. Инфинитив може улазити у саставни део сложеног футура

Услед неједнакости вршења глаголских радњи сви се глаголи деле на *прелазне* и *непрелазне*.

Прелазни глаголи (transitivum) су они уз које стоји или уз које може стајати предмет на који прелази или на коме се врши нека радња.

Непрелазни глаголи (intransitivum) су они за које није потребан предмет на коме се радња врши, тј. означавају радњу која има само вршиоца; означавају и разна стања.

Независно од прелазних и непрелазних глагола постоје и тзв. *рефлексивни – повратни* глаголи уз које стоји повратна заменица **сѧ**.

Глаголски вид или глаголи по трајању радње могу бити: *несвршеног вида* или *трајни*, *свршеног вида* или *тренутни* и *учестали*.

Несвршеног вида или имперфективни глаголи (verbum imperfectivum) су они који показују радњу која у погледу трајања није ограничена временом, тј. радњу која траје неограничено.

Свршеног вида или перфективни глаголи (verbum perfectivum) су они чије је трајање везано за одређено време – тренутак, па у том случају означавају временски само један део радње, почетак или свршетак или се цела радња изврши у једном тренутку.

Кад се радња трајних глагола стално понавља и у томе понављању траје, онда су они *учестали*.

У црквенословенском језику од трајних могу се правити тренутни додавањем префикса, а од тренутних трајни променом основинског вокала или целе основе.

Према свом саставу, глаголски облици могу бити прости – који се образују од основе различитим наставцима и сложени – који представљају конструкције састављене од именског облика глагола који се мења и одговарајућег облика помоћног глагола.

Код свих глагола разликујемо основу и завршетак. *Основа* је онај део глагола који се не мења, а *завршетак* је онај крајњи променљиви део глаголских облика којим се показује време, лице, број или које друго глаголско значење. Разликујемо три основе: *инфинитивну, презентску и глаголску*. Све основе служе за прављење времена или других врста речи.

Инфинитивна основа се добија када се од инфинитива одбије **-ти**, нпр. **хвалн-ти**.

Презентска основа се добија када се одбије **-нти** (не увек), нпр. **хвал-нти**. У зависности од тога да ли се основе изводе од корена основинским или тематским самогласником или је основа једнака корену, разликују се тематски и атематски глаголи. Према различном тематском суфиксу, односно његовом одсуству, разликују се 4 „тематске“ и пета или „атематска“ врста. Презентску врсту одређујемо према 2. л. једнине презента. Врсте су: I – e, II – ne, III – je, IV – i, V – атематска.

Глаголска основа је најкраћи облик и зове се још кореном глагола. Добија се када се од инфинитивне основе одбије крајњи завршетак, ако је он вокал, али ако је консонант, онда је инфинитивна основа једнака глаголској.

Презент

Презент означава радњу која се врши у тренутку када се о њој говори. Пошто време говорења не може бити један тренутак, већ краће или дуже траје, за облике презента могу се употребити само глаголи несвршеног вида. Праву садашњост означавају глаголи несвршеног вида у облику презента, док облик презента свршених глагола, краће речено *перфективни презент*, обично има значење будућности, нпр.: **нестѝ** (несвр. вида) - **несѫ** (презент), **понестѝ** (свр. вида) - **понесѫ** (футур).

Образује се од презентске основе.

Основи глагола I (-e-), II (-ne-) и III (-je-) врсте додају се наставци:

	једнина	множина	двојина
1.	**-ѫ, -ю**	**-емъ**	**-ева (-евѣ)**
2.	**-еши**	**-ете**	**-ета (-етѣ)**
3.	**-етъ**	**-ѫтъ, -ютъ**	**-ета (-етѣ)**

Основи глагола IV (-i-) врсте додају се наставци:

	једнина	множина	двојина
1.	-ѹ, -ю	-имъ	-ива (-ивѣ)
2.	-иши	-ите	-ита (-итѣ)
3.	-итъ	-атъ, -ѧтъ	-ита (-итѣ)

нестѝ

	једнина	множина	двојина
1.	несѹ	несе́мъ	несе́ва (-вѣ)
2.	несе́ши	несе́те	несе́та (-тѣ)
3.	несе́тъ	несѹтъ	несе́та (-тѣ)

тещѝ

	једнина	множина	двојина
1.	текѹ	тече́мъ	тече́ва (-вѣ)
2.	тече́ши	тече́те	тече́та (-тѣ)
3.	тече́тъ	текѹтъ	тече́та (-тѣ)

глаго́лати

	једнина	множина	двојина
1.	глаго́лю	глаго́лемъ	глаго́лева (-вѣ)
2.	глаго́леши	глаго́лете	глаго́лета (-тѣ)
3.	глаго́летъ	глаго́лютъ	глаго́лета (-тѣ)

твори́ти

	једнина	множина	двојина
1.	творю̀	твори́мъ	твори́ва (-вѣ)
2.	твори́ши	творитѐ	твори́та (-тѣ)
3.	твори́тъ	творѧ́тъ	твори́та (-тѣ)

Ако се презентска основа завршава на **л**, **н**, **р** или самогласник, у 1. л. једнине наставак је **-ю**.

Код глагола 1. (-е-) врсте са основом на задњонепчане сугласнике **к**, **г** врши се испред наставка **-е-** прва палатализација (**к** > **ч**, **г** > **ж**): **тещѝ - текѹ, тече́ши; моћѝ - могѹ, може́ши.**

Код глагола 4. (-і-) врсте, ако се презентска основа завршава на б, в, м, п, само у 1. л. једнине додаје се епентетско л (које се јотује) па наставак: ломи́ти - ломлю̀, ломи́ши; лови́ти - ловлю̀, лови́ши; люби́ти - люблю̀, люби́ши; кꙋпи́ти - кꙋплю̀, кꙋпи́ши.

Код осталих глагола епентетско л (које се јотује) јавља се у свим облицима: гиба́ти - ги́блю, ги́блеши; дрема́ти - дре́млю, дре́млеши.

Алтернација сугласника која се врши образовањем презента код глагола 4. (-і-) врсте када се основа завршава на д, з, с, т врши се само у 1. л. једнине, и то по следећем правилу: д > жд, з > ж, с > ш, т > щ: оу̑годи́ти - оу̑гождꙋ̀, оу̑годи́ши; вози́ти - вожꙋ̀, во́зиши; носи́ти - ношꙋ̀, но́сиши; свѣти́ти - свѣщꙋ̀, свѣти́ши, возвѣсти́ти - возвѣщꙋ̀, возвѣсти́ши. Код осталих глагола алтернација се јавља у свим облицима: страда́ти - страждꙋ̀, стра́ждеши; писа́ти -пишꙋ̀, пи́шеши; трепета́ти - трепе́щꙋ, трепе́щеши. Приликом алтернације д, обично се среће жд, али је и ж могуће срести: ви́дѣти - ви́ждꙋ и ви́жꙋ. Без алтернације крајњег сугласника основе среће се глагол посла́ти - послю̀, по́слеши. Код њега се, међутим, среће јотовање у основи.

Код глагола 3. (-је-) врсте који у основи имају секвенцу -ова-, -ева-, ова секвенца даје -ꙋ- / -ю-: бесѣ́довати - (бесѣ́дꙋ-) бесѣ́дꙋю, бесѣ́дꙋеши; оу̑треневати - (оу̑треню-) оу̑треню, оу̑треню́еши. Изузетак представља глагол оу̑пова́ти - оу̑пова́ю, оу̑пова́еши.

Од глагола кры́ти презент гласи: кры́ю, кры́еши итд.; од глагола и̑тѝ основа гласи и̑д-.

Помоћни глагол є̑смь

	једнина	множина	двојина
1.	є̑смь	є̑смы̀	є̑сва̀ (-вѣ̀, є̑смѣ̀)
2.	є̑сѝ	є̑стѐ	є̑ста̀ (-тѣ̀)
3.	є̑сть	сꙋ́ть	є̑ста̀ (-тѣ̀)

Ако са овим облицима презента помоћног глагола стоји одрицање, онда се одрична речца слива с глаголским обликом у једну реч на следећи начин: не + є̑смь >нѣ́смь, не + є̑сѝ > нѣ́си, не + є̑сть> нѣ́сть итд., осим облика 3. л. мн: не сꙋ́ть.

1. нѣ́смь	нѣ́смы	нѣ́сва (-вѣ)
2. нѣ́си	нѣ́сте	нѣ́ста (-тѣ)
3. нѣ́сть	не сꙋ́ть	нѣ́ста (-тѣ)

Глагол є̑смь често се јавља као свеза код именског предиката: свѣтла̀ и̑ не оу̑вѧда́ема є̑сть премꙋ́дрость (Прем 6,12).

Обрати пажњу! У 2. л. јд презента у српском језику наставак је *-ш*, док је у црквенословенском наставак -ши.

У 1. л. мн у српском језику наставак је *-мо* а у црквенословенском -мъ.

Облици садашљег времена изражавају радњу која се дешава у моменту када се о њој говори:

І̑ѡа́ннъ же возбраня́ше є̑мꙋ̀, глаго́лѧ: а̑зъ тре́бꙋю тобо́ю кр҃ти́тисѧ, и̑ ты́ ли грѧде́ши ко мнѣ̀; (Матеј 3, 14)

Облици презента могу да се користе при описивању прошлих догађаја. Такав презент назива се *историјским*:

Тогда̀ прихо́дитъ і҃исъ ѿ галїле́и на і҃ордáнъ ко і҃ѡáннꙋ, крⷭ̃ти́тисѧ ѿ негѡ̀. (Матеј 3, 13)

Презент може да се користи за изражавање радње која се јавља као постојаним својством предмета или лица:

Всѧ̑ ѹ҆бо, є҆лі́ка а҆́ще реклꙋ́тъ ва́мъ блюстѝ, соблюда́йте и҆ твори́те: по дѣлѡ́мъ же и҆́хъ не твори́те, глаго́лютъ бо, и҆ не твора́тъ. Свазꙋ́ютъ бо бремена̀ тꙗ́жка и҆ бе́дне носи́мꙋ, и҆ возлага́ютъ на плещꙋ̀ человѣ́ческа, пе́рстомъ же свои́мъ не хотя́тъ дви́гнꙋти и҆́хъ. (Матеј 23, 3-4)

Вежбања.

1. Укажите на облик презента (лице, број) и одредите инфинитив.
   вѣ́рꙋета ли, ꙗ҆́кш могꙋ сїѐ сотвори́ти (Мт 9, 28)
   желáете, и҆ не и҆́мате: ѹ҆бива́ете и҆ зави́дите, и҆ не мо́жете ѹ҆слꙋчи́ти (Јак 4,2)
   вѣ́рꙋю, гдⷭ̃и, и҆ и҆спове́дꙋю, ꙗ҆́кш ты̀ є҆сѝ вои́стиннꙋ хрⷭ̃то́съ... (Молитва пре причешћа)
2. Одредите облик презента и инфинитив датог глагола.
   вели́читъ ----------
   и҆злива́еши ----------
   вѣ́рꙋета ----------
   ви́жꙋ ----------
   славосло́вѧтъ ----------
   хва́лите ----------
3. Ставите уместо инфинитива одговарајући облик презента.
   мы̀ (є҆́смь) ---------- рабѝ бж҃їи (Мт 5,3)
   дꙋ́шꙋ мою̀ за тѧ̀ (положи́ти) ---------- (Јн 13, 37)
   та́инство стра́нное (ви́дѣти) ---------- и҆ прекла́дное (служба Рождеству Христову).
4. Конјугирајте у презенту глаголе ви́дѣти, рещѝ, люби́ти.

Провери своје знање!
Од које се основе образује презент?
Да ли је наставак за 3. л. мн презента исти за све глаголе?
Када се и у којим облицима јавља тзв. епентетско *л*?
У које се гласове алтернирају д, з, с, т?
Како се добија презентска основа од глагола са секвенцом -ова-, -ева-?
Како гласи презентска основа од глагола и҆тѝ?
Како гласи одрични облик помоћног глагола є҆́смь?

Аорист

Аорист је облик прошлог времена који се најчешће среће у црквенословенском језику. У својој основној, временској употреби аорист означава радњу, стање или збивање који су се вршили односно извршили у одређеном времену прошлости. Овај глаголски облик не води рачуна о продужењу радње и њеном дефинитивном завршетку. Аорист се

образује од глагола оба вида: свршеног и несвршеног: **возлюбы́хъ** (свр.) – **любы́хъ** (несвр.). Облици аориста образују се од *инфинитивне* основе.

Ако се *инфинитивна* основа завршава на *самогласник*, наставак аориста додаје се директно на основу инфинитива. У 2. и 3. л. јд наставак је *нулти* (основа се јавља као облик аориста).

	једнина	множина	двојина
1.	**-хъ**	**-хомъ**	**-ховѣ (-ховѣ)**
2.	-	**-сте**	**-ста (-стѣ)**
3.	-	**-ша**	**-ста (-стѣ)**

Ако глагол има повратни суфикс **-сѧ**, онда тај суфикс тако и остаје на крају речи после наставка: **моли́-х-сѧ, моли́-сѧ, моли́-ховѣ-сѧ; боя́-х-сѧ, боя́-сѧ, боя́-ховѣ-сѧ.**

Глаголи **ѣ́ти, нача́ти, зача́ти, ви́ти, пи́ти, кля́ти, пѣ́ти** (а такође и глаголи тог корена с префиксима, нпр.: **ѿя́ти, прїя́ти**) у 2. и 3. л. јд, као правило, имају завршетак **-тъ** уместо уобичајеног нултог наставка: **ѣ́тъ, нача́тъ, зача́тъ, ви́тъ, пи́тъ, кля́тъ, пѣ́тъ.** Ови облици, имајући на тај начин исте облике као и пасивни партицип, могу имати и обичне облике са нултим наставком: **прїя̀, нача̀, вѝ, пѝ, кля̀, взя̀.**

Глаголи: **оу҆мре́ти, жре́ти, тре́ти, простре́ти** образују аорист од основе на сугласник (о томе детаљније касније).

	једнина	множина	двојина
1.	**глаго́лахъ**	**глаго́лахомъ**	**глаго́лаховѣ (-ховѣ)**
2.	**глаго́ла**	**глаго́ласте**	**глаго́ласта (-стѣ)**
3.	**глаго́ла**	**глаго́лаша**	**глаго́ласта (-стѣ)**

Ако се *инфинитивна* основа завршава на *сугласник*, онда се аорист образује додавањем следећих наставака на основу:

	једнина	множина	двојина
1.	**-охъ**	**-охомъ**	**-оховѣ (-о-ховѣ)**
2.	**-е**	**-осте**	**-оста (-о-стѣ)**
3.	**-е**	**-оша**	**-оста (-о-стѣ)**

У 2. и 3. л. јд додаје се наставак **-е**.

	једнина	множина	двојина
1.	**несо́хъ**	**несо́хомъ**	**несо́ховѣ (ховѣ)**
2.	**несѐ**	**несо́сте**	**несо́ста (стѣ)**
3.	**несѐ**	**несо́ша**	**несо́ста (стѣ)**

Код глагола са инфинитивним завршетком на **-сти** а чија се *презентска* основа завршава на **д** или **т**, наставци аориста додају се на стару инфинитивну основу или, сада, *презентску* основу, која служи за образовање аориста: **вести** - презент: **везѫ** - аорист: **везо́хъ; плести** - презент: **плетѫ** - аорист: **плето́хъ**.

На исти начин образују се облици аориста и од глагола с инфинитивном основом на **-ци**, којима у српском језику одговарају глаголи са основом на *-ћи*. Код ових глагола, основа од које се образује аорист слаже се са основом *презента*. У 2. и 3. л. јд код тих глагола пред наставком **-е** дешава се алтернација **к** > **ч**, **г** > **ж**: **рече**, **може**.

	једнина	множина	двојина
1.	**рекóхъ**	**рекóхомъ**	**рекóхова (-ховѣ)**
2.	**рече**	**рекóсте**	**рекóста (-стѣ)**
3.	**рече**	**рекóша**	**рекóста (-стѣ)**

Глагол **рещи** образује аорист и од основе **рѣ-** (осим облика 2. и 3. л. јд): **рѣхъ, рѣхомъ, рѣсте, рѣша, рѣхова (-ховѣ), рѣста (-стѣ), рѣста (-стѣ)**.

Четири глагола са завршетком на **-ети**: **оу̑мре́ти, жре́ти, тре́ти простре́ти**, као и глаголи сложени од њих, образују аорист од старих основа на сугласник: **оу̑мре́ти – оу̑мр-, жре́ти – жр-, тре́ти – тр-, простре́ти – простр-**.

Ако у инфинитиву пред **-ти** стоји суфикс **-нѫ-**, онда се он у аористу некад чува а некад испада. Ако пред наведеним суфиксом стоји *самогласник*, онда тај суфикс остаје, а ако стоји *сугласник* – он обично испада: **дѫ́нѫти > дѫ́нѫ- > дѫ́нѫхъ; воскре́снѫти > воскрес- > воскресо́хъ**.

Од глагола **и̑ти** аорист гласи: **и̑до́хъ, и̑де, и̑де, и̑до́хомъ** итд.; а од глагола **да́ти**: **да́хъ, даде, даде, да́хомъ** итд.

Глагол **бы́ти** образује облике аориста од двеју основа: **бы-** и **бѣ-**.

	једнина	множина	двојина
1.	**бы́хъ / бѣ́хъ**	**бы́хомъ / бѣ́хомъ**	**бы́хова, -ѣ / бѣ́хова, -ѣ**
2.	**бы, бы́стъ / бѣ**	**бы́сте / бѣ́сте**	**бы́ста, -ѣ/ бѣ́ста, -ѣ**
3.	**бы, бы́стъ / бѣ**	**бы́ша / бѣ́ша**	**бы́ста, -ѣ/ бѣ́ста, -ѣ**

Први вид аориста помоћног глагола, од основе **бы-**, означава свршену радњу а други вид, од основе **бѣ-**, радњу која није временски ограничена. Аорист са основом **бы-** може имати значење „постати“, „десити се“, које нема аорист са основом **бѣ-**.

Облик аориста 2. и 3. л. јд **бы** користи се као помоћни глагол у образовању сложених глаголских облика.

Употреба аориста у црквенословенском језику је врло распрострањена тако да се аористом врло често замењују друга прошла времена:

И҆ по не́мъ и҆до́ша наро́ди мно́зи ѿ галїле́и и҆ десѧтѝ гра́дъ, и҆ ѿ і҆ерⷭ҇ли́ма, и҆ і҆ꙋде́и, и҆ со ѻ҆́нагѡ по́лꙋ і҆орда́на. (Матеј 4, 25). Овде је употребљен облик аориста (и҆до́ша) уместо облика имперфекта.

Аорист има функцију вођења разговора. Повесничар користи аорист у изношењу основних догађаја, пошто се њиме постиже живост у приповедању:

Входѧ́щꙋ же є҆мꙋ̀ въ нѣ́кꙋю ве́сь, срѣто́ша є҆го̀де́сѧть прокаже́нныхъ мꙋже́й, и҆̀же ста́ша и҆здале́ча. И҆ ті́и вознесо́ша гла́съ, глаго́люще: і҆и҃се наста́вниче, поми́лꙋй ны̀. И҆ви́дѣвъ речѐ и҆̀мъ: ше́дше покажи́тесѧ сщ҃е́нникѡмъ. и҆ бы́сть и҆дꙋ́щымъ и҆̀мъ, ѡ҆чи́стишасѧ. (Лука 17, 12-14)

Вежбања.

1. Укажите на облик аориста и одредите инфинитив датог глагола.

и҆зы́де же пїла́тъ къ ни́мъ во́нъ, и҆ речѐ... (Јн 18, 29).

и҆ и҆зыдо́ста оу҆ч҃ника̑ є҆гѡ̀, и҆ прїидо́ста во гра́дъ, и҆ ѡ҆брѣто́ста, ꙗ҆́коже речѐ и҆́ма: и҆ оу҆гото́васта па́схꙋ (Мк 14, 16).

2. Одредите облик аориста и инфинитив датог глагола:

глаго́лаша ----------
речѐ ----------
плето́хъ ----------
рѣ́сте ----------
несо́ста ----------
бы́стъ ----------

3. Ставите уместо инфинитива одговарајући облик аориста:

въ нача́лѣ (сотвори́ти) ---------- бг҃ъ не́бо и҆ зе́млю

а҆́зъ къ бг҃ꙋ (воззва́ти) ---------- и҆ (оу҆слы́шати) ---------- мѧ̀.

4. Конјугирајте у једнини, множини и двојини аориста глаголе: писа́ти, пещѝ и воскре́снꙋти.

Провери своје знање!
Од које се основе образује аорист?
Који се наставци додају за 2. и 3. л. јд аориста када се основа завршава на самогласник, а који када се завршава на сугласник?
Код којих глагола се у 2. и 3. л. јд аориста додаје наставак -тъ?
Када се аорист образује од презентске основе?
У чему се састоји особеност промене глагола са суфиксом -нꙋ- у аористу?

Имперфекат

Имперфекат је једно од прошлих времена црквенословенскога језика и, за разлику од аориста и перфекта, указује на несвршеност или дуготрајност радње у прошлости, на повратност радње или на почетак радње у прошлости. У граматикама црквенословенског језика оно се још назива и *прошло продужено време* и образује се само од глагола несвршенога вида. Имперфекат изражава радњу која стоји у узајамном односу с другом радњом, основном. Основна радња изражава се, по правилу, аористом. У 2. л. јд имперфекат се не употребљава, уместо тога облика стоји перфекат.

Облици имперфекта образују се помоћу суфикса -ѧ-, -ѫ- и следећих наставака:

	једнина	множина	двојина
1.	-хъ	-хомъ	-хова (-ховѣ)
2.	-ше	-сте	-ста (-стѣ)
3.	-ше	-хѫ	-ста (-стѣ)

Обратите пажњу на то да се од наставака аориста разликују само облици 2. и 3. л. јд и 3. л. мн имперфекта.

Облици имперфекта једних глагола образују се од *инфинитивне* основе, а других од *презентске* основе.

Од *инфинитивне* основе образују се облици имперфекта у следећим случајевима:

1. ако се инфинитивна основа завршава на -ѧ- или -ѫ-, и у том случају, пошто се суфикс имперфекта слива са завршним самогласником инфинитивне основе, наставци имперфекта додају се директно на инфинитивну основу: писа́ти - писа́хъ, велича́ти - велича́хъ, оу͡мерщвлѧ́ти - оу͡мерщвлѧ́хъ.

писа́ти

	једнина	множина	двојина
1.	писа́хъ	писа́хомъ	писа́хова (-вѣ)
2.	писа́ше	писа́сте	писа́ста (-тѣ)
3.	писа́ше	писа́хѫ	писа́ста (-тѣ)

Облици имперфекта који се образују од глагола с инфинитивном основом на -ѧ-, -ѫ- подударају се с облицима аориста (осим 2. и 3. л. јд и 3. л. мн). У том случају могуће је разликовати аорист од имперфекта на основу синтаксичког склопа реченице (имперфекат изражава радњу која стоји у узајамном односу с основном радњом). Ако у осталим облицима испред наставка не стоји -ѧ-, -ѫ-, него други самогласник, онда је то облик аориста. Такође треба запамтити да при преводу на српски језик аорист чешће одговара глаголу свршеног вида а имперфекат увек одговара глаголу несвршеног вида.

2. Ако се инфинитивна основа завршава на суфикс -ѣ-, онда се суфикс основе слива са суфиксом имперфекта (ѣ + ѧ > ѧ): болѣ́ти - боля́хъ, хотѣ́ти - хотя́хъ, терпѣ́ти - терпя́хъ.

3. Ако се инфинитивна основа завршава на суфикс -и-, онда се суфикс инфинитивне основе слива са суфиксом имперфекта (и + ѧ > ѧ): моли́тисѧ > моли́-сѧ > моля́хсѧ. У одређеним случајевима у корену се, сливањем са суфиксом имперфекта -ѫ-, врши алтернација сугласника а после уснених б, в, м, п јавља се *епентетско л* које се јотује :

б > бл: люби́ти - люблю́хъ

в > вл: лови́ти - ловлю́хъ

м > мл: ломи́ти - ломлю́хъ

п > пл: кропи́ти - кроплю́хъ

з > ж: вози́ти - вожа́хъ

с > ш: носи́ти - ноша́хъ

д > жд: ходи́ти - хождя́хъ

(с)т > щ: крести́ти - крещя́хъ, свѧти́ти - свѧщя́хъ

сл > шл: мы́слити - мы́шлѧхъ

Истовремено, у текстовима се могу срести и облици имперфекта ових глагола без алтернације: **люби́ти - любл́хъ, проси́ти - просл́хъ, носи́ти - носл́хъ, ходи́ти - ходл́хъ** и неки други.

Облици имперфекта образују се од *презентске* основе у следећим случајевима:

1. Ако се инфинитивна основа завршава на сугласник. У ту групу спадају и глаголи с инфинитивом на **-ци, -сти,** код којих се стара инфинитивна основа слагала са презентском. Испред суфикса имперфекта **к** и **г** се мењају у **ч** и **ж** (а после непчаних сугласника и **жд** суфикс се у писању обележава са **-а-**): **вестѝ – вед-ѹ – вед-а́-хъ, моцѝ – мог-ѹ – мож-а́-хъ, тецѝ – тек-ѹ – теч-а́-хъ.**

нестѝ

	једнина	множина	двојина
1.	**несл́хъ**	**несл́хомъ**	**несл́ховѣ**
2.	**несл́ше**	**несл́сте**	**несл́ста тѣ**
3.	**несл́ше**	**несл́хѫ**	**несл́ста тѣ**

ходи́ти

	једнина	множина	двојина
1.	**хожда́хъ**	**хожда́хомъ**	**хожда́ховѣ** (-**вѣ**)
2.	**хожда́ше**	**хожда́сте**	**хожда́ста** (-**тѣ**)
3.	**хожда́ше**	**хожда́хѫ**	**хожда́ста** (-**тѣ**)

2. Ако се инфинитивна основа завршава на коренски самогласник, при чему се између коренског самогласника и наставка пише **-а-**: **пи́-ти – пїю̀ – пїа́хъ, пѣ-ти – пою̀ – поа́хъ, зна́ти – зна́ю – зна́хъ, кры́ти – кры́ю – кры́хъ.** При томе врши се алтернација суфиксалног самогласника и сугласника у корену јер се између коренског сугласника и наставка ставља *ј*, што се изражава писањем слова **а**: **гна́-ти – гонію̀ – гона́хъ, зва́-ти – зовѹ – зова́хъ, ꙗ́-ти – ѥ́мла́хъ, и-тѝ – йдѹ – йда́хъ, жи́ти – живѹ – жи́вахъ** и други.

Глагол **имѣ́ти – имѣ́ю – имѣ́хъ**, има и сливене облике имперфекта: **има́хъ.**

Од помоћног глагола **бы́ти** имперфекат гласи:

	једнина	множина	двојина
1.	**бя́хъ**	**бя́хомъ**	**бя́ховѣ** (-**ховѣ**)
2.	**бя́ше**	**бя́сте**	**бя́ста** (-**стѣ**)
3.	**бя́ше**	**бя́хѫ**	**бя́ста** (-**стѣ**)

Употреба. Имперфекат је обележен значењем доживљености: означава радњу која се вршила у прошлости лица која су присуствовала њеном вршењу.

Указује на несвршеност или дуготрајност радње у прошлости:

Живо́тъ во гро́бѣ возлежа́ше, ѝ печа́ть на ка́менѝ надлежа́ше: ꙗ̑кѡ цр҃ь спа́ ꙗ̀ше во́нни стрежа́хѫ хр҃та̀... (Седалан по другој стихологији, глас 6)

Или на повратност радње:

Ѝ хожда́ста роди́телѧ е̑гѡ̀ на вса́ко лѣ́то во і҆ерѹсали́мъ, въ пра́зникъ па́схи. (Лука 2, 41)

На почетак радње у прошлости:

Іи҃съ же и҆дѧ́ше съ ни́ми. (Лука 7, 6)

Вежбања.

1. Укажите на облик имперфекта (лице, број) и одредите инфинитив.
   жи́знь во гро́бѣ возлежа́ше, и҆ печа́ть на ка́мени надлежа́ше, ꙗ҆́кѡ царѧ̀ спѧ́ща во́ини стрежа́хꙋ х҃рта̀: и҆ а҆гг҃ли сла́вѧхꙋ, ꙗ҆́кѡ бг҃а безсме́ртна, жены̀ же взыва́хꙋ: воскре́се гдⷭ҇ь, подаѧ̀ мі́рови ве́лїю ми́лость (Сједален васкрсан, гл. 7).
2. Одредите облик имперфекта и инфинитив датог глагола.
   крещáшесѧ ----------
   ловлѧ́хꙋ ----------
   вопїѧ́ста ----------
   бѧ́ше ----------
   и҆мѣ́ѧхова ----------
   ходѧ́хъ ----------
3. Ставите уместо инфинитива одговарајући облик имперфекта.
   всѝ же вѣ́ровавшїи (бы́ти) --------- вкꙋ́пѣ, и҆ (и҆мѣ́ти) ---------- всѧ̑ ѻ҆́бща (ДА 2, 44)
   а҆гг҃лъ бо гдⷭ҇ень на всѧ́ко лѣ́то (сходи́ти) ---------- въ кꙋпѣ́ль, и҆ (возмꙋща́ти) ---------- во́дꙋ (Јн 5, 3)
4. Конјугирајте у имперфекту глаголе и҆збавлѧ́ти, рещѝ, зва́ти.

Провери своје знање!
Какву радња се исказује имперфектом?
У којим случајевима се имперфекат образује од инфинитивне основе?
У којим случајевима се имперфекат образује од презентске основе?
Када се и у којим облицима јавља тзв. епентетско *л*?
У које се гласове алтернирају д, з, с, т?
Да ли се у текстовима могу срести облици имперфекта и без алтернације?
Како образују имперфекат глаголи на -щи?

Партицип презента активни

Партицип презента активни се образује од глагола несвршенога вида. Означава глаголску радњу која се врши напоредо са радњом предиката. Одговара српском глаголском прилогу садашњег времена.

Образује се од 3. л. мн презента, одбије се наставак -тъ, и на основу која остане додају се наставци партиципа.

Од глагола I (-е-) врсте образује се додавањем наставака:

	м. р.	ж. р.	ср. р.
неодређени вид	-щъ/-щь, -ы	-щи	-ще/-щъ
одређени вид	-ый (-щїй)	-щаѧ	-щее

Глаголи II (-ne-) врсте немају овај партицип, јер у ову презентску врсту улазе глаголи свршенога вида.

Од глагола III (-je-) и IV (-i-) врсте образује се додавањем наставака:

	м. р.	ж. р.	ср. р.
неодређени вид	-ѧ	-ци	-ѧ/-цѧ
одређени вид	-ѧй (-цїй)	-цаѧ	-цее

нестѝ			моли́ти		
несу́щь	несу́щи	несу́ще	моля̀	моля́щи	моля̀
несы́й (несу́щїй)	несу́щаѧ	несу́щее	моля́й (моля́щїй)	моля́щаѧ	моля́щее

Код глагола III (-je-) врсте, основа за образовање м. и ср. р. неодређеног вида и краћег облика м. р. одређенога вида добија се одбијањем наставка -ютъ: оу̑повда́ти — оу̑повда́-ютъ. Остали облици образују се од основе која се добија одбацивањем наставка -тъ.

неодређени вид: оу̑повда́ѧ оу̑повда́ющи оу̑повда́ѧ
одређени вид: оу̑повда́ѧй (оу̑повда́ющїй) оу̑повда́ющаѧ оу̑повда́ющее

Код глагола IV (-i-) врсте одбијањем наставка -тъ добија се партицип м. и ср. р. неодређеног вида: творѝти — творя́ - тъ

неодређени вид: творя̀ творя́щи творя̀ / творя́щъ
одређени вид: творя́й (творя́щїй) творя́щаѧ творя́щее

Код глагола са старом основом на к, г, х уместо наставка -ый пише се -їй: могі́й (<моцѝ), рекі́й (<рецѝ).

Неодређени вид

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	оу̑повда́ѧ	оу̑повда́ющи	оу̑повда́ющe, оу̑повда́ѧ
Г	оу̑повда́ющa	оу̑повда́ющи	оу̑повда́ющa
Д	оу̑повда́ющꙋ	оу̑повда́ющи	оу̑повда́ющꙋ
А	оу̑повда́ющъ, -щѧ	оу̑повда́ющꙋ	оу̑повда́ющe, оу̑повда́ѧ
В	оу̑повда́ѧ	оу̑повда́ющи	оу̑повда́ющe, оу̑повда́ѧ
И	оу̑повда́ющимъ	оу̑повда́ющею	оу̑повда́ющимъ
Л	оу̑повда́ющемъ	оу̑повда́ющи	оу̑повда́ющемъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	оу̑повда́ющe	оу̑повда́ющѧ, -вда́ющe, -щы	оу̑повда́ющa
Г	оу̑повда́ющихъ	оу̑повда́ющихъ	оу̑повда́ющихъ
Д	оу̑повда́ющымъ	оу̑повда́ющымъ	оу̑повда́ющымъ
А	оу̑повда́ющихъ, -щѧ	оу̑повда́ющихъ, оу̑повда́ющѧ	оу̑повда́ющa
В	оу̑повда́ющe	оу̑повда́ющѧ, -вда́ющe, -щы	оу̑повда́ющa
И	оу̑повда́ющими	оу̑повда́ющими	оу̑повда́ющими
Л	оу̑повда́ющихъ	оу̑повда́ющихъ	оу̑повда́ющихъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	оу̂пова̂юща	оу̂пова́ющы, оу̂пова́ющѣ	оу̂пова́ющы, оу̂пова́ющѣ
Г	оу̂пова̂ющꙋ	оу̂пова̂ющꙋ	оу̂пова̂ющꙋ
Д	оу̂пова́ющима, -ема	оу̂пова́ющима, -ема	оу̂пова́ющима, -ема
А	оу̂пова̂юща	оу̂пова́ющы, оу̂пова́ющѣ	оу̂пова́ющы, оу̂пова́ющѣ
В	оу̂пова̂юща	оу̂пова́ющы, оу̂пова́ющѣ	оу̂пова́ющы, оу̂пова́ющѣ
И	оу̂пова́ющима, -ема	оу̂пова́ющима, -ема	оу̂пова́ющима, -ема
Л	оу̂пова̂ющꙋ	оу̂пова̂ющꙋ	оу̂пова̂ющꙋ

Одређени вид

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	оу̂пова́ѧй	оу̂пова́ющаѧ	оу̂пова́ющее
Г	оу̂пова́ющагѡ	оу̂пова́ющїѧ	оу̂пова́ющагѡ
Д	оу̂пова́ющемꙋ	оу̂пова́ющей	оу̂пова́ющемꙋ
А	оу̂пова́ющїй, -аго	оу̂пова́ющꙋю	оу̂пова́ющее
В	оу̂пова́ѧй	оу̂пова́ющаѧ	оу̂пова́ющее
И	оу̂пова́ющимъ	оу̂пова́ющею	оу̂пова́ющимъ
Л	оу̂пова́ющемъ	оу̂пова́ющей	оу̂пова́ющемъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	оу̂пова́ющїи	оу̂пова́ющыѧ	оу̂пова̂ющаѧ
Г	оу̂пова́ющихъ	оу̂пова́ющихъ	оу̂пова́ющихъ
Д	оу̂пова́ющымъ	оу̂пова́ющымъ	оу̂пова́ющымъ
А	оу̂пова́ющыѧ, -ихъ	оу̂пова́ющыѧ, -ихъ	оу̂пова̂ющаѧ
В	оу̂пова́ющїи	оу̂пова́ющыѧ	оу̂пова̂ющаѧ
И	оу̂пова́ющими	оу̂пова́ющими	оу̂пова́ющими
Л	оу̂пова́ющихъ	оу̂пова́ющихъ	оу̂пова́ющихъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	оу̂пова̂ющаѧ	оу̂пова́ющїи	оу̂пова́ющїи
Г	оу̂пова̂ющꙋю	оу̂пова̂ющꙋю	оу̂пова̂ющꙋю
Д	оу̂пова́ющима	оу̂пова́ющима	оу̂пова́ющима
А	оу̂пова̂ющаѧ	оу̂пова́ющїи	оу̂пова́ющїи
В	оу̂пова̂ющаѧ	оу̂пова́ющїи	оу̂пова́ющїи
И	оу̂пова́ющима	оу̂пова́ющима	оу̂пова́ющима
Л	оу̂пова̂ющꙋю	оу̂пова̂ющꙋю	оу̂пова̂ющꙋю

Облици неодређеног вида ретко се срећу у текстовима. Само у номинативу једнине и множине и акузативу множине неодређеног вида срећу се посебни наставци.

Глагол є҆́смь образује партицип презента актива од другог корена: сы́й (сꙋ́щїй), сꙋ́щаѧ, сꙋ́щее.

После непчаних сугласника у облицима множине написано је ы уместо и: оу̂пова́ющыѧ.

Партицип презента пасива

Партицип презента пасива образује се од прелазних глагола несвршеног вида. У српском је сачуван само у појединачним примерима (лаком, питом). Често се преводи придевима са завршетком на -ив, -љив.

Образује се од 1. л. мн презента и наставака:

	м. р.	ж. р.	ср. р.
неодређени вид	-мь (-мъ)	-ма	-мо
одређени вид	-мый	-маѧ	-мое

нестѝ			зна́ти		
несо́мь	несо́ма	несо́мо	зна́емь	зна́ема	зна́емо
несо́мый	несо́маѧ	несо́мое	зна́емый	зна́емаѧ	зна́емое

Неодређени вид

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	ведо́мь	ведо́ма	ведо́мо
Г	ведо́ма	ведо́мы	ведо́ма
Д	ведо́мꙋ	ведо́мѣ	ведо́мꙋ
А	ведо́мь, ведо́ма	ведо́мꙋ	ведо́мо
В	ведо́ме	ведо́ма	ведо́мо
И	ведо́мымъ	ведо́мою	ведо́мымъ
Л	ведо́мѣ	ведо́мѣ	ведо́мѣ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	ведо́мн	ведо́мы	ведо́ма
Г	ведо́мыхъ	ведо́мыхъ	ведо́мыхъ
Д	ведо́мымъ	ведо́мымъ	ведо́мымъ
А	ведо́мыхъ, -о́мы	ведо́мыхъ, -о́мы	ведо́ма
В	ведо́мн	ведо́мы	ведо́ма
И	ведо́мы	ведо́мымн	ведо́мы
Л	ведо́мыхъ	ведо́мыхъ	ведо́мыхъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	ведо́ма	ведо́мѣ	ведо́мѣ
Г	ведо́мꙋ	ведо́мꙋ	ведо́мꙋ
Д	ведо́мыма	ведо́мыма	ведо́мыма
А	ведо́ма	ведо́мѣ	ведо́мѣ
В	ведо́ма	ведо́мѣ	ведо́мѣ
И	ведо́мыма	ведо́мыма	ведо́мыма
Л	ведо́мꙋ	ведо́мꙋ	ведо́мꙋ

Одређени вид

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	ведо́мый	ведо́маѧ	ведо́мое
Г	ведо́магѡ	ведо́мыѧ	ведо́магѡ
Д	ведо́момꙋ	ведо́мѣй, -ой	ведо́момꙋ
А	ведо́мый, -аго	ведо́мꙋю	ведо́мое
В	ведо́мый	ведо́маѧ	ведо́мое
И	ведо́мымъ	ведо́мою	ведо́мымъ
Л	ведо́мѣмъ, -омъ	ведо́мѣй, -ой	ведо́мѣмъ, -омъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	ведо́мїи	ведѡ́мыѧ	ведѡ́маѧ
Г	ведо́мыхъ	ведо́мнхъ	ведо́мыхъ
Д	ведѡ́мымъ	ведѡ́мымъ	ведѡ́мымъ
А	ведѡ́мыѧ, -о́мыхъ	ведѡ́мыѧ, -о́мыхъ	ведѡ́маѧ
В	ведо́мїи	ведѡ́мыѧ	ведѡ́маѧ
И	ведо́мымн	ведо́мымн	ведо́мымн
Л	ведо́мыхъ	ведо́мыхъ	ведо́мыхъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	ведѡ́маѧ	ведо́мѣи	ведо́мѣи
Г	ведѡ́мꙋю	ведѡ́мꙋю	ведѡ́мꙋю
Д	ведо́мыма	ведо́мыма	ведо́мыма
А	ведѡ́маѧ	ведо́мѣи	ведо́мѣи
В	ведѡ́маѧ	ведо́мѣи	ведо́мѣи
И	ведо́мыма	ведо́мыма	ведо́мыма
Л	ведѡ́мꙋю	ведѡ́мꙋю	ведѡ́мꙋю

У м. р. неодређеног вида овај партицип има ортографску особеност: за разлику од истих облика 1. л мн презента облици партиципа се пишу са **ь** на крају. Код глагола -е- и -ne- презентске врсте могући су завршеци **-ѥмъ** и **-омь**.

Датив апсолутни (Dativus absolutus)

Датив апсолутни је чисто словенска конструкција слична латинској конструкцији грчкој конструкцији апсолутни генитив (genitivus absolutus). То је у ствари скраћена споредна временска, узрочна допунска или хипотетична реченица са субјектом који се разликује од субјекта главне реченице. У дативу апсолутном име представља субјекат, а партицип предикат. Овај датив се практично добија када се субјекат у споредној реченици (временској, узрочној и за начин) из номинатива пребаци у датив, а предикат – некада глагол у личном глаголском облику – пребаци у облик партиципа, који због слагања са субјектом стоји у дативу са честим изостављањем везе која их је везивала, али долази и са везом. Датив апсолутни се на српски језик преводи обично временском реченицом тако што се субјекат из датива пребаци у номинатив, испред њега се ставља речца *када* или *пошто*, а партицип се пребаци у неодређени глаголски облик.

Вежбања.

1. Одредите падеж, број, род, вид и инфинитив партиципских облика.
   и҆ возврати́шасѧ па́стырїе, сла́вѧще и҆ хва́лѧще бг҃а ѡ҆ всѣ́хъ, ꙗ҆̀же слы́шаша и҆ ви́дѣша, ꙗ҆́коже гл҃го́лано бы́сть къ ни̑мъ (Лк 2, 20)
   і҆ерꙋсали́мъ бꙋ́детъ попира́емь ꙗ҆зы́ки (Лк 21, 24)
   и҆ и҆сходѧ́щꙋ є҆мꙋ̀ ѿ це́ркве, глаго́ла є҆мꙋ̀ є҆ди́нъ ѿ оу҆ч҃нкъ є҆гѡ: оу҆ч҃тлю, ви́ждь ... (Мк 13, 1)
   и҆ па́дъ на зе́млю, слы́ша гла́съ, глаго́лющь є҆мꙋ̀ са́ѵле, са́ѵле, что̀ мѧ̀ го́ниши (ДА 9, 4).
2. Подвуците облике партиципа презента активног и пасивног.
   лю́бѧщи
   зна́емый
   но́щи
   хвали́мый
   ѿврещѝ
   до́брый
3. Образујте облике партиципа презента активног и пасивног од глагола рещѝ, вѣ́ровати и твори́ти.

Провери своје знање!

Како се образује партицип презента активни?

Да ли су исти наставци за све глаголе?

Како се образује партицип презента активни од глагола -је- и -і- врсте?

Како гласи партицип презента активни од глагола є҆́смь?

Како се образује партицип презента пасивни?

На који начин се разликује номинатив једнине м. р. неодређеног вида партиципа презента пасива и 1. л. множине презента?

Да ли су сачувани ови партиципи у српском језику?

Партицип претерит активни први

Партицип претерит активни први образује се обично од свршених глагола а означава радњу која се догодила пре неке друге радње. Одговара српском глаголском прилогу прошлом.

Образује се од **инфинитивне** основе и наставака.

Ако се инфинитивна основа завршава на самогласник, додају се наставци:

	м. р.	ж. р.	ср. р.
неодређени вид	-въ	-вши	-въ
одређени вид	-вый (-вшїй)	-вшаѧ	-вшее

дѣ́лати

дѣ́лавъ	дѣ́лавши	дѣ́лавъ
дѣ́лавый (дѣ́лавшїй)	дѣ́лавшаѧ	дѣ́лавшее

Ако се инфинитивна основа завршава на сугласник, додају се наставци:

	м. р.	ж. р.	ср. р.
неодређени вид	-ъ	-ши	-ъ / -ше
одређени вид	-ый (-шїй)	-шаѧ	-шее

нестѝ

не́съ **не́сши** **не́съ**

несы́й (не́сшїй) **не́сшаѧ** **не́сшее**

Глаголи 2. (-ne-) врсте овај партицип образују и од инфинитивне и од глаголске основе: **воскреснꙋ́ти - воскреснꙋ́въ / воскре́съ, воскре́сши; воздви́гнꙋти - воздви́гнꙋвъ / воздви́гъ, воздви́гши.**

Глаголи 4. (-i-) врсте овај партицип образују и од инфинитивне и од презентске основе. Када се образује од *презентске* основе, у номинативу м. р. неодређеног вида јавља се наставак **-ь** и може доћи, где су створени услови, до алтернације сугласника. У номинативу једнине м. р. одређенога вида уместо наставка **-ый** јавља се **-ей**: **и̑спроси́ти - и̑спро́шь / и̑спроше́й; возвѣсти́ти - возвѣ́щь / возвѣ́щей; роди́тисѧ - ро́ждьсѧ / рожде́йсѧ; возлюби́ти - возлю́бль / возлюбле́й.**

сотвори́ти

сотво́рь **сотво́р(ь)ши** **сотво́рь**

сотворе́й **сотво́р(ь)шаѧ** **сотво́р(ь)шее**

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	не́съ	не́сши	не́съ, не́сше
Г	не́сша	не́сши	не́сша
Д	не́сшꙋ	не́сши	не́сшꙋ
А	не́сшъ, -а	не́сшꙋ	не́съ, не́сше
В	не́съ	не́сши	не́съ, не́сше
И	не́сшимъ	не́сшею	не́сшимъ
Л	не́сшемъ	не́сши	не́сшемъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	не̑сше	не́сшѧ	не̑сша
Г	не́сшихъ	не́сшихъ	не́сшихъ
Д	не́сшымъ	не́сшымъ	не́сшымъ
А	не́сшихъ, не́сшѧ	не́сшихъ, не́сшѧ	не̑сша
В	не̑сше	не́сшѧ	не̑сша
И	не́сшими	не́сшими	не́сшими
Л	не́сшихъ	не́сшихъ	не́сшихъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	не̑сша	не̑сши, не̑сшѣ	не̑сши, не̑сшѣ
Г	не̑сшꙋ	не̑сшꙋ	не̑сшꙋ
Д	не́сшима, -ема	не́сшима, -ема	не́сшима, -ема
А	не̑сша	не̑сши, не̑сшѣ	не̑сши, не̑сшѣ

В	нѣ́сша	нѣ́сшн, нѣ́сшѣ	нѣ́сшн, нѣ́сшѣ
И	не́сшима, -ема	не́сшима, -ема	не́сшима, -ема
Л	нѣ́сшѹ	нѣ́сшѹ	нѣ́сшѹ

Одређени вид

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	не́сый, не́сшїй	не́сшаѧ	не́сшее
Г	не́сшагѡ	не́сшїѧ	не́сшагѡ
Д	не́сшемѹ	не́сшей	не́сшемѹ
А	не́сшїй, не́сшаго	не́сшѹю	не́сшее
В	не́сый, не́сшїй	не́сшаѧ	не́сшее
И	не́сшимъ	не́сшею	не́сшимъ
Л	не́сшемъ	не́сшей	не́сшемъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	не́сшїн	не́сшыѧ	нѣ́сшаѧ
Г	не́сшихъ	не́сшихъ	не́сшихъ
Д	не́сшымъ	не́сшымъ	не́сшымъ
А	не́сшыѧ, -нхъ	не́сшыѧ, -нхъ	нѣ́сшаѧ
В	не́сшїн	не́сшыѧ	нѣ́сшаѧ
И	не́сшимн	не́сшимн	не́сшимн
Л	не́сшихъ	не́сшихъ	не́сшихъ

	м. р.	ж. р.	ср. р.
Н	нѣ́сшаѧ	не́сшїн	не́сшїн
Г	нѣ́сшѹю	нѣ́сшѹю	нѣ́сшѹю
Д	не́сшима	не́сшима	не́сшима
А	нѣ́сшаѧ	не́сшїн	не́сшїн
В	нѣ́сшаѧ	не́сшїн	не́сшїн
И	не́сшима	не́сшима	не́сшима
Л	нѣ́сшѹю	нѣ́сшѹю	нѣ́сшѹю

Глаголи **нача́ти, ѩ̑ти, распѧ́ти** добијају суфикс **-ш-** пред којим се јусови **ѧ, ѧ** деле на самогласник и сугласник: **нача́ти - наче́нъ, наче́нши; ѩ̑ти - ѧ̑мъ, ѧ̑мши; распѧ́ти - распе́нъ, распе́нши; прїѧ́ти - прїе́мъ, прїе́мши** и **прїи́мъ, прїи́мши.**

Глаголи на **-сти** и **-ши** образују овај партицип од старе инфинитивне основе: **па́сти - па́дъ, па́дши; рещѝ - ре́къ, ре́кши; ѡ̑блещѝ - ѡ̑бло́къ, ѡ̑бло́кши / ѡ̑блёкъ, ѡ̑блёкши.**

па́сти			**рещѝ**		
па́дъ	**па́дши**	**па́дъ**	**ре́къ**	**ре́кши**	**ре́къ**
падыи́	**падша́ѧ**	**падше́е**	**рекі́й**	**рекша́ѧ**	**рекше́е**

Код још неких глагола овај партицип се образује од друге основе, нпр.: **и̑тѝ - ше́дъ, ше́дши; прїи́тѝ - прише́дъ, прише́дши; оу̑гнѹ́ти - оу̑гло́пъ, оу̑гло́пши** (од **оу̑мре́ти - оу̑ме́ръ, оу̑ме́ршн**) итд.

Партицип претерит активни други (партицип перфекта)

Партицип перфекта у српском језику представља глаголски придев радни или прошли. Преводи се радним глаголским придевом. Овај партицип се не мења по падежима, већ има род и број.

Образује се од инфинитивне основе, а код глагола 2. (-ne-) врсте и од глаголске, и наставака:

	м. р.	ж. р.	ср. р.
једн.	-лъ	-ла	-ло
множ.	-ли	-ли	-ли
двој.	-ла	-ли	-ли

нестѝ			хвали́ти		
не́слъ	не́сла	не́сло	хвали́лъ	хвали́ла	хвали́ло
неслѝ	неслѝ	неслѝ	хвали́ли	хвали́ли	хвали́ли
несла̑	неслѝ	неслѝ	хвали̑ла	хвали̑ли	хвали̑ли

Сугласници д, т пред наставком -л- испадају: вестѝ - ве́лъ; ѡ̑брѣстѝ - ѡ̑брѣ́лъ; сѣ́сти - сѣ́лъ.

Још неки глаголи образују партицип перфекта од друге или старе основе, нпр: и̑тѝ - ше́лъ, шла̀, шло̀; оу̑мре́ти - оу̑ме́рлъ.

Партицип перфекта се у црквенословенском језику, као и у српском, не користи самостално, већ у саставу сложених глаголских облика.

Партицип претерит пасивни

Употребљава се за творбу пасивног стања. Одговара српском трпном глаголском придеву. Образује се од инфинитивне основе и наставака.

Ако се инфинитивна основа завршава на а (ѣ), додају се наставци:

			м. р.	ж. р.	ср. р.
			-нъ	-на	-но
сдѣ́лати			ви́дѣти		
сдѣ́ланъ	сдѣ́лана	сдѣ́лано	ви́дѣнъ	ви́дѣна	ви́дѣно

Ако се инфинитивна основа завршава на сугласник, додају се наставци:

			м. р.	ж. р.	ср. р.
			-енъ	-ена	-ено
нестѝ			рещѝ		
несе́нъ	несе́на	несе́но	рече́нъ	рече́на	рече́но

На овај начин образују партицип глаголи на -сти, -щи, при чему се користи стара основа глагола, а задњонепчани к, г умекшавају се пред наставком у ч, ж: вестѝ -веде́нъ, веде́на, веде́но; возмощѝ - возмо́женъ, возмо́жена, возмо́жено.

Ако се инфинитивна основа завршава на ы, ѧ, р, додају се наставци:

м. р.	ж. р.	ср. р.
-тъ	-та	-то

простéрти скры́ти

простéртъ простéрта простéрто скры́тъ скры́та скры́то

На овај начин образују овај партицип и глаголи: ꙗ҆́ти - ꙗ҆́тъ, ꙗ҆́та, ꙗ҆́то; начáти - нáчатъ, нáчата, нáчато; распѧ́ти - распѧ́тъ, распѧ́та, распѧ́то.

Код глагола са основом - кореном на -ы-, пред наставком партиципа -ы- може прећи у -ов-: оу҆мы́ти - оу҆мы́тъ и оу҆мовéнъ, -а, -о; скры́ти - скры́тъ и сокровéнъ, -а, -о.

Код глагола 4. (-i-) врсте овај партицип се образује од презентске основе (важе и сва правила речена код презента) и наставака:

	м. р.	ж. р.	ср. р.
	-енъ	- ена	-ено

роди́ти оу҆моли́ти

рождéна рождéна рождéно оу҆молéнъ оу҆молéна оу҆молéно

Глаголи 2. (-ne-) врсте приликом образовања партиципа претерита пасива, као и код аориста, некада губе секвенцу -нꙋ- а некада је чувају. Када чувају секвенцу -нꙋ-, на основу се могу додати наставци -тъ, -та, -то: подви́гнꙋти - подви́гнꙋтъ. Када се секвенца -нꙋ- губи или се или се алтернира са -нов-, додају се наставци -енъ, -ена, -ено: пости́гнꙋти - пости́женъ и постигновéнъ; ѿри́нꙋти - ѿри́нꙋтъ и ѿриновéнъ. Од глагола оу҆снꙋ́ти партицип претерита пасива гласи оу҆спéнъ, оу҆спéна, оу҆спéно.

Додавањем наставка -їе на облик мушког рода партиципа претерита пасива образује се *глаголска именица*: оу҆спéнїе (<оу҆спéн - їе), оу҆молéнїе, рождéнїе, распѧ́тїе итд. Глаголска именица је средњега рода и деклинира се по -jo- основама.

Вежбања.

1. Одредите падеж, број, род, вид и инфинитив партиципских облика.
   слы́шавъ любóвъ твоѭ̀ и҆ вѣ́рꙋ (Филим 5)
   и҆ совершéнъ вáшъ дх҃ъ и҆ дꙋша̀ и҆ тѣ́ло непорóчно въ пришéствїе гд҃а нáшегѡ... (1 Сол 5, 23)
   гдѣ̀ є҆́сть рождéйсѧ цáрь і҆ꙋдéйскїй (Мт 2, 2)
   блажéни не ви́дѣвшїи и҆ вѣ́ровавше (Јн 20, 29).
2. Одредите друге облике партиципа претерита активног или пасивног.
   Пример: воскреснꙋ́въ - воскрéсъ.
   воздви́гнꙋвъ ----------
   скры́тъ ----------
   дѣ́лавшїй ----------
   возлю́бль ----------
   постигновéнъ ----------
   ѡ҆блéкъ ----------
3. Образујте облике партиципа претерита активног и пасивног од глагола рещѝ, воскреснꙋ́ти и возлюби́ти.

Провери своје знање!

Како се образује партицип претерита активни I од глагола -ne- врсте, а како од глагола -i- врсте?

У коме се облику партиципа претерита активног I јавља наставак -ей ?

Да ли приликом образовања партиципа претерита активног I долази до алтернације сугласника?

Од које основе се образује партицип претерита активни I од глагола на **-сти** и **-щи**?

Како се образује партицип претерита активни II од глагола -ne- врсте?

Како гласи партицип претерита активни II од глагола **и҆тѝ**?

Како се образује партицип претерита пасивни од глагола на **-сти** и **-щи**?

Како се образује партицип претерита пасивни од глагола -ne- врсте, а како од глагола -i- врсте?

Како се добија глаголска именица средњег рода?

Перфекат

Перфекат означава радњу која се вршила у прошлости, која се вршила или завршила пре оног времена када се о њој говори.

Перфекат се састоји из партиципа претерита активног II и облика презента помоћног глагола **є҆́смь.**

	једнина	множина	двојина
1.	**не́слъ, -а̀, -о̀ є҆́смь**	**неслѝ є҆смы̀**	**несла̑, -ѝ є҆сва̀, (-вѣ̀)**
2.	**не́слъ, -а̀, -о̀ є҆сѝ**	**неслѝ є҆стѐ**	**несла̑, -ѝ є҆ста̀, (-тѣ̀)**
3.	**не́слъ, -а̀, -о̀ є҆́сть**	**неслѝ сꙋ́ть**	**несла̑, -ѝ є҆ста̀, (-тѣ̀)**

Облик помоћног глагола може стајати како испред, тако и после глагола радње (**не́слъ є҆́смь - є҆́смь не́слъ**).

Перфекат се обично користи у дијалогу, у разговору два лица, и то углавном у 2. л. једнине.

Облици перфекта могу се преводити на српски језик глаголима како свршеног вида, тако и несвршеног: **оу҆чи́тель прише́лъ є҆́сть** (свр. в.), **и҆ глаша́етъ тѧ̀** (Јн 11,28).

Када се перфектом исказује одрицање користе се одрични облици помоћног глагола (**нѣ́смь, нѣ́си**): **ѻ҆трокови́ца нѣ́сть оу҆мерла̀, но спи́тъ.**

Плусквамперфекат

Плусквамперфекат изражава такву радњу у прошлости која је претходила другој радњи у прошлости. У граматикама често се назива *давнопрошлим* временом. Састоји се из партиципа претерита активног II и облика имперфекта или старијег облика аориста помоћног глагола **бы́ти**.

	једнина	множина	двојина
1.	**не́слъ, -а̀, -о̀ бѧ́хъ, бѣ́хъ**	**неслѝ бѧ́хомъ, бѣ́хомъ**	**несла̑, -ѝ бѧ́хова, бѣ́хова (-ховѣ̀)**
2.	**не́слъ, -а̀, -о̀ бѧ́ше, бѣ̀**	**неслѝ бѧ́сте, бѣ́сте**	**несла̑, -ѝ бѧ́ста, бѣ́ста (-стѣ̀)**

3.	**не́слъ, -ѧ, -о҃ бѫ́ше, бѣ́**	**несл҃и бѫ́хѹ, бѣ́хѹ**	**несл҃а, -и҃ бѫ́ста, бѣ́ста (-ста́)**

Потенцијал (погодбени начин)

Потенцијал је глаголски начин којим се исказује могућност да се врши или изврши глаголска радња.

Погодбени начин – потенцијал – састоји се из партиципа претерита активног II и облика аориста помоћног глагола **бы́ти**.

	једнина	множина	двојина
1.	**не́слъ, -ѧ, -о҃ бы́хъ**	**несл҃и бы́хомъ**	**несл҃а, -и҃ бы́ховѣ (-вѣ́)**
2.	**не́слъ, -ѧ, -о҃ бы҃**	**несл҃и бы́сте**	**несл҃а, -и҃ бы́ста (-та́)**
3.	**не́слъ, -ѧ, -о҃ бы҃**	**несл҃и бы́ша**	**несл҃а, -и҃ бы́ста (-та́)**

Облик аориста глагола **бы́ти** у 2. и 3. л. јд гласи **бы́стъ, бы҃**. Облик **бы҃** користи се у образовању потенцијала.

Некад у састав облика потенцијала улази и глагол **є҆смь** у презенту: **ꙗ҆́кѡ а҆́ще бы҃ восхотѣ́лъ є҆сѝ же́ртвы, да́лъ бы́хъ оу҆́бѡ** (Пс 50, 18).

Футур I

А. Код глагола свршеног вида наставци будућег времена подударају се с наставцима садашњег времена. Може се рећи да облици садашњег времена глагола свршеног вида у зависности од контекста добијају значење или садашњег времена или будућег времена. Означава радњу која ће се вршити и завршити у будућности. Назива се и *просто будуће* време.

Б. Код глагола несвршеног вида футур I гради се слагањем облика презента помоћних глагола **и҃мѣ́ти**, **нача́ти**, **хотѣ́ти** и инфинитива основног глагола несвршеног вида. Означава радњу која ће се вршити у будућности, али није назначено да ли ће се и завршити. Назива се и *сложено будуће* време.

	једнина	множина	двојина
1	**и҃мамъ хвали́ти**	**и҃мамы хвали́ти**	**и҃мава (-вѣ́) хвали́ти**
2	**и҃маши хвали́ти**	**и҃мате хвали́ти**	**и҃мата (-та́) хвали́ти**
3	**и҃матъ хвали́ти**	**и҃мѹтъ хвали́ти**	**и҃мата (-та́) хвали́ти**

Футур II

Означава радњу која ће се десити у будућности пре неке друге радње, и зато се зове и *предбудуће* време или *будуће свршено* време. Прилично се ретко појављује у црквенословенском језику. Употребљава се и у зависним реченицама с везником **а҆ще**. За образовање футура II користе се углавном глаголи несвршенога вида.

Састоји се из партиципа претерита активног II и облика презента помоћног глагола **бы́ти**.

	једнина	множина	двојина
1.	**не́слъ, -ѧ, -о҆ бу́ду**	**несли҆ бу́демъ**	**несла҆, -и҆ бу́дева (-вѣ)**
2.	**не́слъ, -ѧ, -о҆ бу́деши**	**несли҆ бу́дете**	**несла҆, -и҆ бу́дета (-тѣ)**
3.	**не́слъ, -ѧ, -о҆ бу́детъ**	**несли҆ бу́дутъ**	**несла҆, -и҆ бу́дета (-тѣ)**

Вежбања.

1. Укажите на облик глагола и одредите инфинитив.
   возне́слсѧ є҆сѝ во сла́вѣ, хр҃е бж҃е на́шъ... (Тропар Вазнесења Господњега)
   а҆ще ѿ ми́ра бы́сте бы́ли, ми́ръ оу҆бw свое҆ люби́лъ бы҄ (Јн 15, 19)
   и҆ мно́зи лжепророцы́ востаⷭ́нутъ и҆ прельстⷭ́тъ мнẃгїа (Мт 24, 11)
   и҆ тогда҆ на́чнеши со стыдо́мъ послѣ́днее мѣ́сто держа́ти (Лк 14, 9)
   и҆ а҆ще грѣ́хи҆ бу́детъ сотвори́лъ, ѿпу́стѧтсѧ є҆му́ (Јак 5, 15).
2. Одредите облик и инфинитив датог глагола.
   воплоти́лсѧ є҆сѝ ----------
   прише́лъ бѣ́ ----------
   вѣ́дала е҆́сть ----------
   пришли҆ бо́ху ----------
   начну́тъ роуга́тисѧ ----------
   ца́рствовали бу́демъ ----------
3. Конјугирајте у перфекту глаголе **ѡ҆блещи҆, люби́ти.**

Провери своје знање!

Како се образује будуће време од глагола свршеног вида, а како од глагола несвршенога вида?

Какво временско значење има плусквамперфекат?

Који се облици помоћног глагола користе када се перфектом исказује одрицање?

Императив (заповедни начин)

Глаголски начин је граматичка категорија глагола којом се изражава однос садржине исказа према стварности.

Императив је глаголски начин којим се исказује жеља или заповест да се врши или изврши радња. Једна „врста“ императива је и молитвено обраћање, и то је тзв. *молбени* или *жељени императив*. Када једно лице позива друге да заједнички делају, а то се исказује неким видом заповести, онда је реч о *императиву заједничког деловања*. Императив заједничког деловања исказује се 1. лицем множине и двојине. Тако нпр.

почетна прозба „велике јектеније“ **ми́ромъ гдⷭ̃ помо́лимсѧ** означава позив на заједничку молитву. Он се среће у богослужбеној поезији.

Императив се образује од презентске основе.

За образовање императива од глагола I (-e-) и II (-ne-) врсте додају се наставци:

	једнина	множина	двојина
1.	- /	**-емъ**	**-ева (-вѣ)**
2.	**-и**	**-ите**	**-ита (-тѣ)**
3.	да + 3. л. јд презента	да + 3. л. мн презента	**-ита (-тѣ)**

За образовање императива од глагола III (-je-) и IV (-i-) врсте додају се наставци:

	једнина	множина	двојина
1.	- /	**-имъ**	**-ива (-вѣ)**
2.	**-и, -й**	**-ите, -йте**	**-ита (-тѣ)**
3.	да + 3. л. јд презента	да + 3. л. мн презента	**-ита (-тѣ)**

и҃ти҇

	једнина	множина	двојина
1.	/	**и҃демъ**	**и҃дева (-вѣ)**
2.	**и҃ди҇**	**и҃ди́те**	**и҃ди́та (-тѣ)**
3.	**да и҃де́тъ**	**да и҃ду́тъ**	**и҃ди́та (-тѣ)**

люби́ти

	једнина	множина	двојина
1.	/	**люби́мъ**	**лю́бива (-вѣ)**
2.	**люби҇**	**люби́те**	**люби́та (-тѣ)**
3.	**да люби҇тъ**	**да люба́тъ**	**люби́та (-тѣ)**

Као и у српском језику, тако и у црквенословенском језику по правилу нема облика императива за 1. лице једнине. Глаголи у императиву имају облике 2. л. једнине, 1. и 2. множине и двојине. У црквенословенским текстовима најчешће су заступљени облици 2. л. сва три броја.

Ако се презентска основа завршава на самогласник, за 2. л. јд императива додаје се наставак **-й**: **пѣ́ти - по́й, по́йте.**

Глаголи прве презентске врсте у старословенском језику у облицима множине и двојине императива имали су суфикс **-ѣ-**. У црквенословенском јеванђелском тексту понегде се срећу облици са овим суфиксом:

О҆нъ же рече҇ и҃мъ: се҇ восходя́щема ва́ма во гра́дъ, сря́щетъ вы҇ челове́ка, въ скуде́льницѣ во́ду носѧ́: по не́мъ и҃дѣ́та въ до́мъ, во́ньже вхо́дитъ. И҃ рцѣ́та до́му влады́цѣ:

глаго́летъ тебѣ̀ ѹ҆чи́тель, гдѣ̀ є҆́сть ѻ҆би́тель, и҆дѣ́же па́схꙋ со ѹ҆ченикѝ мои́ми снѣ́мъ; (Лука 22, 10-11)

За исказивање 3. л. императива користи се речца да са одговарајућим обликом презента или футура I (простог будућег времена). Речца да употребљава се и као везник у значењу „да“, „да би“: сѐ, и҆зы́де сѣ́ѧй, да сѣ́етъ. За исказивање 3. л. јд императива може се користити облик једнак са 2. лицем. У 3. лицу обично се среће глагол бы́ти (2. и 3. л. јд - бꙋ́ди): бꙋ́ди и҆́мѧ гдⷭ҇не бл҃гослови́но ѿ ны́нѣ и҆ до вѣ́ка. У том облику ретко се могу срести и други глаголи: прильпнѝ ѧ҆зы́къ мо́й горта́ни моемꙋ̀ (Пс 136, 6).

У 1. лицу множине императива код глагола прве и друге презентске врсте, наставак се изједначио са завршетком у 1. лицу множине презента. Тако је добијен и облик рце́мъ (од глагола рещѝ), а у презенту гласи рече́мъ.

Од глагола прве презентске врсте облик за 1. лице множине може имати и завршетак -имъ, тако да од глагола созда́ти може гласити сози́ждимъ поред обичнијег облика сози́ждемъ.

Завршетак -имъ у 1. лицу множине задржава се код глагола треће презентске врсте којима се корен завршава вокалом и имају несвршен вид: пои́мъ, и҆мѣ́имъ. Такав завршетак може се наћи и у глагола свршенога вида: воспои́мъ.

И у императиву се среће алтернација. Ако се основа завршава на к, г онда се пред наставком императива ови сугласници мењају у ч, ж или ц, з: рещѝ - рцы̀, да ре́четъ, рце́мъ, рцы́те, да ре́кꙋтъ, рце́ва, рцы́та, рцы́та; помощѝ - помозѝ, помо́жемъ. Ове промене дешавају се према законима прве, односно, друге палатализације.

Глагол и҆ма́ти (и҆мѣ́ти) образује императив од основе и҆мѣ-: и҆мѣ́й итд. : горѣ̀ и҆мѣ́имъ сердца̀.

За исказивање 3. л. императива користи се речца да са одговарајућим обликом презента или футура I (простог будућег времена).

Речца да употребљава се и као везник у значењу „да“, „да би“: сѐ, и҆зы́де сѣ́ѧй, да сѣ́етъ.

Означавање 1. лица једнине императива среће се у црквенословенским текстовима изражено описно помоћу речце да и одговарајућег облика презента.

Овакве конструкције – веза речце да и одговарајућег облика презента у граматикама се називају и **оптативом** или **жељеним начином**.

Жељени начин се, изражавајући специфична значења у односу на императив, јавља као аналитички облик. Он се састоји из речце *да* и одређеног глагола, који се, у зависности од вида, налази у облику садашњег или будућег времена. У самосталним реченицама облици оптатива имају значење заповедног начина, и с тим значењем угласвном се употребљавају у 3. лицу јд, мн или двојине:

Ѻ҆́ч҃е на́шъ, и҆́же є҆сѝ на нб҃сѣ́хъ, да свѧти́тсѧ и҆́мѧ твоѐ: Да прїи́детъ црⷭ҇твїе твоѐ: да бꙋ́детъ во́лѧ твоѧ̀, ꙗ҆́кѡ на нб҃сѝ и҆ на землѝ. Хлѣ́бъ на́шъ насꙋ́щный да́ждь на́мъ дне́сь: И҆ ѡ҆ста́ви на́мъ до́лги на́шѧ, ꙗ҆́кѡ и҆ мы̀ ѡ҆ставлѧ́емъ должникѡ́мъ на́шымъ. И҆ не введѝ на́съ въ напа́сть, но и҆зба́ви на́съ ѿ лꙋка́вагѡ: ꙗ҆́кѡ твоѐ є҆́сть црⷭ҇твїе и҆ си́ла и҆ сла́ва во вѣ́ки, а҆ми́нь. (Матеј 6, 9-13)

Он се разликује од императива пре свега граматичким значењем. Оптатив је свезан више или мање с категоричном побудом, потребом, молбом, саветовањем. У

старословенском језику оптатив је припадао групи граматичких калкова, копирајући старогрчки оптатив. У црквенословенским текстовима оптатив је спојен са семантиком могућности, жеље, циља (те се стога често приближава не само заповедном начину него и савезном начину).

А҆ ꙗ҆́же ѿ вѣ́ры пра́вда, си́це глаго́летъ: да не рече́ши въ се́рдцы твое́мъ: кто̀ взы́детъ на нб҃о; си́рѣчь хрⷭ҇та̀ свести̇̀. (Римљ 10, 6)

Даві́дъ бо глаго́летъ ѡ҆ не́мъ: предзрѣ́хъ гдⷭ҇а предо мно́ю вы́нꙋ, ꙗ҆́кѡ ѡ҆деснꙋ́ю менѐ є҆́сть, да не подви́жꙋсѧ. (Дела Ап 2, 25)

И҆ пристꙋ́пль къ немꙋ̀ и҆скꙋси́тель, речѐ: а҆́ще сн҃ъ є҆сѝ бж҃їй, рцы̀, ꙗ҆́кѡ да ка́менїе сїѐ хлѣ́бы бꙋ́дꙋтъ. (Матеј 4,3)

Вежбања.

1. Укажите на облик императива (лице, број) и одредите инфинитив датог глагола.
   и҆ ѿвѣща́въ і҆и҃съ речѐ и҆́ма: ше́дша возвѣсти́та і҆ѡа́ннꙋ, ꙗ҆̀же ви́дѣста и҆ слы́шаста (Лк 7, 22)
   пресвѧта́ѧ тро́ице, поми́лꙋй на́съ: го́споди, ѡ҆чи́сти грѣхѝ на́шѧ: влады́ко, простѝ беззакѡ́нїѧ на̑ша: свѧты́й, посѣтѝ и҆ и҆сцѣлѝ не́мѡщи на́шѧ и҆́мене твоегѡ̀ ра́ди.
2. Одредите облик императива и инфинитив датог глагола.
   люби́мъ ----------
   держи́те ----------
   рцы́та ----------
   помо́жемъ ----------
   бꙋ́ди ----------
   по́й ----------
3. Конјугирајте у императиву глаголе пла́кати, рещѝ, нестѝ.

   Провери своје знање!
   Од које основе се образује императив?
   Да ли је наставак за 1. л. мн императива једнак за све глаголе?
   Који се сугласници алтернирају у императиву?
   На који начин се исказује 3. л. императива?
   Када се додаје наставак -й у 2. л. јд императива?

Помоћни глаголи

Помоћни глаголи су глаголи који се користе приликом образовања сложених глаголских облика. У црквенословенском језику у ову групу спадају глаголи є҆́смь и бы́ти. У промени, глагол є҆́смь има само облике презента и партиципа презента.

Помоћни глагол є҆́смь

презент	1. є҆́смь	є҆смы̀	є҆сва̀ (-вѣ̀)
	2. є҆сѝ	є҆стѐ	є҆ста̀ (-тѣ̀)
	3. є҆́сть	сꙋ́ть	є҆ста̀ (-тѣ̀)

одрични	1. нѣ́смь	нѣ́смы	нѣ́сва (-вѣ)
облик	2. нѣ́си	нѣ́сте	нѣ́ста (-тѣ)
	3. нѣ́сть	не сꙋ́ть	нѣ́ста (-тѣ)

партицип презента активни

неодређени вид	/	сꙋ́щи	/
одређени вид	сы́й (сꙋ́щїй)	сꙋ́щаѧ	сꙋ́щее

Помоћни глагол бы́ти

презент

1. бꙋ́дꙋ	бꙋ́демъ	бꙋ́дева (-вѣ)
2. бꙋ́деши	бꙋ́дете	бꙋ́дета (-тѣ)
3. бꙋ́детъ	бꙋ́дꙋтъ	бꙋ́дета (-тѣ)

аорист

1. бы́хъ	бы́хомъ	бы́хова (-вѣ)
2. бы̀, бы́стъ	бы́сте	бы́ста (-тѣ)
3. бы̀, бы́стъ	бы́ша	бы́ста (-тѣ)

имперфект

1. бѧ́хъ	бѧ́хомъ	бѧ́хова (-вѣ)
2. бѧ́ше	бѧ́сте	бѧ́ста (-тѣ)
3. бѧ́ше	бѧ́хꙋ	бѧ́ста (-тѣ)

краћи (старији) облик аориста

1. бѣ́хъ	бѣ́хомъ	бѣ́хова (-бѣ)
2. бѣ̀	бѣ́сте	бѣ́ста (-тѣ)
3. бѣ̀	бѣ́хꙋ	бѣ́ста (-тѣ)

партицип презента активни

неодређени вид	/	бꙋ́дꙋщи	/
одређени вид	бꙋ́дый (бꙋ́дꙋщїй)	бꙋ́дꙋщаѧ	бꙋ́дꙋщее

партицип претерит активни I

неодређени вид	бы́въ	бы́вши	бы́въ
одређени вид	бы́вый (бы́вшїй)	бы́вшаѧ	бы́вшее

партицип претерит активни II

бы́лъ	бы́ла	бы́ло

Прво лице двојине презента глагола є҆́смь има и други облик - є҆сма̀, є҆смѣ̀: а҆́зъ и҆ ѻ҆ц҃ъ є҆ди́но є҆сма̀ (Јн 10, 14).

Облици є҆сѝ, є҆́сть после упитних заменица кто̀, что̀ и прилога гдѣ̀ често се појављују као енклитике: что́ є҆сть сїѐ; (Мк 1,27), ты̀ кто́ є҆си; (Јн 1, 19), гдѣ́ є҆сть ѻ҆би́тель; (Лк 22, 11).

Атематски глаголи

У атематске глаголе спадају глаголи **бы́ти (ѥ̃смь), вѣ́дѣти, да́ти, ꙗ̃сти** и **и҆ме́ти**, као и глаголи сложени од њих. Образовање облика презента и императива ових глагола одражава црте старе промене и разликује се од истих облика осталих глагола.

вѣ́дѣти

презент

	једнина	множина	двојина
1.	**вѣ́мъ**	**вѣ́мы**	**вѣ́ва (-вѣ)**
2.	**вѣ́си**	**вѣ́сте**	**вѣ́ста (-тѣ)**
3.	**вѣ́сть**	**вѣ́дѧтъ**	**вѣ́ста (-тѣ)**

императив

	једнина	множина	двојина
1.	-	**вѣ́димъ**	**вѣ́дива (-вѣ)**
2.	**вѣ́ждь**	**вѣ́дите**	**вѣ́дита (-тѣ)**
3.	**да вѣ́сть (вѣ́си)**	**да вѣ́дѧтъ**	**вѣ́дита (-тѣ)**

аорист

	једнина	множина	двојина
1.	**вѣ́дѣхъ**	**вѣ́дѣхомъ**	**вѣ́дѣхова (-вѣ)**
2.	**вѣ́дѣ**	**вѣ́дѣсте**	**вѣ́дѣста (-тѣ)**
3.	**вѣ́дѣ**	**вѣ́дѣша**	**вѣ́дѣста (-тѣ)**

имперфекат

	једнина	множина	двојина
1.	**вѣ́дѧхъ**	**вѣ́дѧхомъ**	**вѣ́дѧхова (-вѣ)**
2.	**вѣ́дѧше**	**вѣ́дѧсте**	**вѣ́дѧста (-тѣ)**
3.	**вѣ́дѧше**	**вѣ́дѧхѫ**	**вѣ́дѧста (-тѣ)**

партицип презента активни:
одређени вид: **вѣ́дый (вѣ́дѧй), вѣ́дѫщѧ, вѣ́дѫщее**

партицип презента пасивни:
неодређени вид: **вѣ́домъ, вѣ́дома, вѣ́домо**
одређени вид: **вѣ́домый, вѣ́домаѧ, вѣ́домое.**

Партиципи претерита активни I и II, као и партицип претерит пасивни, потпуно су правилни.

партиципи претерита активни I:
неодређени вид: **вѣ́дѣвъ, вѣ́дѣвши, вѣ́дѣвъ**
одређени вид: **вѣ́дѣвый (вѣ́дѣвшїй), вѣ́дѣвшаѧ, вѣ́дѣвшее**
партиципи претерита активни II: **вѣ́дѣлъ, вѣ́дѣла, вѣ́дѣло.**

да́ти

Глагол **да́ти**, пошто је свршеног вида, уместо облика презента има облике простог будућег времена. Облик **даю́** образован је од глагола **даѧ́ти.**

	једнина	множина	двојина
1.	**да́мъ**	**да́мы**	**да́ва (-вѣ)**
2.	**да́си**	**да́сте**	**да́ста (-тѣ)**
3.	**да́стъ**	**даду́тъ, дадѹ́тъ**	**да́ста (-тѣ)**

императив

	једнина	множина	двојина
1.	-	**дади́мъ**	**дади́ва (-вѣ)**
2.	**да́ждь**	**дади́те**	**дади́та (-тѣ)**
3.	**да да́стъ,да́ждь**	**да даду́тъ**	**дади́та (-тѣ)**

аорист (старији облик)

	једнина	множина	двојина
1.	**да́хъ**	**да́хомъ**	**да́хова (-вѣ)**
2.	**да́стъ**	**да́ста**	**да́ста (-тѣ)**
3.	**да́стъ**	**да́ша**	**да́ста (-тѣ)**

аорист (новији облик)

	једнина	множина	двојина
1.	**дадо́хъ**	**дадо́хомъ**	**дадо́хова (-вѣ)**
2.	**дадѐ**	**дадо́сте**	**дадо́ста (-тѣ)**
3.	**дадѐ**	**дадо́ша**	**дадо́ста (-тѣ)**

имперфекат

	једнина	множина	двојина
1.	**да́дѧхъ**	**да́дѧхомъ**	**да́дѧхова (-вѣ)**
2.	**да́дѧше**	**да́дѧсте**	**да́дѧста (-тѣ)**
3.	**да́дѧше**	**да́дѧхѹ**	**да́дѧста (-тѣ)**

Овај глагол не би требало, по правилу, да има имперфекат, али се он појављује у богослужбеним књигама XVII и XVIII века. Глаголи **преда́ти, преда́ти** и други сложени немају имперфекат. Такође, овај глагол нема ни партицип презента активни, јер је ово

глагол свршеног вида, али се он ипак наводи у неким граматикама и текстовима и гласи да́дый. Партиципи претерита образују се обично од инфинитивне основе.
партицип претерита активни I:
неодређени вид: да́въ, да́вши, да́въ
одређени вид: да́вый (да́вшїй), да́вшаѧ, да́вшее
партицип претерита активни II: да́лъ, да́ла, да́ло

ꙗ҆́сти

презент

	једнина	множина	двојина
1.	ꙗ҆́мъ	ꙗ҆́мы	ꙗ҆́ва (-вѣ)
2.	ꙗ҆́си	ꙗ҆́сте	ꙗ҆́ста (-тѣ)
3.	ꙗ҆́стъ	ꙗ҆дѧ́тъ	ꙗ҆́ста (-тѣ)

императив

	једнина	множина	двојина
1.	-	ꙗ҆ди́мъ	ꙗ҆ди́ва (-вѣ)
2.	ꙗ҆́ждь	ꙗ҆ди́те	ꙗ҆ди́та (-тѣ)
3.	да ꙗ҆́стъ	да ꙗ҆дѧ́тъ	да ꙗ҆ди́та (-тѣ)

Партицип презента активни:
неодређени вид: ꙗ҆дꙋ́щи
одређени вид: ꙗ҆ды́й (ꙗ҆дꙋ́щїй), ꙗ҆дꙋ́щаѧ, ꙗ҆дꙋ́щее
Партицип презента пасивни:
неодређени вид: ꙗ҆до́мъ, ꙗ҆до́ма, ꙗ҆до́мо
одређени вид: ꙗ҆до́мый, ꙗ҆до́маѧ, ꙗ҆до́мое

Партицип претерит активни I:
неодређени вид: ꙗ҆́дъ, ꙗ҆́дши, ꙗ҆́дъ
одређени вид: ꙗ҆́дшїй (ꙗ҆ды́й), ꙗ҆́дшаѧ, ꙗ҆́дшее.

и҆мѣ́ти

презент

	једнина	множина	двојина
1.	и҆́мамъ	и҆́мамы	и҆́мава (-вѣ)
2.	и҆́маши	и҆́мате	и҆́мата (-тѣ)
3.	и҆́мать	и҆́мꙋтъ	и҆́мата (-тѣ)

Овај глагол има два облика презента. Други облик не припада атематским основама: и҆мѣ́ю, и҆мѣ́еши итд.

партицип презента активни:
неодређени вид: и҆мꙋ́щи
одређени вид: и҆мꙋ́щїй (и҆мы́й), и҆мꙋ́щаѧ, и҆мꙋ́щее.

Остали облици овог глагола образују се правилно, као тематски глаголи 3. (-је-) презентске врсте. Тако нпр. императив гласи: и҆мѣ́й, да и҆мѣ́етъ, и҆мѣ́имъ, и҆мѣ́йте итд.; партицип презента активни: и҆мѣ́ѧ, и҆мѣ́ющи итд.; партицип претерита активни I: и҆мѣ́въ, и҆мѣ́вый итд.

Реченица у црквенословенском језику

Реченица је синтаксичка јединица којом се преноси потпуна мисао. Основни делови реченице у црквенословенском језику су, као и у српском, *субјекат* и *предикат*. Остале речи у реченици могу бити допуне субјекту или предикату.

Субјекат је реч или синтагма која је у основи читаве реченице и означава онога који нешто ради што се реченицом исказује. Јавља се као именица или ма која реч која се деклинира. Субјекат обично стоји у номинативу (тзв. *граматички субјекат*), али може стајати и у облику неког другог падежа (тзв. *логички субјекат*).

Предикат је централни члан реченице. Везује се за субјекат, коме се приписује радња, стање или особина. Функцију предиката врши глагол.

Када предикат има већу важност, појачава се именицом или партиципом створеним од истог корена или блиским по значењу. Ово стилско изражавање познато је под називом *плеоназам*. За језик Старога Завета карактеристична су плеонастичка изражавања: оу҆множа́ѧ оу҆мно́жꙋ печа̑ли твоѧ̑ и҆ воздыха̑ныѧ твоѧ̑ (1 Мојс 3, 16). Ово стилско изражавање, које одражава особености старојеврејског језика, ушло је и у Нови Завет: и҆ речѐ къ ни́мъ: жела́нїемъ возжелѣ́хъ сїю̀ па́схꙋ ꙗ҆́сти съ ва́ми (Лк 22, 15). Под утицајем јеврејске и грчке реченичне конструкције ушао је плеоназам и у црквенословенски језик.

Објекат је реченични члан непосредно зависан од предиката, он је у ствари допуна предиката. Као објекат обично служи именица или заменица, али и друга именска реч која означава да се на њој врши радња или представља циљ глаголске радње. Може да буде ближи (прави) и даљи (индиректни). *Правим* објектом се означава неко или нешто на које прелази радња и он стоји у акузативу: люби́те врагѝ ва́шѧ, бл҃гослови́те кленꙋ́щыѧ вы̀ (Мт 5, 44). *Даљи* објекат је објекат у неком другом падежу осим акузатива: всѝ къ тебѣ̀ прибѣга́емъ и҆ тебѣ̀ покланѧ́емсѧ.

Ред речи у реченици је слободан. Обично субјекат претходи предикату. Јављају се и примери испуштања облика помоћног глагола који представља свезу, нарочито у 3. лицу: нача́ло премꙋ́дрости стра́хъ гд҃ень (Пс 110, 10). Реч која ближе одређује именицу чешће стоји после речи коју одређује (землѧ̀ на́ша).

Вежбања.

Укажите на облике помоћних и атематских глагола.

и҆ се́й гла́съ мы̀ слы́шахомъ съ нб҃се сше́дшъ, съ ни́мъ сꙋ́ще на горѣ̀ ст҃ѣ́й (2 Петр 1, 18)

ꙗ҆́кѡ вѣ́мъ, ѿкꙋ́дꙋ прїидо́хъ, и҆ ка́мѡ и҆дꙋ̀: вы́ же не вѣ́сте, ѿкꙋ́дꙋ прихождꙋ̀, и҆ ка́мѡ грѧдꙋ̀ (Јн 8,14)

не да́си преподо́бномꙋ своемꙋ̀ ви́дѣти и҆стлѣ́нїѧ (ДА 13, 35)

и҆ не начина́йте гл҃ати въ себѣ̀: ѻ҆тца̀ и҆́мамы а҆враа́ма (Лк 3, 8)

и҆ жи́зни бꙋ́дꙋщагѡ вѣ́ка, а҆ми́нъ (Символ вере).

Провери своје знање!
Који глаголи спадају у атематске глаголе?
Глагол **и҆мѣ́ти** има два облика презента. Да ли оба припадају атематским основама?
Шта је реченица и који су њени основни чланови?

Непроменљиве речи

У категорију непроменљивих речи у црквенословенско језику, као и у српском, спадају: прилози, предлози, везници, узвици и речце.

Прилози

Прилози су непроменљива врста речи који стоје уз глаголе, придеве и именице да ближе одреде време, начин, место, каквоћу, количину, па се према томе и деле на прилоге:
- за време: **а҆́бїе, всегда̀, вчера̀, вы́нꙋ, дне́сь, до́ндеже, заꙋ́тра, и҆здѣ́тска, и҆ногда̀, не оу҆, ны́нѣ, ктомꙋ̀, па́ки, пото́мъ, при́снѡ, послѣдѝ, тогда̀, оу҆́трѡ, оу҆трѣ́, ѿсе́лѣ;**
- за место: **а҆́може, вездѣ̀, внꙋ́трь, внѣꙋ́дꙋ, внꙋтрьꙋ́дꙋ, во́нъ, гдѣ̀, горѣ̀, здѣ̀, и҆дѣ́же, ѻ҆́ндѣ, свы́ше, ѿню́дꙋже, ѡ҆деснꙋ́ю;**
- за количину: **велмѝ, є҆ли́кѡ, ѕѣлѡ̀, мно́жицею, мно́гажди, па́ки, па́че, толи́кѡ;**
- за каквоћу и начин: **а҆́бїе, беспреста́ни, вма́лѣ, внеза́пꙋ, вои́стинꙋ, вско́рѣ, всꙋ́е, досто́йнѡ, и҆́злиха, и҆зрѧ́днѡ, си́це, то́кмѡ, тꙋ́не, оу҆нѣ́ (оу҆не);**
- за питање: **вскꙋ́ю, є҆да̀, когда̀, почто̀;**
- узрока: у црквенословенском језику представљени су у виду неколико речи, нпр.: **вскꙋ́ю, почто̀.**

Одричне речце **не** и **ни** убрајају се такође у прилоге.

Прилог **когда̀** може имати *упитно* или *неодређено* значење: **рцы̀ намъ, когда̀ сїѧ̑ бꙋ́дꙋтъ** (Мт 24, 3).

Прилози на *-о* пишу се углавном са **ѡ** на крају: **при́снѡ, досто́йнѡ**, али могу имати на крају и **ѣ**: **собо́рнѡ** и **собо́рнѣ.**

Предлози

Предлози су непроменљива врста речи који стоје уз речи које се деклинирају и одређују положај или било какав однос према предметима. Предлози долазе углавном пред именицом, заменицом, придевом или другом речју која се деклинира, али могу стајати и пред целом реченицом.

Има седам падежа, али много више односа који се исказују. Предлози имају своју припадност падежу са којим се слажу и ближе одређују један од многих односа.

Осим номинатива и вокатива сви падежи (тзв. коси падежи) имају своје предлоге који их у реченици прате. Предлози се могу слагати само са једним падежом, два или више падежа, и у свим случајевима представљају ново значење.

Ради увида даје се преглед често сусретаних предлога:
- са генитивом: **безъ́, бли́зъ, верхꙋ̀, вмѣ́стѡ, внꙋ́трь, до, дѣ́лѧ, и҆з́, кромѣ̀, ѻ҆́колѡ, ѻ҆́крестъ, посредѣ̀, ра́ди, ра́звѣ, оу҆, ѿ;**
- са дативом: **къ, ко;**
- са акузативом: **воз́, сквозѣ̀, чрез́;**

- са инструменталом: междꙋ̀;
- са локативом: при;
- са генитивом и дативом: прѧ́мѡ, проти́вꙋ;
- са генитивом и инструменталом: съ, со;
- са акузативом и инструменталом: над҆, под҆, пред҆;
- са акузативом и локативом: въ, во, на, ѡ҆, ѡ҆б҆;
- са генитивом, акузативом и инструменталом: за;
- са дативом, акузативом и локативом: по.

Предлог ра́ди обично стоји после речи на коју се односи, мада може стајати и пред њом: ра́ди слове́съ є҆пїсто́лїи сеѧ̀, и҆ є҆ли́ка пострада́ша си́хъ ра́ди (Јестира 9, 26). После речи која се деклинира стоји и предлог дѣ́лѧ: на́съ бо дѣ́лѧ ꙗ҆ви́лсѧ є҆сѝ чꙋдотво́рецъ и҆зѧ́щный, преди́вный и҆ мл҃тивый.

Реч на коју се односи предлог вмѣ́стѡ често се пише између въ и мѣ́стѡ: ра́дость же є҆́вѣ въ печа́ли мѣ́стѡ подала̀ є҆сѝ.

Неки прилози са значењем предлога стоје уз генитив: бли́зъ, ми́мѡ, посредѣ̀, пре́жде, ѿдале́че.

Када предлози: въ, къ, съ стоје испред речи која почиње сугласником пишу се: во, ко, со.

Многи предлози се употребљавају као префикси, и тада представљају елемент речи: без҆-, и҆з-, под-, пред-, чрез-, в- (во-), к- (ко-), с- (со-), на-, за-, ѡ҆- и други: дале́че ѿстои́тъ бг҃ъ ѿ нечести́выхъ (Приче 15, 29).

Везници

Везници су непроменљиве речи које се додају другим речима или реченицама да покажу однос међу њима. Од значења која дају речи или реченици, везници могу бити:
- саставни: и҆, и҆ – и҆, не то́кмѡ – но и҆, ни, ни – ни, нижѐ, та́кожде;
- раставни: а҆́ще, и҆лѝ, ли́бо, лю́бо;
- компаративни: а҆́ки, а҆́ки бы, не́же, не́жели, ꙗ҆́коже, ꙗ҆́кѡ;
- закључни: про́чее, сегѡ̀ ра́ди, тѣ́мже, тѣ́мъ, тѣ́мже оу҆̀бо, оу҆̀бо;
- узрочни: бо, є҆да̀ ка́кѡ, занѐ, зане́же, и҆̀бо, поели́кꙋ, поне́же, ꙗ҆́кѡ;
- декларативни (за изјашњење): внегда̀, да, є҆гда̀, оу҆̀бѡ, ꙗ҆́коже, ꙗ҆́кѡ да;
- финални (намере): є҆да̀;
- адверзативни (за супротност): а҆, же, ли, но, ѻ҆ба́че, не то́чїю – но;
- негативни (за одрицање): ни, нижѐ;
- места: а҆̀може, и҆дѣ́же;
- времена: є҆гда̀, ѿне́лѣже, доне́лѣже, до́ндеже, пре́жде да́же;
- допуштања: а҆́ще и҆ – но, а҆́ще и҆ – ѻ҆ба́че;
- појашњења: сі́есть, си́рѣчь;
- циља: да, дабы̀, да понѐ, чесѡ̀ ра́ди, ꙗ҆́кѡ да;
-условни: а҆́ще, а҆́ще ли, а҆́ще оу҆́бѡ.

Везници ли, є҆да̀ често имају значење упитне речце: хо́щеши ли цѣ́лъ бы́ти (Јн 5,6); є҆да̀ и҆ вы̀ хо́щете и҆тѝ (Јн 6, 67).

Узвици

Узвици су непроменљиве речи које се употребљавају да се означи различито душевно стање онога који говори. У црквенословенском језику употребљавају се ови узвици:

- за дозивање дивљење: ѿ, ѿле;
- уверења: є҆́й;
- прекора: оу҆а̀;
- жалости: о҆́хъ, оу҆вы̀, ѿ лю́тѣ;
- показивања: сѐ.

У црквенословенском језику узвици не морају да се одвајају запетом. Узвике могу пратити именске речи у одређеном падежном облику. Тако, узвик ѿ спаја се са речима у вокативу и генитиву: ѿ мꙋ́дросте, и҆ сло́ве бж҃їй, и҆ си́ло!; ѿ пресла́внагѡ чꙋдесѐ; ѿле са речима у генитиву, оу҆вы̀ и ѿ лю́тѣ са речима у дативу: оу҆вы̀ мнѣ̀ грѣ́шномꙋ.

Узвик є҆́й може имати значење потврдне речце *да*: бꙋ́ди же сло́во ва́ше, є҆́й, є҆́й (Мт 5, 37).

У узвике се убраја и сѐ, али обично има значење показно - уводне речце, нарочито у споју са везником и҆, на пример: и҆ сѐ мꙋ́жъ нарица́емый Закхе́й (Лк 19, 2).

Вежбања.

Анализирајте реченице. Обратите пажњу на непроменљиве речи.

тогда̀ а҆́ще кто̀ рече́тъ ва́мъ: сѐ здѣ̀ хр҃то́съ, и҆лѝ ѻ҆́ндѣ: не и҆ми́те вѣ́ры (Мт 24, 23)
оу҆а, разоря́ѧй цр҃ковь, и҆ тре́ми де́нми созида́ѧй: спаси́сѧ са́мъ, и҆ сни́ди съ кр҃та̀ (Мк 15, 29-30)
и҆ возопи́ша ѿвсю́дꙋ препоѧ́саннїи ѻ҆рꙋ́жїемъ, и҆ рѣ́ша: о҆́хъ! и҆ ста́ша оу҆ предѣ́ла (4 Цар 3, 21)
сегѡ̀ ра́ди ва́съ дѣ́лѧ сїѡ́нъ ꙗ҆́коже ни́ва и҆з҆ѡре́тсѧ (Мих 3, 12)

Провери своје знање!
Који предлози обично стоје после речи на коју се односе?
С којим падежима сједињују се узвици ѿле, оу҆вы̀ и ѿ лю́тѣ?
Уз које падеже не стоје предлози?

Скраћенице

а҆́гг҃лъ - а҆́ггелъ
а҆рха́гг҃лъ - а҆рха́ггелъ
а҆п҃лъ, а҆п҃толъ - а҆по́столъ
бл҃гтъ - благода́тъ
бл҃гъ - бла́гъ
бл҃гослове́нъ - благослове́нъ
бл҃гоче́стїе - благоче́стїе
бл҃гочт҃тнѡ - благоче́стнѡ
бл҃же́нъ - блаже́нъ
бц҃а - богоро́дица
бг҃ъ, бж҃е - бо́гъ, бо́же
вл҃ка - влады́ка
вл҃чество - влады́чество
вл҃чца - влады́чица
воскр҃нїе - воскресе́нїе
гл҃ъ, гл҃го́лъ - глаго́лъ
гд҃ень - госпо́день
гд҃тво - госпо́дство
гд҃ь - госпо́дь
дв҃дъ - даві́дъ
дн҃ь - де́нь
дн҃сь - дне́сь

дх҃ъ - дꙋ́хъ
дх҃о́вный - дꙋхо́вный
дш҃а̀ - дꙋша̀
дв҃а - дѣ́ва
дв҃ство - дѣ́вство
є҆п҃копъ - є҆пі́скопъ
є҆п҃копство - є҆пі́скопство
є҆ст҃во̀ - є҆стество̀
є҆ѵ҃лїе - є҆ѵа́ггелїе
и҆м҃къ, и҆м҃рекъ - и҆́мѧ ре́къ
і҆ер҃ли́мъ - і҆ерꙋсали́мъ
і҆и҃съ - і҆исꙋ́съ
і҆и҃ль - і҆сра́иль
кр҃ти́тель - крести́тель
кр҃тъ - кре́стъ
кр҃ще́нїе - креще́нїе
л҃ть - ле́сть
лю҃ски́й - людски́й
мр҃і́а - марі́а
мт҃и - ма́ти
мт҃рь - ма́терь
мл҃рдїе - милосе́рдїе
мл҃ть - ми́лость
мл҃тынѧ - ми́лостынѧ
мл҃нецъмл҃нцъ - младе́нецъ
мл҃тва - моли́тва
мр҃ость - мꙋ́дрость
мч҃нкъ - мꙋ́ченикъ
мц҃ъ - мѣ́сѧцъ
нб҃ный - небе́сный
нб҃о - не́бо
нн҃ѣ - ны́нѣ
о҆ц҃ъ, о҆ч҃е - о҆те́цъ, о҆́тче
о҆ч҃ество - о҆те́чество
прв҃нъ - пра́веденъ
прв҃никъ - пра́ведникъ
пр҃те́ча - предте́ча
прем҃рость - премꙋ́дрость
прп҃бенъ - преподо́бенъ
прест҃а́ѧ - пресвѧта́ѧ
прест҃ы́й - пресвѧты́й
пр҃то́лъ - престо́лъ
пр҃нѡ - при́снѡ
про҃ро́къ - проро́къ
рж҃тво̀ - рождество̀
ст҃ъ - свѧ́тъ
ст҃ль, ст҃ель, ст҃и́тель - свѧти́тель
сщ҃е́нникъ - свѧще́нникъ
ср҃це - се́рдце
сл҃ва - сла́ва
см҃рть - сме́рть
сл҃нце - со́лнце
сп҃си́тель - спаси́тель
сп҃съ - спа́съ
ст҃рть - стра́сть
сн҃ъ - сы́нъ
сн҃олѣ́пнѡ - сынолѣ́пнѡ
тр҃ть - тро́сть
тр҃то́е - трисвѧто́е
тр҃тъ - трисвѧ́тъ
тро҃ца - тро́ица
тро҃ченъ - тро́иченъ
оу҆чн҃къ - оу҆чени́къ
оу҆чт҃ль - оу҆чи́тель
хр҃тїа́нинъ - хрїстїа́нинъ
хр҃то́съ - хрїсто́съ
цр҃тво - ца́рство
цр҃ь - ца́рь
цр҃квь, цр҃ковь - це́рковь
чл҃къ, чл҃вѣ́къ - человѣ́къ
чл҃вѣ́ческїй - человѣ́ческїй
чл҃вчь, чл҃вѣ́чь - человѣ́чь
ч҃тны́й - честны́й
ч҃ть - че́сть
чт҃аѧ - чи́стаѧ
чт҃ъ - чи́стъ
ѡ҆чт҃ити - ѡ҆чи́стити
мр҃ ѳ҃у - ма́терь бо́жїѧ
і҆. Н. Ц. і҆. і҆исꙋ́съ назарѧни́нъ, ца́рь і҆ꙋде́йскїй
м҃-ца - четыредесѧ́тница

Скраћенице су наведене у основном облику. То значи да код променљивих речи завршеци варирају. Нпр. у табели је наведен облик бл҃гъ (= бла́гъ), ст҃ъ (= свѧ́тъ) а у тексту овај придев може стајати у облику вокатива једнине:

бл҃же - бла́же

ст҃е - свѧ́те

Исто тако, треба обратити пажњу на сложенице, односно на скраћене речи састављене од једне скраћенице и дела сложенице која није у скраћеном облику:

прест҃а́ѧ - пресвѧта́ѧ

прест҃ы́й - пресвѧты́й

бл҃гослове́нъ - благослове́нъ

У црквенословенским текстовима срећу се и сложенице чије су компоненте исписане у виду скраћеница:

бл҃гочⷭ҇тнѡ - благоче́стнѡ

прⷭ҇нѡдв҃а - приснѡдѣ́ва

Једна иста реч може бити исписана скраћено на више начина:

цр҃квь, цр҃ковь - це́рковь

чл҃къ, чл҃вѣ́къ - человѣ́къ

чл҃вчь, чл҃вѣ́чь - человѣ́чь

ХРЕСТОМАТИЈА

Упоредите црквенословенску и српску азбуку. Запишите истоветна и различита слова.

Нађите све скраћенице, рашчитајте и објасните њихово значење.

Прочитајте реченице, извршите транслитерацију и транскрипцију.

Наведите који су дијакритички знаци и знаци интерпункције употребљени у текстовима.

Пронађите и објасните гласовне промене.

Цр҃ю̀ нб҃ный, ѹ҆тѣ́шителю, дш҃е и҆́стины, и҆́же вездѣ̀ сы́й, и҆ всѧ̑ и҆сполнѧ́ѧй, сокро́вище бл҃ги́хъ и҆ жи́зни пода́телю, прїидѝ и҆ всели́сѧ въ ны̀, и҆ ѡ҆чи́сти ны̀ ѿ всѧ́кїѧ скве́рны, и҆ сп҃сѝ бл҃же, дꙋ́шы на́шѧ.

Ст҃ы́й бж҃е, ст҃ы́й крѣ́пкїй, ст҃ы́й безсме́ртный, поми́лꙋй на́съ. Три́жды.

Сла́ва ѻ҆ц҃ꙋ̀, и҆ сн҃ꙋ, и҆ ст҃о́мꙋ дх҃ꙋ, и҆ ны́нѣ и҆ при́снѡ, и҆ во вѣ́ки вѣкѡ́въ, а҆ми́нь.

Прест҃а́ѧ трⷪ҇це, поми́лꙋй на́съ: гдⷭ҇и, ѡ҆чи́сти грѣхѝ на́шѧ: влⷣко, простѝ беззакѡ́нїѧ на̑ша: ст҃ы́й, посѣтѝ и҆ и҆сцѣлѝ не́мѡщи на́шѧ, и҆́мене твоегѡ̀ ра́ди.

Гдⷭ҇и поми́лꙋй, три́жды. Сла́ва, и҆ ны́нѣ:

Ѻ҆́ч҃е на́шъ, и҆́же є҆сѝ на нб҃сѣ́хъ, да свѧти́тсѧ и҆́мѧ твоѐ, да прїи́детъ цр҃твїе твоѐ, да бꙋ́детъ во́лѧ твоѧ̀, ꙗ҆́кѡ на нб҃сѝ и҆ на землѝ. хлѣ́бъ на́шъ насꙋ́щный да́ждь на́мъ дне́сь, и҆ ѡ҆ста́ви на́мъ до́лги на́шѧ, ꙗ҆́коже и҆ мы̀ ѡ҆ставлѧ́емъ должникѡ́мъ на́шымъ: и҆ не введѝ на́съ во и҆скꙋше́нїе, но и҆зба́ви на́съ ѿ лꙋка́вагѡ.

Бц҃е дв҃о ра́дꙋйсѧ, бл҃года́тнаѧ мр҃і́е, гдⷭ҇ь съ тобо́ю: бл҃гослове́на ты̀ въ жена́хъ, и҆ бл҃гослове́нъ пло́дъ чре́ва твоегѡ̀, ꙗ҆́кѡ сп҃са родила̀ є҆сѝ дꙋ́шъ на́шихъ.

Нађите све скраћенице, рашчитајте и објасните њихово значење.

Одредите падеж, број, род и тип промене именица.

Одредите други облик падежа код именица које имају дублетне облике.

Одредите падеж, број, род заменица и тип промене.

Одредите алтернативне падежне облике нађених заменица.

Одредите падеж, број, род, вид, основни облик и тип промене придева.

Запишите одређени и неодређени вид нађених облика придева.

Нађите присвојне придеве и одредите начин њихова образовања.

Укажите на глаголски облик (лице, број, време, начин) и одредите инфинитив.

Укажите на облике помоћних и атематских глагола.

Укажите на непроменљиве речи.

Символ вере. Вѣ́рꙋю во є҆ди́наго бг҃а ѻ҆ц҃а̀ вседержи́телѧ, творца̀ нб҃ꙋ и҆ землѝ, ви̑димымъ же всѣ̑мъ и҆ неви̑димымъ. И҆ во є҆ди́наго гдⷭ҇а і҆и҃са хрⷭ҇та̀, сн҃а бж҃їѧ, є҆диноро́днаго, и҆́же ѿ ѻ҆ц҃а̀ рожде́ннаго пре́жде всѣ́хъ вѣ̑къ. Свѣ́та ѿ свѣ́та, бг҃а и҆́стинна ѿ бг҃а и҆́стинна, рожде́нна, не сотворе́нна, є҆диносꙋ́щна ѻ҆ц҃ꙋ̀, и҆́мже всѧ̑ бы́ша. На́съ ра́ди человѣ̑къ, и҆ на́шегѡ ра́ди спасе́нїѧ, сше́дшаго съ нб҃съ, и҆ воплоти́вшагосѧ ѿ дх҃а ст҃а и҆ мр҃і́и дв҃ы, и҆ вочеловѣ́чшасѧ. Распѧ́таго же за ны̀ при понті́йстѣмъ пїла́тѣ, и҆ страда́вша, и҆ погребе́нна, и҆ воскрⷭ҇шаго въ тре́тїй де́нь по писа́нїємъ. И҆ возше́дшаго на нб҃са̀, и҆ сѣдѧ́ща ѡ҆деснꙋ́ю ѻ҆ц҃а̀. И҆ па́ки грѧдꙋ́щаго со сла́вою, сꙋди́ти живы̑мъ и҆ мє́ртвымъ, є҆гѡ́же цр҃твїю не бꙋ́детъ конца̀. И҆ въ дх҃а ст҃а́го, гдⷭ҇а, животворѧ́щаго, и҆́же ѿ ѻ҆ц҃а̀ и҆сходѧ́щаго, и҆́же со ѻ҆ц҃е́мъ и҆ сн҃омъ спокланѧ́ема и҆ ссла́вима, глаго́лавшаго прⷪ҇ро́ки. Во є҆ди́нꙋ ст҃ꙋ́ю собо́рнꙋю и҆ а҆пⷭ҇льскꙋю цр҃ковь. И҆сповѣ́дꙋю є҆ди́но кр҃ще́нїе, во ѡ҆ставле́нїе грѣхѡ́въ. Ча́ю воскрⷭ҇нїѧ ме́ртвыхъ: И҆ жи́зни бꙋ́дꙋщагѡ вѣ́ка. А҆ми́нь.

Псалам 50. Прїиди́те, поклони́мсѧ цр҃е́ви на́шемꙋ бг҃ꙋ. Прїиди́те, поклони́мсѧ и҆ припаде́мъ хрⷭ҇тꙋ̀, цр҃е́ви на́шемꙋ бг҃ꙋ. Прїиди́те, поклони́мсѧ и҆ припаде́мъ самомꙋ̀ хрⷭ҇тꙋ̀, цр҃е́ви и҆ бг҃ꙋ на́шемꙋ.

Помилуй мя, Боже, по великой милости твоей и по множеству щедрот твоих очисти беззакония моя. Наипаче омый мя от беззакония моего, и от греха моего очисти мя. Яко беззакония моя аз знаю, и грех мой предо мною есть выну. Тебе единому согрешихъ, и лукавое пред тобою сотворихъ, яко да оправдишися во словесех твоих, и победиши, внегда судити ти. Се бо въ беззакониихъ зачатъ есмь, и во грезех родила мя мати моя. Се бо истину возлюбилъ еси, безвестная и тайная премудрости твоея явилъ ми еси. Окропиши мя исопомъ, и очищуся: омыеши мя, и паче снега убелюся. Слуху моему даси радость и веселие, возрадуются кости смиренныя. Отврати лице твое от грех моихъ, и вся беззакония моя очисти. Сердце чисто созижди во мне Боже, и духъ правъ обнови во утробе моей. Не отвержи мене от лица твоего, и духа твоего свята не отими от мене. Воздаждь ми радость спасения твоего, и духомъ владычнимъ утверди ма. Научу беззаконныя путемъ твоимъ, и нечестивии къ тебе обратятся. Избави ма от кровей Боже, Боже спасения моего, возрадуется языкъ мой правду твою. Господи, устне мои отверзеши, и уста моя возвестятъ хвалу твою. Яко аще бы восхотелъ еси жертвы, далъ быхъ убо: всесожжения не благоволиши. Жертва Богу духъ сокрушенъ: сердце сокрушенно и смиренно Бога не уничижитъ. Оубляжи Господи, благоволением твоимъ сиона, и да созиждутся стены іерлимскія. Тогда благоволиши жертву правды, возношения и всесожигаемая: тогда возложатъ на олтарь твой тельцы.

Из службе првога часа. Иже на всякое время, и на всякий часъ, на небеси и на земли покланяемый и славимый, Христе Боже, долготерпеливе, многомилостиве, многоблаготворне: иже праведныя любай и грешныя милуй, иже вся зовый ко спасению, обещания ради бывшихъ благъ. самъ Господи, приими и наша въ часъ сей молитвы, и исправи живота наша къ заповедемъ твоимъ. душы наша освяти, тѣлеса очисти, помышления исправи, мысли очисти, и избави насъ от всякия скорби, зла и болезней, огради насъ святыми твоими ангелы, да ополчением ихъ соблюдаеми и наставляеми, достигнемъ въ соединение вѣры, и въ разумъ неприступныя твоея славы: яко благословенъ еси во вѣки вѣковъ, аминь.

Христе свѣте истинный, просвещаяй и освящаяй всякаго человѣка грядущаго въ миръ, да знаменается на насъ свѣтъ лица твоего, да въ немъ узримъ свѣтъ неприступный: и исправи стопы наша къ дѣланию заповедей твоихъ, молитвами пречистыя твоея матере, и всѣхъ твоихъ святыхъ, аминь.

Из вечерње службе. Свѣте тихій святыя славы, безсмертнаго Отца небеснаго, святаго блаженнаго, Іисе Христе: пришедше на западъ солнца, видевше свѣтъ вечерній, поемъ Отца, Сына и святаго духа,

бг҃а. досто́инъ є҆сѝ во всѧ̑ времена̀ пѣ́тъ бы́ти гла́сы прп҃бными, сн҃е бж҃їй, живо́тъ даѧ́й: тѣ́мже мі́ръ тѧ̀ сла́витъ.

Ны́нѣ ѿпꙋща́еши раба̀ твоего̀, вл҃ко, по глаго́лꙋ твоемꙋ̀, съ ми́ромъ: ꙗ҆́кѡ ви́дѣста ѻ҆́чи моѝ сп҃се́нїе твоѐ, є҆́же є҆сѝ ᲂу҆гото́валъ пред̾ лице́мъ всѣ́хъ люде́й, свѣ́тъ во ѿкрове́нїе ꙗ҆зы́кѡвъ, и҆ сла́вꙋ люде́й твои́хъ і҆и҃лѧ.

Из Литургије. Є҆диноро́дный сн҃е, и҆ сло́ве бж҃їй, безсме́ртенъ сы́й, и҆ и҆зво́ливый сп҃се́нїѧ на́шегѡ ра́ди воплоти́тисѧ ѿ ст҃ы́ѧ бц҃ы, и҆ приснодв҃ы мр҃і́и, непрело́жнѡ воч҃лвѣ́чивыйсѧ: распны́йсѧ же хр҃тѐ бж҃е, сме́ртїю сме́рть попра́вый, є҆ди́нъ сы́й ст҃ы́ѧ тр҃цы, спрославлѧ́емый ѻ҆ц҃ꙋ̀ и҆ ст҃о́мꙋ дх҃ꙋ, сп҃сѝ на́съ.

Херувимске песме. Въ вели́кїй четверто́къ: Ве́чери твоеѧ̀ та́йныѧ дне́сь, сн҃е бж҃їй, прича́стника мѧ̀ прїимѝ: не бо̀ врагѡ́мъ твои̑мъ та́йнꙋ повѣ́мъ, ни лобза́нїѧ тѝ да́мъ ꙗ҆́кѡ і҆ꙋ́да, но ꙗ҆́кѡ разбо́йникъ и҆сповѣ́даю тѧ̀: помѧни́ мѧ гд҃и во цр҃твїи твое́мъ. а҆ллилꙋ́їа, а҆ллилꙋ́їа, а҆ллилꙋ́їа.

Въ вели́кꙋю сꙋббѡ́тꙋ: Да молчи́тъ всѧ́каѧ пло́ть человѣ́ча, и҆ да стои́тъ со стра́хомъ и҆ тре́петомъ и҆ ничто́же земно́е въ себѣ̀ да помышлѧ́етъ. цр҃ь бо цр҃твꙋющихъ, и҆ гд҃ь гд҃ьствꙋющихъ, прихо́дитъ закла́тисѧ, и҆ да́тисѧ въ снѣ́дь вѣ̑рнымъ. предхо́дѧтъ же семꙋ̀ ли́цы а҆́гг҃льстїи, со всѧ́кимъ нача́ломъ и҆ вла́стїю, многоѻчи́тїи херꙋві́ми, и҆ шестокрила́тїи серафі́ми, ли́ца закрыва́юще и҆ вопїю́ще пѣ́снь: а҆ллилꙋ́їа, а҆ллилꙋ́їа, а҆ллилꙋ́їа.

Ны́нѣ си̑лы нб҃ныѧ съ на́ми неви́димѡ слꙋ́жатъ: се́ бо вхо́дитъ цр҃ь сла́вы, сѐ же́ртва та́йнаѧ соверше́на дорѷно́ситсѧ: вѣ́рою и҆ любо́вїю пристꙋ́пимъ, да прича̑стницы жи́зни вѣ́чныѧ бꙋ́демъ. а҆ллилꙋ́їа, а҆ллилꙋ́їа, а҆ллилꙋ́їа.

И҆́же херꙋві́мы та́йнѡ ѡ҆бразꙋ́юще, и҆ животворѧ́щей тр҃цѣ тристꙋ́ю пѣ́снь припѣва́юще, всѧ́кое ны́нѣ жите́йское ѿложи́мъ попече́нїе. Ꙗ҆́кѡ да цр҃ѧ̀ всѣ́хъ поди́мемъ, а҆́гг҃льскими неви́димѡ дорѷноси́ма чи́нми. А҆ллилꙋ́їа, а҆ллилꙋ́їа, а҆ллилꙋ́їа.

Молитве за облачење одежди. Возра́дꙋетсѧ дꙋша̀ моѧ̀ ѡ҆ гд҃ѣ, ѡ҆блече́ бо мѧ̀ въ ри́зꙋ спасе́нїѧ, и҆ ѡ҆де́ждею весе́лїѧ ѡ҆дѣ́ѧ мѧ̀: ꙗ҆́кѡ женихꙋ̀ возложѝ мѝ вѣне́цъ, и҆ ꙗ҆́кѡ невѣ́стꙋ ᲂу҆краси́ мѧ красото́ю.

Десни́ца твоѧ̀, гд҃и, просла́висѧ въ крѣ́пости: десна́ѧ твоѧ̀ рꙋка̀, гд҃и, сокрꙋшѝ врагѝ, и҆ мно́жествомъ сла́вы твоеѧ̀ сте́рлъ є҆сѝ сꙋпоста́ты.

Рꙋ́цѣ твоѝ сотвори́стѣ мѧ̀ и҆ созда́стѣ мѧ̀. вразꙋми́ мѧ, и҆ наꙋчꙋ́сѧ за́повѣдемъ твои̑мъ.

Бл҃гослове́нъ бг҃ъ, и҆злива́ѧй бл҃года́ть свою̀ на свѧще́нники своѧ̑: ꙗ҆́кѡ мѵ́ро на главѣ̀, сходѧ́щее на брадꙋ̀, брадꙋ̀ а҆арѡ́ню, сходѧ́щее на ѻ҆ме́ты ѡ҆де́жды є҆гѡ̀.

Бл҃гослове́нъ бг҃ъ, препоѧсꙋ́ѧй мѧ̀ си́лою, и҆ положѝ непоро́ченъ пꙋ́ть мо́й, соверша́ѧй но́зѣ моѝ ꙗ҆́кѡ є҆ле́ни, и҆ на высо́кихъ поставлѧ́ѧй мѧ̀.

Препоѧ́ши ме́чь тво́й по бедрѣ̀ твое́й си́льне, красото́ю твое́ю, и҆ добро́тою твое́ю, и҆ налѧцы̀, и҆ ᲂу҆спѣва́й и҆ ца́рствꙋй, и҆́стины ра́ди и҆ кро́тости и҆ пра́вды, и҆ наста́витъ тѧ̀ ди́внѡ десни́ца твоѧ̀, всегда̀, ны́нѣ и҆ при́снѡ, и҆ во вѣ́ки вѣкѡ́въ, а҆ми́нь.

Сщ҃е́нницы твоѝ, гдⷭ҇и, ѡ҆блекꙋ́тсѧ въ пра́вдꙋ, и҆ преподо́бнїи твоѝ ра́достїю возра́дꙋютсѧ, всегда̀, ны́нѣ и҆ при́снѡ, и҆ во вѣ́ки вѣкѡ́въ, а҆ми́нь.

Молитве пре и после јела. Свештенички благослови трпезе. Хрⷭ҇тѐ бж҃е, бл҃гословѝ ꙗ҆́стїе и҆ питїѐ рабѡ́мъ твои̑мъ, ꙗ҆́кѡ ст҃ъ є҆сѝ всегда̀, ны́нѣ и҆ при́снѡ, и҆ во вѣ́ки вѣкѡ́въ, а҆ми́нь.

Досто́йно є҆́сть, ꙗ҆́кѡ вои́стиннꙋ, бл҃жи́ти тѧ̀ бцⷣꙋ, присноблж҃е́ннꙋю и҆ пренепоро́чнꙋю, и҆ мт҃рь бг҃а на́шегѡ. Чⷭ҇тнѣ́йшꙋю херꙋві̑мъ, и҆ сла́внѣйшꙋю безъ сравне́нїѧ серафі̑мъ, безъ и҆стлѣ́нїѧ бг҃а сло́ва ро́ждшꙋю, сꙋ́щꙋю бцⷣꙋ тѧ̀ велича́емъ.

Бл҃годари́мъ тѧ̀, хрⷭ҇тѐ бж҃е на́шъ, ꙗ҆́кѡ насы́тилъ є҆сѝ на́съ земны́хъ твои́хъ бла̑гъ, не лишѝ на́съ и҆ нбⷭ҇нагѡ твоегѡ̀ црⷭ҇твїѧ: но ꙗ҆́кѡ посредѣ̀ ᲂу҆ченикѡ́въ твои́хъ прише́лъ є҆сѝ сп҃се, ми́ръ даѧ̀ и҆̀мъ, прїидѝ и҆ къ на́мъ, и҆ сп҃сѝ на́съ.

Бл҃гослове́нъ бг҃ъ, ми́лꙋѧй и҆ пита́ѧй на́съ ѿ свои́хъ бога́тыхъ дарѡ́въ, свое́ю бл҃года́тїю и҆ чл҃вѣколю́бїемъ, всегда̀, ны́нѣ и҆ при́снѡ, и҆ во вѣ́ки вѣкѡ́въ, а҆ми́нь.

Ꙗ҆дѧ́тъ ᲂу҆бо́зїи, и҆ насы́тѧтсѧ, и҆ восхва́лѧтъ гдⷭ҇а взыска́ющїи є҆гѡ̀, жива̑ бꙋ́дꙋтъ сердца̀ и҆́хъ въ вѣ́къ вѣ́ка.

Бы́сть чре́во твоѐ ст҃а́ѧ трапе́за, и҆мꙋ́щаѧ нбⷭ҇наго хлѣ́ба, хрⷭ҇та̀ бг҃а на́шего, ѿ негѡ́же всѧ́къ ꙗ҆ды́й не ᲂу҆мира́етъ, ꙗ҆́коже речѐ всѣ́хъ, бг҃ороди́тельнице, пита́тель.

Молитва благосиљања кољива. Всѧ̑ соверши́вый сло́вомъ твои́мъ гдⷭ҇и, и҆ повелѣ́вый землѝ многоразли̑чныѧ прозѧба́ти плоды̀, въ наслажде́нїе и҆ пи́щꙋ на́шꙋ: и҆́же сѣ́менми трѝ ѻ҆́троки

ѝ данїи́ла сѵ̑щыѧ вѣ вавѹ̑лѡ́нѣ, сластнопита́нныхъ свѣ́тлѣйшыѧ показа́вый: са́мъ всеблг҃і́й цр҃ю̀, ѝ сѣ́мена сі̑ѧ съ разли́чными плоды̀ бл҃гословѝ, ѝ ѿ ни́хъ вкѹша́ющыѧ ѡ҆ц҃тѝ, ꙗ̑кѡ вѣ сла́вѹ твою̀, ѝ вѣ че́сть ст҃а́гѡ, и́мѣ́къ, сі̑ѧ предложи́шасѧ ѿ твои́хъ рабо́въ, ѝ вѣ па́мать во бл҃гочести́вой вѣ́рѣ сконча́вшихсѧ. пода́ждь же бл҃же, бл҃гокраси́вшымъ сі̑ѧ, ѝ па́мать соверша́ющымъ, всѧ̑ ꙗ̑же ко спасе́нїю прошє́нїѧ, ѝ вѣ́чныхъ твои́хъ бл҃гъ наслажде́нїе: моли́твами пре҃чы́ѧ вл҃чцы на́шея бц҃ы̀ ѝ прнснодѣ́вы мр҃і́ѧ, ѝ ст҃а́гѡ, и́мѣ́къ, є҆гѡ́же ѝ па́мать соверша́емъ, ѝ всѣ́хъ ст҃ы́хъ твои́хъ. Гд҃и́кѡ ты̀ є҆сѝ бл҃гословла́ѧй ѝ ѡ҆ц҃ща́ѧй всѧ́чєскаѧ бж҃е на́шъ, ѝ тебѣ́ сла́вѹ возсыла́емъ, безнача́льномѹ ѻ҆ц҃ѹ̀, со є҆диноро́дным҃ъ твои́мъ сн҃омъ, ѝ пресв҃ты́мъ ѝ бл҃ги́мъ ѝ животвора́щимъ твои́мъ дх҃омъ, ны́нѣ ѝ при́сно, ѝ во вѣ́ки вѣкѡ́въ.

тропарѝ, гла́съ ѕ̀: Ст҃и́и мч҃е́нницы, и́же до́брѣ страда́льчествовавшїи́, ѝ вѣнча́вшїисѧ, моли́тесѧ ко гд҃ѹ̀ поми́ловатисѧ дѹ̑ша́мъ на́шымъ. Сла́ва тебѣ́ хр҃т҃ѐ бж҃е, ѧ҆по́столѡмъ похвало̀, мч҃е́нникѡвъ ра́дованїе, и́хже про́повѣдь, тр҃ѣ̑ца є҆диносѵ̑щнаѧ. - тропарѝ, во гла́съ ѥ̀: Ї҆саі́е ликѹ́й, дв҃а, ѝмѣ́ во чре́вѣ, ѝ родѝ сн҃а є҆мманѹ́ила, бг҃а же ѝ челов҃ѣ́ка, восто́къ и́мѧ є҆мѹ̑: є҆го́же велича́юще, дв҃ѹ̀ ѹ҆блажа́емъ.

Молитва входа на вечерњи. Вє́черъ, ѝ заѵ̑тра, ѝ полѵ̑дне, хва́лимъ, бл҃гословѝмъ, бл҃годарѝмъ ѝ мо́лимсѧ тебѣ́, вл҃ко всѣ́хъ: ѝспра́ви моли́твѹ на́шѹ ꙗ̑кѡ кади́ло пред҆ тобо́ю, ѝ не ѹ҆клонѝ серде́цъ на́шихъ въ словесѣ̀ ѝлѝ въ помышле́нїи лѹка́вства: но ѝзба́ви на́съ ѿ всѣ́хъ лова́щихъ дѹ̑шы на́шѧ, ꙗ̑кѡ къ тебѣ́, гд҃и, гд҃и, о҆́чи на́шѝ, ѝ на тѧ̀ ѹ҆пова́хомъ, не посрамѝ на́съ бж҃е на́шъ.

Молитва благосиљања петохлебнице. Гд҃и і҃и҃се хр҃т҃ѐ бж҃е на́шъ, бл҃гослови́вый па́ть хлѣ́бѡвъ ѝ па́ть ты́сѧщъ насы́тивый, са́мъ бл҃гословѝ ѝ хлѣ́бы сі̑ѧ, пшени́цѹ, ві̑но̀ ѝ є҆ле́й: ѝ ѹ҆мно́жи сі̑ѧ во ст҃ѣ́й о҆би́тели се́й, ѝ во все́мъ ми́рѣ твое́мъ, ѝ вкѹша́ющыѧ ѿ ни́хъ вѣ́рныѧ ѡ҆сватѝ. Гд҃и́кѡ ты̀ є҆сѝ бл҃гословла́ѧй ѝ ѡ҆ц҃ща́ѧй всѧ́чєскаѧ, хр҃т҃ѐ бж҃е на́шъ, ѝ тебѣ́ сла́вѹ возсыла́емъ, со безнача́льнымъ твои́мъ о҆ц҃е́мъ, ѝ всесв҃ты́мъ, ѝ бл҃ги́мъ, ѝ животвора́щимъ твои́мъ дх҃омъ, ны́нѣ ѝ при́сно, ѝ во вѣ́ки вѣкѡ́въ.

Нађите све скраћенице, рашчитајте и објасните њихово значење.

Одредите падеж, број, род, вид и инфинитив партиципских облика.

Од облика активних партиципа образујте облике пасивних партиципа.

Одредите алтернативне облике партиципа претерита активног или пасивног.

Одредите облике апсолутног датива.

Код сложених речи укажите на основу и афиксе.

Укажите на основне делове црквенословенске реченице.

Молитва малога входа на Литургији. Влко гдн бже нашz, оустановивый небесѣхz чины и воинства аггла и архаггла вz славжения твоегѡ, сотвори со входомz нашимz входъ стыхz аггловz быти, сослужащихz намz, иославословящихz твою блгость.

Воскресения хртова видѣвше, поклонимсz стомъ гду їсу, единомъ безгрѣшномъ. крту твоемъ покланаемсz хртѣ, и стое воскрсніе твое поемz и славимz: ты бо еси бгz нашz, разв тебе ина не знаемz, имz твое именуемz. Прїидите вси вѣрніи, поклонимсz стомъ хртову воскрснію: се бо прїиде хртомz радость всему миру. всегда благословящие гда, поемz воскрсніе его: распатїе бо претерпѣвz, смертїю смерть разруши.

Свѣтисz, свѣтисz, новый їерусалиме, слава бо гдня на тебѣ возїа. ликуй нын, и веселисz сіоне: ты же чистаz красуйсz бце, w востаніи ржтва твоегѡ.

Тропари 3, 6. и 9. часа. Гдн, йже престтаго твоего дха, вz третїй часъ апломz твоимz низпослывый: тогѡ блгій, не wнмѝ w насz, но wбновѝ насz молящихz ти сz.

Йже вz шестый день же и часъ, на крстѣ пригвождей вz рани дерзновенный адамовz грѣхz, и согрѣшенїй нашихz рукописаніе раздери хртѣ бже, и спси насz.

Йже вz девятый часъ насz ради плотїю смерть вкусивый, умертви плоти нашеz мудрованіе хртѣ бже, и спси насz.

Молитва св. Јефрема Сирина. Гдн и влко живота моегѡ, духz праздности, уныніz, любоначаліz и празднословіz не даждь мн. Дхz же цломудріz, смиреномудріz, терпѣніz и любве даруй мн рабу твоему. Сй гдн црю, даруй мн зрѣти моz прегрѣшеніz, и не wсуждати брата моегѡ: якw блгословенz еси во вѣки вѣковъ, амнь.

Св. Ћирило и Методије. Тропарь, гласz д: Якw апломz единонравніи и словенскихz странz учителїе, кюрилле и меѳодїе бгомудріи, влку всѣхz молите, всz языки словенскіz утвердити вz православіи и единомыслїи, умирити мірz, и спсти душы нашz.

Кондакz, гласz г: Сіенную двонцу просвѣтителей нашихz почтимz, бестественныхz писаній преложеніемz источникz богопознаніz намz источившихz, изъ негоже даже доднесь нескудно

почерпа́юще, оу҃бл҃жа́емъ ва́съ, кѵ̀рі́лле и҆ ме҆ѳо́дїе, пр҃то́лу вы́шнягѡ предстоа́щихъ и҆ те́плѣ моля́щихсѧ ѡ҆ дꙋша́хъ на́шихъ.

Тропар Светоме Сави, гл. 3. Пꙋтѝ, введа́щягѡ въ жи́знь, наста́вникъ и҆ первопресто́льникъ и҆ оу҃чи́тель бы́лъ є҆сѝ: пе́рвѣе бо пришє́дъ, свати́телю сла́вно, ѻ҆тє́чество твоѐ просвѣти́лъ є҆сѝ, и҆ породи́въ то́е дх҃омъ с҃ты́мъ, я҆́кѡ древѣ̀ мл҃ли́нилъ въ мы́сленнѣмъ рай҃ насади́лъ є҆сѝ всечестна́гѡ твоа҆̀ ча́да. Тѣ́мъ я҆́кѡ а҆̀пл҃ѡмъ и҆ с҃ти́телємъ сопресто́льна, чтꙋ́ще тѧ̀ мо́лимъ: молѝ хр҃та̀ бг҃а, дарова́ти на́мъ ве́лїю мл҃ть.

Св. Јован Богослов. Тропа́рь, гла́съ ѣ҃: а҆̀пл҃е, хр҃тꙋ̀ бг҃ꙋ возлю́бленне, оу҃скорѝ и҆зба́вити лю́ди безꙋ̃вѣ́тны, прїе́млетъ тѧ̀ припа́дающа, и҆́же па́дша на пе́рси и҆зво́ливый: є҆го́же молѝ, бг҃осло́ве, и҆ належа́щїй ѻ҆́блакъ а҆̀зы́кѡвъ разгна́ти, просѝ на́мъ ми́ра и҆ ве́лїа ми́лости.

Конда́къ, гла́съ ѣ҃: Велі́чїа твоа҆̂, дв҃ственниче, кто̀ пов҃ѣ́сть; то́чиши бо чꙋдеса̀, и҆ и҆злива́еши и҆сцѣле́нїа, и҆ мо́лишисѧ ѡ҆ дꙋша́хъ на́шихъ, я҆́кѡ бг҃осло́въ и҆ дрꙋ́гъ хр҃то́въ.

Св. великомученик Димитрије. Тропа́рь, гла́съ г҃: Вели́ка ѡ҆брѣ́те въ бѣда́хъ тѧ̀ побо́рника вселе́ннаѧ, страстотє́рпче, а҆̀зы́ки побѣжда́юща. я҆́коже оу҃бѡ лꙋ́вꙋ низложи́лъ є҆сѝ гордыню́, и҆ на по́двигъ дерзнове́нна сотвори́въ не́стора: та́кѡ с҃тѣ, димі́трїе, хр҃тꙋ̀ бг҃ꙋ моли́сѧ, дарова́ти на́мъ ве́лїю мл҃ть.

Архангел Михаило. Тропа́рь, гла́съ д҃: Нб҃ны́хъ во́инствъ а҆рхїстрати́зи, мо́лимъ ва́съ при́сно мы̀ недосто́йнїи: да ва́шими мл҃твами ѡ҆гради́те на́съ кро́вомъ кри́лъ невещє́ственныѧ ва́шеѧ сла́вы, сохраня́юще ны̀ припа́дающыѧ прилѣ́жно, и҆ вопїю́щыѧ: ѿ҆ бѣ́дъ и҆зба́вите ны̀, я҆́кѡ чинонача́льницы вы́шнихъ сі́лъ.

Св. Николај Мирликијски. Тропа́рь, гла́съ д҃: Пра́вило вѣ́ры, и҆ ѻ҆́бразъ кро́тости, воздержа́нїа оу҃чи́телꙗ я҆́вленъ тѧ̀ ста́дꙋ твоемꙋ́, я҆́же вещі́й и҆́стина. сегѡ̀ ра́ди стяжа́лъ є҆сѝ смире́нїемъ высо́каѧ, ничето́ю бога́таѧ: ѻ҆́тче с҃ѱ҃еннонача́льниче нїко́лае, молѝ хр҃та̀ бг҃а, спасти́сѧ дꙋша́мъ на́шымъ.

Св. Јован Претеча. Тропа́рь, гла́съ ѣ҃: Па́мять пра́веднаго съ похвала́ми, тебѣ́ же довлѣ́етъ свидѣ́тельство гд҃не, пр҃те́че, показа́лбосѧ є҆сѝ вои́стинꙋ и҆ пр҃ро́кѡвъ честнѣ́йшїй, я҆́кѡ и҆ въ стрꙋ́хъ кр҃ти́ти сподо́билсѧ є҆сѝ проповѣ́даннаго. Тѣ́мже за и҆́стинꙋ пострада́въ ра́дꙋясѧ, бл҃говѣсти́лъ є҆сѝ и҆ сꙋ́щымъ во а҆́дѣ бг҃а я҆́вльшагосѧ пло́тїю, взе́млющаго грѣ́хъ ми́ра и҆ подаю́щаго на́мъ ве́лїю мл҃ть.

Св. великомученик Георгије. Тропа́рь, гла́съ д҃. Ꙗ҆́кw плѣ́нныхъ свободи́тель и҆ ни́щихъ защи́тникъ, немощствꙋ́ющихъ вра́чь, правосла́вныхъ побо́рниче, побѣдоно́сче, великомч҃нниче гео́ргїе, молѝ хр҃та̀ бг҃а, спасти́сѧ дꙋшА́мъ на́шымъ.

Разни тропари и кондаци. Тропа́рь, гла́съ д҃: Свѣ́тлꙋю воскр҃нїѧ про́повѣдь w҃ а҃гг҃ла оу҆вѣ́дѣвшаѧ гдни оу҆чн҃цы, и҆ пра́дѣднее wт҃ождє́нїе w҃вє́ргшаѧ, а҆́плwмъ хвалѧщиѧсѧ глаго́лахꙋ: и҆спровє́ржесѧ сме́рть, воскр҃се хр҃то́съ бг҃ъ, да́рꙋй ми́рови ве́лїю мл҃ть.

Конда́къ прест҃ѣ́й вл҃ц҃ѣ на́шей бц҃ѣ́, гла́съ ѕ҃: Предста́тельство хр҃тїа́нъ непостыдное, ходата́йство ко творцꙋ́ непрело́жное, не пре́зри грѣ́шныхъ моле́нїй гла́сы, но предвари́, а҆́кw бл҃га́ѧ, на по́мощь на́съ, вѣ́рнw зовꙋ́щихъ тѝ: оу҆скорѝ на моли́твꙋ и҆ потщи́сѧ на оу҆моле́нїе, предста́тельствꙋющи при́снw, бц҃е, чтꙋ́щихъ тѧ̀.

Нађите све скраћенице, рашчитајте и објасните њихово значење.
Одредите падеж, број, род и промену именица.
Одредите падеж, број, род заменица и тип промене.
Одредите падеж, број, род, вид, основни облик и тип промене придева.
Укажите на глаголски облик (лице, број, време, начин) и одредите инфинитив.
Одредите падеж, број, род, вид и инфинитив партиципских облика.
Укажите на непроменљиве речи.
Одредите функцију речи у реченици.

Пра́зднованїе прест҃ѣ́й вл҃ц҃ѣ на́шей бц҃ѣ́ и҆ принодб҃ѣ́ мр҃і́и ра́ди і҆кẃны є҆̀ѧ, нарица́емыѧ троерꙋ́чица. Тропа́рь, гла́съ д҃: Дне́сь всемі́рнаѧ ра́дость возїѧ̀ на́мъ ве́лїѧ: дарова́сѧ ст҃ѣ́й горѣ́ а҆ггẃнстѣй цѣльбоно́снаѧ твоѧ̀, вл҃чце бц҃е, і҆кẃна, со и҆зображе́нїемъ трічи́сленнw и҆ нераздѣ́льнw пре҃чтыхъ рꙋ́къ твои́хъ къ прославле́нїе ст҃ы́ѧ тр҃цы, созыва́еши бо вѣ́рныхъ и҆ моля́щихсѧ тебѣ́ w҃ се́мъ позна́ти, а҆́кw двѣ́мѧ сі́ла и҆ гда́ де́ржиши, тре́тїю же а҆вѣ̀ на прибѣ́жище и҆ покро́въ чтꙋ́щымъ тѧ̀, w҃ всѧ́кихъ напа́стей и҆ бѣ́дъ и҆збавля́ти, да всѝ, притека́ющїи къ тебѣ́, вѣ́рою прі́емлютъ нескꙋ́днw w҃ всѣ́хъ зо́лъ свобожде́нїе, w҃ врагꙋ́въ защище́нїе, сегѡ̀ ра́ди и҆ мы̀ вкꙋпѣ́ со а҆ггẃномъ вопі́емъ: ра́дꙋйсѧ, бл҃года́тнаѧ, гдь съ тобо́ю.

Конда́къ, гла́съ и҃. Подо́бенъ: Взбра́нной воево́дѣ: Дне́сь весе́лое наста̀ ны́нѣ твоѐ торжество̀ бг҃ома́ти пречⷭ҇таѧ, всѝ вѣ́рнїи и҆спо́лнишасѧ ра́дости и҆ весе́лїѧ, ꙗ҆́кѡ сподо́бльшесѧ и҆зрѧ́днѡ воспѣ́ти преди́вное ꙗ҆вле́нїе чⷭ҇тна́гѡ ѻ҆́браза твоегѡ̀ и҆ ро́ждшагосѧ и҆з̾ тебѐ млⷣнца, и҆́стинна же бг҃а, є҆го́же двѣма̀ рꙋка́ма ѡ҆бе́млеши, и҆ тре́тїею ѿ напа́стей и҆ бѣ́дъ на́съ и҆зыма́еши и҆ и҆збавлѧ́еши ѿ всѣ́хъ ѕѡ́лъ и҆ ѡ҆бстоѧ́нїй.

А҆́гг҃лꙋ храни́телю, тропа́рь, гла́съ ѕ҃. А҆́гг҃ле бж҃їй, храни́телю мо́й ст҃ы́й, живо́тъ мо́й соблюдѝ во стра́сѣ хрⷭ҇та̀ бг҃а, ᲂу҆́мъ мо́й ᲂу҆твердѝ во и҆́стиннѣмъ пꙋтѝ, и҆ къ любвѝ го́рнѣй ᲂу҆ѧзвѝ дꙋ́шꙋ мою̀, да тобо́ю направлѧ́емь, полꙋчꙋ̀ ѿ хрⷭ҇та̀ бг҃а ве́лїю млⷭ҇ть.
Конда́къ гла́съ д҃: Ꙗ҆ви́сѧ мнѣ̀ млⷭ҇рдъ ст҃ы́й а҆́гг҃ле гдⷭ҇ень, храни́телю мо́й, и҆ не ѿлꙋча́йсѧ ѿ менѐ скве́рнагѡ: но просвѣти́ мѧ свѣ́томъ неприкоснове́ннымъ, и҆ сотвори́ мѧ досто́йна црⷭ҇твїѧ нбⷭ҇нагѡ.

Помен. Тропари. Гла́съ д҃: Со дꙋ́хи прⷣвныхъ сконча́вшихсѧ дꙋ́шы ра̑бъ твои́хъ сп҃се ᲂу҆поко́й, сохранѧ́ѧ и҆́хъ во бл҃же́нной жи́зни, ꙗ҆́же ᲂу҆ тебѐ чл҃вѣколю́бче.

Въ поко́ищи твое́мъ гдⷭ҇и, и҆дѣ́же всѝ ст҃і́и твоѝ ᲂу҆покоева́ютсѧ, ᲂу҆поко́й и҆ дꙋ́шы ра̑бъ твои́хъ, ꙗ҆́кѡ є҆ди́нъ є҆сѝ чл҃вѣколю́бецъ.

Сла́ва: Ты̀ є҆сѝ бг҃ъ соше́дый во а҆́дъ, и҆ ᲂу҆́зы ѡ҆кова́нныхъ разрѣши́вый, са́мъ и҆ дꙋ́шы ра̑бъ твои́хъ ᲂу҆поко́й.

И҆ ны́нѣ: бг҃оро́диченъ: Є҆ди́на чⷭ҇таѧ, и҆ непоро́чнаѧ дв҃о, бг҃а без̾ сѣ́мене ро́ждшаѧ, молѝ сп҃сти́сѧ дꙋша́мъ и҆́хъ.